MODERN MAGYAR TÖRTÉNELEM

REHÁK GÉZA

vörös riviéra

A BALATON A KÁDÁR-KORSZAKBAN

Balatonalmádi
Balatonfüred
Balatonfüred
Balatonkenese
Balatonkenese
Balatonszéplak
Balatonszéplak
Balatonszéplak

MODERN MAGYAR TÖRTÉNELEM

Sorozatszerkesztő:
Ablonczy Balázs és Müller Rolf

REHÁK GÉZA

VÖRÖS RIVIÉRA

A Balaton a Kádár-korszakban

Jaffa Kiadó

© REHÁK GÉZA, 2024
© JAFFA KIADÓ, 2024
MINDEN JOG FENNTARTVA!

SOMOGYI KÖNYVTÁR
1001330
493 1881 74
SZEGED
338
R50

Somogyi-könyvtár, Szeged
S000827170

BORÍTÓFOTÓ: *FORTEPAN / SZALAY ZOLTÁN*
ELSŐ ELŐZÉK: A BALATON KÖRNYÉKÉNEK REGIONÁLIS TERVVÁZLATA, *1958.*
HÁTSÓ ELŐZÉK: HOTEL MARINA, BALATONFÜRED,
HOTEL ANNABELLA, BALATONFÜRED,
HOTEL AURÓRA, BALATONALMÁDI.
FOTÓK: *FŐFOTÓ/FORTEPAN*

BORÍTÓTERV: *TILLAI TAMÁS*
FELELŐS SZERKESZTŐ: *HESSKY ESZTER*
FELELŐS KIADÓ: *RADOS RICHÁRD*

JAFFA KIADÓ WWW.JAFFA.HU
ISBN 978-963-475-934-8
ISSN 2559-9666

TARTALOM

Bevezetés

1. A Kádár-korszak elé
A Balaton vidéke a második világháborúig 13
Változások 1945 és 1956 között 23

2. Balaton – turizmus – politika
Mi köze a politikának a turizmushoz? 33
Szocializmus és turizmus 39

3. A Kádár-kori balatoni turizmusfejlesztés vázlata
Elhanyagolt tópart 49
A Balaton-ügy felkarolása 52
A moteltől a hotelig 55
Üzletszerű idegenforgalom 68
Idény-Balaton 85

4. Üdülőkörzet születik
A terv 95
A Balaton karmestere 101
Új program, régi célok 107
Az üdülőterület-fejlesztés szempontjai 114
Következmények 122

5. Állami építőművészet
Vélekedések a szocializmus balatoni építészetéről ---- 131
Az üdülőhelyi építészet margójára ---- 137
Annabella, Marina, Auróra ---- 145

6. Világnézeti Balaton
Ideológiai-elvi alapvetés ---- 151
Kísérleti nagyüzem ---- 160
A táj zártkertesítése ---- 170
Ipari víz ---- 182

Befejezés ---- 195
Epilógus ---- 201

Felhasznált irodalom ---- 209
Felhasznált források ---- 219
Személy- és helységnévmutató ---- 221

BEVEZETÉS

Nem könnyű a Balatonról írni, jóllehet hálás témának tűnik. Az ország döntő hányada számára a magyar tengerhez való közvetlen kötődést személyes *élmények, nyári emlékek biztosítják.* A tájat méltató irodalmi műveknek se szeri, se száma, és ugyanez elmondható a tó élővilágával, környezetével, vagy éppen a térséget meghatározó társadalmi-gazdasági folyamatokkal foglalkozó tudományos munkákról is. A Balaton végtére is a legfontosabb üdülőtájunk, nemzeti kincsünk, sorsa közügynek számít. Ha pedig a tóról esik szó, *így vagy úgy,* a turizmus is hamar előkerül. A turizmusiparnak a térség életében betöltött szerepe *évtizedek óta dominánsnak tekinthető. Nem volt ez azonban mindig így. Körülbelül egy évszázados út vezetett idáig, amelynek utolsó, bizonyos vonatkozásokban döntő időszakát a Kádár-korszak adta.*

A létező szocializmus periódusa a jelentől egyre távolabb kerül. Ahogy az előző rendszer balatoni emlékei is lassanként elhomályosulnak, úgy fokozatosan szétporladni látszik a korszak kézzelfog-

ható öröksége a tó körül. A kétezres évek kezdete óta sok minden átalakult, megváltozott. Mégis azt lehet mondani, hogy a mai napig és még ki tudja, meddig számottevők az időszak magyar tenger mentén hátrahagyott nyomai. Például a tópart műszaki vázát még mindig döntően azok az utak, sétányok, partfalak, strandok, parkolóhelyek, egyéb, az alapinfrastruktúrához sorolható létesítmények jelentik, amelyek az ötvenes-hatvanas évek folyamán, az akkori területrendezési és fejlesztési elgondolások nyomán keletkeztek. A Kádár-rendszer rég a múlté, de a balatoni táj arculata, karaktere, épített környezete továbbra is tükrözi az egykori idők társadalmi-politikai valóságát. Az ország első számú üdülőkörzete alapvetően a Kádár-kor szülöttje, a Balaton régió problémáinak jelentős hányada – például a rövid nyaralószezonra építő üdülőturizmus csapdája, hogy csak egyet említsünk –, a hatvanas-hetvenes évek történéseihez nyúlik vissza. Az egykor történtek, illetve azok lényeges összefüggéseinek megismeréséből olyan következtetések, tanulságok szűrhetők le, amelyek a jelen cselekvése számára is hasznosak lehetnek. A múltból származó tapasztalatok ekképpen a jövő szolgálatába állíthatók.

Az eredendően agrárjellegű Balaton térség huszadik századi története leginkább a turizmus, az idegenforgalom fokozatos térhódításával jellemezhető. Előbb a vízparti sávban, majd a későbbiekben a tó tágabb környezetében is a szabadidő eltöltésének különböző formái váltak az élet fő szervezőjévé. E folyamatot csak átmenetileg tudták megakasztani olyan események, mint a második világháború. A szocializmus időszakában a közgondolkodásban a Balaton és környezete alapvetően már üdülőterületként jelent meg, ezzel együtt a térséggel kapcsolatos országos törekvések, politikai szándékok ugyancsak elsősorban az üdülés, a turizmus, az idegenforgalom

kérdéseire fókuszáltak. Mindebből következően talán nem is szorul további magyarázatra, hogy a Kádár-kor balatoni vonatkozásainak tárgyalásában a turizmus kívánkozik az első helyre.

A huszadik századig azonban, ahogyan utaltunk rá, a mezőgazdaság, kiváltképp a szőlőművelés, bortermelés jelentette a legfőbb tájformáló erőt, hozzájárulva egyébként ahhoz, hogy a vidék a turizmus számára vonzóvá váljon. Az ötvenes évektől az ország agrárgazdálkodásának ideológiailag vezérelt átalakítása olyan változásokat eredményezett a tó körül, amelyekkel mindenképpen foglalkozni szükséges. A szocializmus építésének időszakáról szólva az ipar helyi összefüggéseinek érintése sem kerülhető meg.

Az imént röviden említett, a Balatonnál zajló gazdasági-társadalmi folyamatok mögött a térséget érintő közhatalmi döntések álltak, amelyek pedig a politika, a politikusok világához vezetnek. Egyrészt minden rendszerben a politikusok dolga és felelőssége – elvileg a közjó érdekében és javára – irányt szabni az állami cselekvésnek, másrészt a szocializmust az életviszonyok többségét uralni igyekvő politikai túlsúly jellemezte. Ehhez hozzátehető, hogy a Balatont érintő lényeges kérdések, tekintettel országos jelentőségükre, rendszerint Budapesten dőltek el. Ugyanakkor a kommunista berendezkedés egyik sajátosságaként a megye is hatalmi erőtérré válhatott, ebben a vonatkozásban főként az északi partot uraló Veszprém megyei vezetés balatoni törekvéseiről esik majd szó.

Kevésbé tűnik magától értetődőnek, hogy a politikusok után a Balaton-környékkel kapcsolatos állami döntésekben, például a fejlesztési célok meghatározásában, vagy azok végrehajtásában a kor műszaki szakemberei, elsősorban építészei töltöttek be kulcsszerepet, ezért az építészszakma üdülővidékkel kapcsolatos korabeli tevékenysége

kitüntetett figyelmet érdemel. Látásmódjuk részben az üdülőterülettel való gazdálkodásnak irányt szabó elhatározásokon keresztül, részben a környezet építészeti formálásában testet öltve érvényesült, különösen a fejlesztések ötvenes évek második felétől hetvenes évekig terjedő intenzív szakaszában. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy amíg a politika általánosságban megfogalmazta, mire szánja a Balatont, a részletekbe menő kidolgozást és megvalósítást már jórészt a mérnökökre bízta. Ez pedig azt is jelenti, hogy az időszakban az ország legjelentősebb üdülő-idegenforgalmi régióját érintő alapkérdésekben inkább az építészek, illetve urbanisztikai szakemberek, mintsem a turizmusszektor képviselői hallathatták a hangjukat. Ez egyrészről abból következett, hogy az egységes szemléletű, koncepcionális Balaton-fejlesztés szükségességének felvetése is az építészekhez kötődött. Másrészről a pártállam ideológiailag vezérelt bürokratikus tervgazdálkodásából is fakadt, ami pedig eleve nem kedvezett az olyan szolgáltató jellegű ágazat nézőpontjának, mint amilyen a turizmus-vendéglátás.

A szocialista állam balatoni szerepvállalásának aktív időszaka, ahogy arra már utalás történt, 1956-ot követően kezdődött, és körülbelül a hetvenes évtized derekáig tartott. Jelen írás nagyjából ezt az időintervallumot érinti, azonban egy meghatározott kezdőidőpont és záródátum között zajlott események áttekintése helyett inkább a térség sorsát hosszú távon befolyásoló történések kiemelésére, és az azokkal összefüggő hatótényezők feltárására törekszik.

Nekünk ugye a Balaton a Riviéra, ahogy a hatvanas évek óta hangoztatja a „Nekem a Balaton a Riviéra" kezdetű dal. A magyar tenger nagyjából 200 kilométer hosszú partvonala különböző jellemzőjű szakaszokra tagolódik. Ezek mindegyikének megvan

a maga vonzereje, varázsa. Mindazonáltal a közvélekedés a francia vagy olasz Riviérához hasonlatos balatoni tájat leginkább a tó északi partjával azonosítja. Maga a riviéra szó azt jelenti, hogy part. Az idők folyamán azonban a kifejezés többletjelentést nyert, és a kiemelkedő adottságú partszakaszokból született hírneves nyaralóvidékek szinonimájává vált. A Balaton-felvidék, illetve annak egy része kapcsán a Balatoni Riviéra elnevezés is használatos.[1] A Balatoni Riviéra földrajzi értelemben tehát nem takar pontosan körülhatárolható tájegységet. Adottságait, jellegét tekintve azonban nem kérdéses, hogy a mediterrán riviérák balatoni megfelelőjének leginkább a Balatonakarattya és Tihany közötti partszakasz tekinthető. Az itt fekvő nyaralóhelyeknek a szocialista éra ugyancsak kiemelt figyelmet szentelt. Balatonfüred, Tihany idegenforgalmi szempontból a legfelkapottabb helyek közé tartozott. Az itteni települések különleges helyzetét Veszprémnek, a megyeszékhelynek a közelsége fokozta, a megyei pártvezetés térségbeli tevékenységéből kifolyóan. A kádári időszak tó körül ható politikai, gazdasági, társadalmi folyamatai ily módon markánsan mutatkoztak meg errefelé. Emiatt az északi part, illetve néhány helysége nagyobb hangsúlyt kap a bemutatásra kerülő események, történések sorában. A leszűrhető következtetések, tanulságok azonban többségükben a helyi jelentőségen túlmutatóan az üdülőkörzet egészére vonatkoztathatók lesznek.

A címben szereplő „vörös Riviéra" kifejezés a hatvanas években a nyugati sajtóban jelent meg és terjedt el. Leginkább a Románia, Bulgária részéről a Fekete-tenger partján végrehajtott nagyarányú,

[1] A Balaton-felvidéknek a Bakony déli előterében lévő változatos hegy- és dombvidék tekinthető. A tó északi partja mentén Balatonfűzfőtől a Keszthelyi-hegységig húzódik, északon a Veszprémi fennsík, illetve a Bakony fő vonulata határolja. Laposa 1988, 15.

tőkés devizabevételeket célzó idegenforgalmi fejlesztések kapcsán emlegették. A szókapcsolat a Balaton vidékére alkalmazva is hasonló tartalmat jelöl, egyúttal utalás a magyar tenger partjainál létesítendő szocialista üdülőparadicsomról egykor szőtt álmokra, illetve a kor sajátos színezetéhez ugyancsak hozzájáruló ideológiai-eszmei befolyásoltságra.

1.
A KÁDÁR-KORSZAK ELÉ

A Balaton vidéke a második világháborúig

Dr. Vajkai Aurél, a Balaton-környék népi építészetének, néprajzának fáradhatatlan kutatója, amikor 1958-ban körbetekintett a Balaton-felvidéki tájon, a következőket látta: „A Balaton északi partján, a fűzfői saroktól Keszthelyig, nyolcvan kilométer hosszúságban egymást követik a szőlőhegyek. [...] Szőlők, gabonaföldek, veteményesek, gyümölcsösök sakktáblaszerű képe, sűrűn behintve egyszerű parasztpincékkel, itt-ott klasszicizáló kúria, nemesvonalú, puttódíszes borház, kakaskukorékolástól és kutyaugatástól hangos, állandóan lakott ház, tarka egyvelegben, de mindezek mellett még nagyon sok rompince, olyik borostyánnal sűrűn benőve, akár egy középkori rom – ez a mai szőlőhegy. [...] A Balaton partján utazó nem is sejti, mennyi építészeti, művészeti, műtörténeti, néprajzi, a magyar művelődéstörténetben elannyira fontos emléket és értéket rejtegetnek e zöldellő szőlőhegyek."[1] 1958-ban még hasonló látvány

[1] Vajkai 1958, 8–15.

tárult a szemlélődő elé, mint amilyet Eötvös Károly a tizenkilencedik-huszadik század fordulóján a balatoni kultúrtájról lefestett méltán hírneves Utazás a Balaton körül és A balatoni utazás vége című műveiben. És ha az ezerkilencszázötvenes évek derekán még élt is az évszázados múltú, romantikus tókörnyék képe, a Balaton melléke már addig is jelentős változásokat élt meg. A Kádár-kori történések megértéséhez a tizenkilencedik század végétől 1956-ig eltelt időszakban zajlott lényeges események legalább vázlatos ismerete elengedhetetlen. A főként a turizmusra támaszkodó régió alapjait például a két világháború közötti időszak rakta le.[2]

A Balaton térsége hosszú ideig jellegzetes agrárvidékként élte életét. A tavat és környékét a természeti értékek mellett éppen a környezetnek a több évezredes emberi jelenlét és tevékenység nyomán létrejött harmóniája tette a tizenkilenc-huszadik század fordulójától az üdülők, a turisták vonzó célpontjává. A mediterrán hangulatú tájarculat a földrajzi adottságok folytán elsősorban a Balaton-felvidéken vált jellemzővé.[3] A csodált, emberi léptékű tájkép kialakulásában a természeti lehetőségekhez alkalmazkodó, a római időkig visszanyúló hagyományokkal rendelkező agrárkultúra, a szőlőművelés, kisebb mértékben a gyümölcstermesztés, a kertes mezőgazdasági termelés meghatározó szerepet játszott.

A Balaton-felvidék hírnevét tulajdonképpen a szőlőhegyei alapozták meg a tizenkilencedik században. Egyrészt azáltal, hogy a kor neves költői, írói a szőlőkkel, présházakkal borított hegyoldalak lát-

[2] Schleicher 2018, 85., 294.

[3] A somogyi partszakasz a déli vasút 1861-es megépüléséig bizonytalan partvonalú, nagyrészt nádas, mocsaras, ingoványos területnek számított. Emiatt a déli part sávjában egészen a tizenkilencedik század derekáig kedvezőtlenebb feltételek álltak rendelkezésre az emberi megtelepedés számára, mint az északi part térségében.

ványában felfedezték az idilli szépséget, másrészt feltehetően ennek is betudhatóan a térség borai növekvő népszerűségnek örvendtek, és országos ismertségre tettek szert. Különösen Badacsony vált nevezetessé a tizenkilencedik század második felében minőségi fehérborai révén.[4] Bár néhány jelentősebb tőkeerővel rendelkező egyházi és világi nagybirtok a meghonosított szakszerű és korszerű szőlőművelésnek és borkezelésnek köszönhetően élen járt a balatoni bortermelés felfuttatásában, az északi parti szőlőhegyek gazdálkodását mégis inkább az 1-2 holdas kisbirtokok határozták meg. A különböző talajú, mikroklímájú termőterületek változatos lehetőséget biztosítottak kiváló minőségű, egyéni ízű és zamatú borok készítéséhez, a balatoni borok iránt növekvő kereslet pedig kifizetődővé tette a szőlővel való foglalkozást. A termelőket társadalmi hovatartozástól, rangtól függetlenül a demokratikus önigazgatás elvén szerveződött hegyközségek fogták össze a közös gazdasági célok, érdekek mentén.

Az 1870-es évek végén a filoxéra, más néven szőlőgyökértetű a Balaton-felvidéken is megjelent. Hatékony védekezési módszer híján az 1880-as években a szőlőültetvények több mint fele a fertőzés áldozatául esett, hatalmas károkat okozva ezzel a tó körüli szőlőtermesztésnek. Mégsem bizonyult végzetesnek a filoxéravész. Ellenállóbb fajták

[4] A tizenkilencedik században a Badacsonyi borvidék még nem csak Badacsonyt és környékét jelentette, hanem e borvidék részét képezte szinte az északi part teljes szőlőtermő területe Keszthelytől egészen Alsóörsig. Viszont a tó északkeleti csücskében található, ekkor még ugyancsak jelentős Almádi és Vörösberény környéki ültetvények a Balatonmelléki borvidékhez tartoztak. Később a Badacsonyi borvidékből Badacsony-Balatonfüred-Csopaki borvidék lett, míg a Balatonmelléki borvidék elnevezés továbbra is használatban maradt. 1959-ben a Badacsonyi borvidék mellett létrejött az önálló Balatonfüred-Csopaki borvidék, valamint időközben a Balatonmelléki borvidék területe is úgy módosult, hogy végeredményben a régi Badacsonyi borvidék területén immár három borvidék osztozott. Laposa 1988, 8–11.; 16–18.

telepítésével, korszerűbb termelési eljárások alkalmazásával az első világháború kitöréséig jelentős területeket sikerült a szőlőművelésbe visszakapcsolni. Becslések szerint a Balaton-felvidéki hegyi szőlőknek körülbelül a 75 százalékát újratelepítették az 1910-es évekig. Mindazonáltal nem mindenhol pótolták a tönkrement ültetvényeket, a szép fekvésű hegyoldalak némelyikén nyaralóépületek, villák jelentek meg. A szőlőhegy fokozatos átváltozása üdülőterületté leginkább a Balatonnak a fővároshoz és Veszprémhez közel eső északkeleti partvidékén, Almádi, Alsóörs térségében mutatkozott meg.[5]

A trianoni békeszerződés aláírásával az ország területének kétharmadával együtt a népszerű fürdő- és üdülőhelyek többsége az új határokon kívülre került. A Monarchia fennállása alatt jobbára másodlagos szerepet betöltő Balaton-parti üdülőhelyek egy csapásra felértékelődtek. Ennek jeleként 1921-ben az ország vezetése a Balaton-kultusz fejlesztésének egységes irányítására kormánybiztosi pozíciót hozott létre. A kormánybiztos hatásköre az alábbi kérdésekre terjedt ki: partrendezés, partvédelem; közművek kiépítése; közlekedés tökéletesítése; parcellázások, építési és ingatlanszabályozás; új üdülő-, fürdő- és gyógytelepek létesítése, a meglévők fejlesztése; parkosítás, természeti és történelmi értékek védelme; a nyaralóközönség jó és lehetőleg olcsó ellátásának biztosítása; meglévő ipartelepek fejlesztése, új ipartelepek és iparágak létesítése; sport, propaganda és fürdőegyesületi ügyek. A felsorolásból a komplex és összehangolt területfejlesztés fontosságának korai felismerésére lehet következtetni, aminek elsősorban a turizmus, üdülés tó körüli feltételeinek megteremtését, gyarapítását kellett szolgálnia. A Balaton-környék felvirágoztatásának szándéka tehát nem sokkal Trianon után jelentkezett, a szükséges előfeltételek azonban még évekig hiányoztak.

[5] Laposa, 1988. 30–31.

Érthető módon akadtak a turizmusfejlesztés ügyénél előbbre való feladatok, ilyen volt például a megmaradt országterület védelmi képességének kifejlesztése. Így bár elvi szinten az is megfogalmazódott, hogy az üdülő- és nyaralóélet fejlődését zavaró ipari tevékenységeket a Balaton környékétől lehetőleg távol kell tartani, 1927-ben a mosonmagyaróvári lőporgyár berendezéseinek átköltöztetésével az ország egyik lefontosabb hadiüzeme települt a Fűzfői-öböl térségébe. Több ok is közrejátszott abban, hogy az I. világháborút követő békeszerződés értelmében elviekben leszerelésére ítélt lőporgyár ide került. A kiszemelt terület a Dunántúl viszonylag jól védhető, a Bakony és Balaton közé ékelődő központi részén helyezkedett el. A közelben feküdt az első világháború kitörése előtti években létesített hajmáskéri katonai bázis és lőtér. Fontos szempontot jelentett, hogy a környéken a Balaton révén az ipari tevékenységhez szükséges vízmennyiség rendelkezésre állt. Az üzem első egysége 1927 novemberében készült el. A lőpor és más robbanóanyagok, köztük nitrocellulóz, nitroglicerin előállítására szakosodott gyár 1928-ban vette fel a Nitrokémia Ipartelepek Rt. nevet. A gyártelep profilja a húszas évek végén az ugyancsak vízigényes papírgyártással egészült ki. 1933-ban pedig lakkgyár létesült, mindazonáltal 1945-ig a lőszer- és robbanószer-termelés jelentette a Nitrokémiánál a fő irányt.[6]

A Balaton északi partjának másik említésre méltó és később még szóba kerülő ipari jellegű üzemét a balatonfüredi hajógyár jelentette. A hajógyár ősét egy angol vállalkozó alapította 1881-ben, miután meglát-

[6] *Figyelő*, 1973. április 25. Veszprém megyei melléklet. A NITROKÉMIA Ipartelepek. 30.

SOMOGYI KÖNYVTÁR 1002330

ta az üzleti lehetőséget a tó vitorláséletének fejlesztésében, és létrehozta hajóépítő üzemét a füredi fürdőtelep szomszédságában. A manufakturális jellegű üzem a néhány évvel később Hauszmann Alajos terve alapján épült vitorlás klubház közelében működött. A füredi hajógyár innentől kezdve majd ötven esztendeig együtt fejlődött a balatoni vitorlázással, vitorlássporttal. A zömmel jachtok, sporthajók készítésével és javításával foglakozó tevékenység tehát inkább kiszolgálta a turizmusfejlesztés érdekeit, mintsem zavarta volna.[7] 1926-ban a MÁV nevében gyakorlatilag az állam szerezte meg a gyárat, amely az ugyancsak állami érdekeltségű idegenforgalmi és utazási vállalat, az IBUSZ irányítása alá került.[8] Mai kifejezéssel élve, az új menedzsment a hajóépítő üzem profilját nyomban a balatoni turizmus növeléséhez kapcsolódó üzleti érdekeihez igazította hozzá. Ennek megfelelően a vitorlások, különböző vízisport-eszközök készítése mellett megindult a nagyobb testű, motoros személyszállító hajók gyártása. Az első ilyen hajó a *Tünde* volt 1927-ben, majd hamarosan követte párja, a *Csongor*. A tó hajóparkja a második világháborúig töretlenül fejlődött a hajógyár tevékenysége révén, elhozva a balatoni személyszállítás, kirándulóhajózás első virágkorát. A gyár életében fontos változást jelentett, hogy 1937-ben az addig meghatározónak számító fa használatát a vas váltotta fel. Az áttérés a vastestű hajók építésére a fejlődés új lehetőségeit hozta el. A gyár bekapcsolódott a folyami hajók készítésébe.[9]

[7] Wagner 1982, 327.

[8] Az Idegenforgalmi és Utazási Vállalat ez időtájt, 1927-től vette fel az Idegenforgalmi Beszerzési, Utazási és Szállítási Részvénytársaság, azaz rövidítve az IBUSZ nevet. Az első világháborút követő években az IBUSZ-hoz hasonló állami hátterű üzleti érdekeltségek, rendszerint vasúttársaságok utazási irodái Európa-szerte nagy szerepet játszottak a turistaforgalom fellendítésében, elsősorban azzal, hogy szélesebb rétegek számára tették elérhetővé az olcsó utazás lehetőségét.

[9] Wagner 1982, 329.

E kettő, a Kádár-kori balatoni történésekben ugyancsak lényeges szerepet játszó ipari üzem megemlítése után visszatérve a balatoni üdülőélet húszas évek végén megindult kibontakozásához, azzal kapcsolatban általánosságban a következő állapítható meg. A fejlődés alapját a helyi összefogás adta, amely többnyire egy-egy fürdőhely szépítésére létrejött egyesület keretében valósult meg. Ehhez társult a tó körüli turizmus fellendítésére irányuló kormányzati szándék és támogatás. Az egyazon irányba mutató helyi és központi akarat így együttesen tudta a Balaton-kultusz ügyét sikeresen előmozdítani.

A turizmusfejlesztéshez a jó arányérzékkel szabott keretet az 1929. évi XVI. törvény, az úgynevezett fürdőtörvény korszakosnak bizonyult rendelkezései biztosították. A jogszabály meghatározta a gyógy- és üdülőhely fogalmát, egyúttal rögzítette a gyógytényezők, természeti értékek gyógy-, illetve üdülőturizmus szolgálatába állításának kritériumait. A törvény igyekezett a gyógy- és üdülőhelyi fejlesztéseket szolgáló anyagi alapok megteremtéséről gondoskodni, illetve gondolt a szükséges közérdekű munkálatok elvégzésének elősegítésére. Lényeges vívmányai közé tartozott, hogy a gyógy- és üdülőhelyi adottságok védelme érdekében bevezette a belső és külső védőöv fogalmát, és ehhez kapcsolódóan törekedett a pihenést, gyógyulást veszélyeztető, zavaró tevékenységek megtiltását lehetővé tenni.[10]

[10] *Gyógyhely (gyógyfürdőhely)* megnevezésre a gyógyfürdővel vagy éghajlati gyógyintézettel rendelkező, a közegészségügyi és a gyógyászati követelményeknek megfelelő település tarthatott igényt. Ehhez képest *üdülőhellyé* az a település válhatott, amely folyómenti vagy tóparti elhelyezkedése, illetve egyébként kedvező természeti adottságai folytán üdülés céljára alkalmasnak mutatkozott. A *belső védőöv* olyan övezetet jelentett, amelyen belül a gyógy- és üdülőhelyi érdekeket sértő, vagy a vendégek nyugalmát egyébként zavaró gazdasági, ipari vagy kereskedelemi létesítményt nem lehetett létrehozni. A *külső védőöv* ugyancsak a gyógy- és üdülőhelyek védelme érdekében a mezőgazdasági tevékenységek korlátozásnak lehetőségét biztosította. Dr. Márffy 1942, 69–70.

A fürdőtörvény felhatalmazása alapján alkotta meg a kormány 1931-ben a Balaton térségére vonatkozó, ugyancsak nagy hatású rendeletét. Ez egyfelől üdülőhelyi területté nyilvánította a partvonaltól számított három kilométeres sávot, másfelől a Balaton partja mellett fekvő gyógyhelyek és üdülőhelyek ügyeinek egységes irányítására életre hívta a Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottságot. Ennek megalakítása abból a felismerésből fakadt, hogy a tókörnyék hasznosításával, fejlesztésével kapcsolatos szerteágazó teendők összehangolása egy koordinatív szervet, egyeztető testületet igényel. A Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság állandó tagságát a három Balaton-parti vármegye – Somogy, Zala és Veszprém – fő- és alispánjai, valamint a fürdőügyi igazgatás körébe tartozó kérdésekben hatáskörrel rendelkező minisztériumok képviselői adták. Az intézőbizottság elnökét és helyettesét a kormányzó nevezte ki hat évre. Ha a felmerülő szakkérdések eldöntése megkívánta, a bizottság szakértőkkel egészíthette ki magát. Az eredményes működéshez azonban a jól megválasztott szervezeti forma még önmagában bizonyára kevésnek bizonyult volna. Ehhez kellettek azok a jogosítványok is, melyek révén a Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság a balatoni üdülőterületre vonatkozó döntésekben gyakorlatilag megkerülhetetlennek számított.

Többek között véleményt nyilváníthatott, szükség szerint kifogást emelhetett olyan kérdésekben, mint a gyógy- és üdülőhelyek érdekében tervezett közmunkák, az építési szabályrendeletek megalkotása, parcellázások, vagy hogy egy tervezett épület szépészeti szempontból nem zavarja-e a Balaton partjának képét. A Balatont érintő bármely közérdekű témában kezdeményezéssel élhetett a megfelelő szabályozás kialakítása érdekében. Előkészítette a partvidék fejlesztésére vonatkozó terveket, a szükséges közmunkák elrendelésére javaslatot tett a szaktárcáknak. A Balaton vonatkozásában irányította a bel- és külföldi propagandát, a forgalomszervezést. Célkitűzései előmozdítására önállóan gazdálkodott a gyógyhelyi (üdülőhelyi) díjak tíz százalékával. Költségvetését egyéb bevételei, valamint a tárcák által rendelkezésére bocsájtott források egészítettek ki. A tó körüli építkezések üdülőterülethez méltó színvonalának biztosítására Siófokon műszaki kirendeltséggel, Keszthelyen építési szaktanácsadó irodával rendelkezett. Mérnökei az összes balatoni építési tervet felülvizsgálták, az építési engedélyeket véleményezték, az építeni szándékozókat a szükséges útmutatásokkal ellátták.

A Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság a két világháború között széles körű tevékenységével elévülhetetlen érdemeket szerzett a Balaton-környék felvirágoztatásában. Hozzájárult a víz- és csatornahálózat bővítéséhez, a vasúti és vízi közlekedés fejlesztéséhez, támogatta az autóbusz- és repülőforgalom előmozdítását. Segítette a szállodák, panziók korszerűsítését, részt vállalt a tó körüli parkosítási, fásítási munkálatokból. Sokat tett a balatoni népművészet, természetvédelem, műemlékvédelem ügyéért, valamint a sportlehetőségek szélesítéséért. Közreműködésével nagy sikerű rendezvények kerültek megszervezésre, például a Nemzetközi Balatoni Sporthét.[11]

A balatoni turizmus harmincas években végbement fejlődését jelzik a következő számok. Míg 1932-ben körülbelül 40-50 ezer fürdőven-

[11] Amikor a Balaton-fejlesztés ügye az ötvenes évek derekán napirendre került, a térség 1945 előtti időszakát ismerők körében sok szó esett a Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság egykori eredményeiről. Ugyanakkor Schleicher Vera kutatásai alapján a szervezet Horthy-kori szerepét inkább formálisnak, mint érdeminek találta. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Dr. Kiss Jenő: A Magyar Balatoni Intéző Bizottság szervezete és hatásköre. Dr. Kovács, Takács 1966, 23. Schleicher 2018, 170.

dég fordult meg a tó körül, 1938-ban már körülbelül 300 ezer. A külföldi nyaralók száma 1937-ben tetőzött, ekkor meghaladta a 13 000 főt. Többségük osztrák és német területről érkezett. 1938-ban az európai politikai helyzet élesedése miatt a nemzetközi forgalom az előző évinek kevesebb mint felére esett vissza.[12] 1939-ben a belföldi üdülők száma is csökkent, ebben az esztendőben körülbelül 200 ezer fő kapcsolódott ki a magyar tenger partján. Mindazonáltal a turizmus a harmincas évek végére a balatoni régió meghatározó tényezőjévé vált. Ezt jól jelzi, hogy ebben az időszakban már mintegy 480 szálloda és panzió várta vendégeit, hozzávetőleg 8000 szobával. Ezeknek körülbelül fele vezetékes folyóvízzel rendelkezett, ami az akkori komfortviszonyok mellett nagy szónak számított. Ezek az eredmények jelentették a követendő példát még húsz év elteltével is, amikor a Kádár-korszak hajnalán a Balatonban rejlő lehetőségek kamatoztatása ismét komolyabban felmerült.

Jóllehet a második világháború időszakáig a tó körüli üdülőélet jelentősen fejlődött, a táj, a Balaton-felvidék összképe őrizte évszázados agrárvilágát, az északi part hegyoldalait továbbra is a szőlők uralták. A szőlővel foglalkozás, a bortermelés változatlanul fontos megélhetési forrást jelentett sokak számára a térségben. Ehhez a turizmus is hozzájárult azáltal, hogy a bor gyakorlatilag helyben, jó áron értékesíthető volt az üdülőközönségnek.

A háborús évek nemcsak visszavetették az üdülőforgalmat, hanem a turizmusfejlesztés ügyét is háttérbe szorították. Viszont előtérbe került a hadianyaggyártás, a Nitrokémia fontos hadiüzemként működött, illetve a füredi hajógyárban is a katonai célokat szolgáló hajógyártásra álltak át. A füredi üdülőtelep szívében működő régi üzem a megnövekedett igények kielégítésére egyre kevésbé volt alkalmas, így a gyártás 1941-től fokozatosan a Tihany felé vezető műút mellett kialakított új létesítményekbe költözött. A háború alatt a hajógyárat is hadiüzemmé nyilvánították.[13] A második világháború a Balaton térségét már csak az említett katonai-ipari célpontokból kifolyólag sem kímélte. Ráadásul 1944 év végétől 1945 tavaszáig súlyos harcok zajlottak a tó körül, ami több üdülőhelyen jelentős károkat okozott.

[12] Dr. Markos, Dr. Kolacsek 1961, 45–46.

Változások 1945 és 1956 között

Az 1945-ös esztendő országszerte, így a Balaton partján is a romok eltakarításáról, a menthető létesítmények helyreállításról, az élet újrakezdéséről szólt. A nehézségek leküzdéséhez a remény adhatott erőt, hogy a mindennapok végre talán visszatérnek a normalitás medrébe. Az 1946-os szezon kezdetére a balatoni turizmusban korábban tevékenykedő szerveződések többsége, köztük a Balatoni Intéző Bizottság (BIB) újra munkához látott. A belföldi vendégforgalom szervezésének kiemelt céljává a lakosság minél szélesebb rétegeinek üdülésbe való bekapcsolása vált. Ebben jelentős részt vállalt az IBUSZ, amely – meghallva az új idők szavát – kifejezetten a gyárak és üzemek dolgozóinak biztosított hétvégi kirándulásokat, egyhetes átalányutazásokat kedvező feltételekkel. Közben megindult a férőhelyek rendbetétele a különböző vállalatok, szakszervezetek és intézmények segítségével. A nyaraltatás tárgyi alapját a háború alatt gazdátlanná vált, illetve az azt követően lefoglalt ingatlanok

[13] Wagner 1982, 329–330.

használatba vételén kívül épületvásárlásokkal növelték. A harmincas évektől jelentős szálláshely-kapacitással bíró fizetővendég-mozgalom ugyancsak új életre kelt. A szociális üdültetés kiterjesztése terén elért eredmények ellenére a balatoni nyaralószezon csakhamar az ország életét mindinkább mérgező, kommunista irányból gerjesztett politikai-ideológiai küzdelem színterévé vált. „Az üdülőhelyeken még mindig csak a naplopók és nem a munkások nyaralnak" – írta a *Népszava* 1946. július 17-ei száma. A baloldali sajtóban újabb és újabb cikkekben tűnt fel negatív felhanggal a Balaton vidéke, mondván, a régi világ urainak gyűjtőhelye, és partjainál nyilasok, spekulánsok, orgazdák dőzsölnek.[14]

A kommunista befolyás további erősödését 1947-ben is elsősorban az üdülőidénnyel kapcsolatos propagandisztikus megnyilatkoztatások jelezték. Révai József az év nyarán a *Szabad Nép* hasábjain a balatoni fürdőhelyeket a kárhoztatott polgári életforma várainak nevezte, amelyekbe azonban vasárnaponként végre munkások ezrei törnek be. A lap egy másik cikke pedig vészjóslóan arról írt, hogy a '47-es szezonban még csak megszállták, de a következő esztendőben meg is fogják hódítani a Balatont.[15] Mindeközben az ország előtt álló változások előszelét jelezte, hogy a vendéglősök, panziósok, szállodatulajdonosok az adóterhek egyre elviselhetetlenebbé válását, a gazdasági rendőrség mind gyakoribb zaklatását panaszolták.[16]

1948-tól, még inkább 1949-től aztán be is következett a kommunista hatalomátvétel. Az ország szovjet elképzelések szerinti átalakítása a turizmus infrastruktúrájának államosításával és addigi intézményrendszerének felszámolásával járt együtt. 1948-ban a Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata meghirdette a dolgozók állami üdültetését. A munkásosztály „szocialista" alapon történő nyaraltatása nem tűnt azonban addig megoldhatónak, amíg a férőhelyek java magánkézben üzemelt. Az államosítási hullám a szállodákkal, üdülőkkel, a vendéglátóipar kulcshelyeivel kezdődött 1948-ban, majd 1949-től a panziók, egyéb vendéglátó üzletek is sorra kerültek. Később nem kerülhették el az államosítást a többszobás villák, nagyobb lakóházak sem. Ezek egy része ugyancsak nyaraltatásra lett igénybe véve. A kommunizált férőhelykapacitás nagy részét az állami üdültetés szolgálatába állították. Mindeközben a korábban a vendégforgalom bonyolításával, a fürdő-, illetve üdülőhelyek gondozásával foglalkozó helyi és országos szervezeteket sorra megszüntették. Erre a sorsra jutott a Balatoni Intéző Bizottság is.

A szovjet mintára megalkotott, 1949-es kommunista alkotmány kimondta: „A Magyar Népköztársaság biztosítja a dolgozóknak a pihenéshez és üdüléshez való jogát. E jogot a Magyar Népköztársaság a törvényes munkaidő, a fizetéses szabadság és a dolgozók üdülésének megszervezése útján valósítja meg."[17] A korszakra jellemző logika szerint ez persze azt jelentette, hogy a pihenésre és üdülésre

[14] Horváth Győző: Az üdülőhelyeken még mindig csak a naplopók és nem a munkások nyaralnak. *Népszava*, 1946. július 17. Tolnai György: Nyaralási luxusadóval biztosítsák a munkásság balatoni nyaralását! *Szabad Nép*, 1946. június 14. Ne az arannyal fizetők nyaraljanak a Balatonon. *Szabad Nép*, 1946. május 17. Bujkáló nyilasok és rengeteg lőszer a balatoni razzia eredménye. *Szabad Nép*, 1946. július 9. „Meglepetésszerű" razzia Balatonlellén – meglepetés nélkül. Elég volt a dőzsölésből! – követeli a stabilizációért küzdő magyar nép. *Szabad Nép*, 1946. június 20. György István: Arany!... Arany!... Arany... A spekuláció főfrontjai. *Népszava*, 1946. július 9.

[15] Révai József: Polgári és emberi életforma. *Szabad Nép*, 1947. augusztus 5. Sárkány László: Bogláron, Szárszón már a munkások üdülnek, Lellén? *Szabad Nép*, 1947. július 13.

[16] Stób Zoltán: Sír a „tulaj" a Balaton partján... *Magyar Nemzet*, 1947. június 3.

[17] 1949. évi XX. Törvény. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. VIII. fejezet. 46.§ (1)-(2) bekezdés.

kizárólag a dolgozó osztály tagjai formálhattak igényt. Akit a hatalom a preferált dolgozói kategóriából valamilyen oknál fogva kizárt, azt semmiféle jogosultság nem illette meg. A politikai-ideológiai célok szolgálatába állított üdülőforgalom a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) irányítása mellett egyfajta központosított elosztási mechanizmusban, tervgazdálkodásszerűen bonyolódott, mégpedig vállalati, intézményi szintig lebontott beutalási keretek alapján. A hatalom emellett igyekezett a belföldi turizmusnak a szakszervezeti üdültetésen kívüli részét is minél teljesebb ellenőrzése alatt tartani. Erre szolgáltak például az IBUSZ által szervezett különvonatok, illetve a különböző csoportos utazási lehetőségek. A hangzatos ígéretekkel szemben az államilag szervezett üdülés korántsem vált minden dolgozó számára elérhetővé. Korlátozott számú férőhely, annak bürokratikus szétosztása körüli visszaélések jellemezték kezdetektől a pártállami nyaraltatást. Ehhez társult a vendéglátás korábbi nívójához képest meglehetősen alacsony szolgáltatási színvonal.[18]

Ahogy a dolgozók utaztatása, úgy az idegenforgalom szervezése is a szovjet mintára átalakított IBUSZ feladata lett. Ami a hazánk felé irányuló idegenforgalom bonyolítását illeti, arra vonatkozóan a pártvezetés 1949-ben a következő irányelveket fogalmazta meg: A hatékony államvédelmi ellenőrzés biztosítása érdekében kizárólagossá kellett tenni a csoportos utazásokat. Szintén állambiztonsá-

[18] A korábban a vendéget középpontba helyező szemlélet hamar elenyészett, ahogy azt a következő gondolatsor frappánsan érzékelteti: „És akkor a dolgozó nép is hozzájuthatott a Balatonhoz, ugye nem csak az úriember, hanem jöttek a szakszervezeti üdülőkbe kéthetenkénti turnusban. De hát ez nem egy üdültetési forma, nem egy idegen-, nem egy vendégforgalom volt, hanem ezek a mi dolgozóink voltak, akiknek ott volt a falon a házirend. Mikor, hánykor van reggeli, ha később jön, már nem kap. Meg mikor van takarodó, le kell feküdni. Szóval militáris volt félig-meddig." Személyes interjú Majbó Gáborral, Balatonalmádi tiszteletbeli alpolgármesterével. Balatonalmádi, 2007. szeptember 5.

gi érdekből állandó idegenforgalmi szállodákat kellett kijelölni, és ugyancsak előre meg kellett határozni a külföldiek által látogatható szórakozóhelyek körét. Mindazonáltal a hidegháborús pszichózis a nyugati államok viszonylatában gyakorlatilag az új rend életbe léptetésétől fogva ellehetetlenítette a vendégforgalmat. Bár elvileg a barátinak tekintett országokkal bonyolódó turistaforgalomnak nem volt akadálya, valójában minden népi demokrácia ilyen vonatkozásban is korlátozásokra törekedett. E körülmények között magától értetődően a Balatonnál sem igen eshetett szó külföldi vendégek fogadásáról.[19]

Az ötvenes évekre az ország életében marginális kérdéssé vált a turizmus, az idegenforgalom ügye. A Rákosi-diktatúra évei az újabb világháborúra készülődés, az esztelen iparosítás, az erőszakos kollektivizálás légkörében teltek. Az 1948-as év a Nitrokémia és a balatonfüredi hajógyár számára is az államosítást és a szocialista iparpolitika korszakának kezdetét jelentette. Fűzfőn a lőszer- és robbanószergyártás mellett újszerűnek számító vegyi termékek előállítása indult meg, és az ötvenes évektől egyre jelentősebb szerepet kapott a különböző növényvédő, rovarirtó szerek készítése. A hajógyárnál a negyvenes évek végén a siófoki zsilip bővítése nyitott új fejlődési irányt, azáltal, hogy az addigiaknál nagyobb vízi járművek közlekedése vált lehetővé a Sió-csatornán. Füreden megindult az áruszállító

[19] „Ebben az időben nem akartunk idegenforgalmat. Örültünk, annak örültünk igazán, ha még szükségből sem jött idegen hozzánk, mert mindenkiben valami félelmetes ellenséget láttunk" – emlékezett vissza az ötvenes évek elejét uraló hangulatra Kossa István kommunista politikus 1965-ben. Kossa, aki a Balaton partján született és nőtt fel, pályája során számos magas rangú párt- és állami tisztséget betöltött, így például 1957–1963 között az idegenforgalom felügyeletét ellátó Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumot vezette, 1947-től haláláig pedig Veszprém megye országgyűlési képviselője volt. Kossa, 1965, 6.

uszályok tervezése és gyártása eleinte főként a dunai teherforgalom részére. Az első ilyen termékek 250 tonna teherbírású, nyitott áruszállító hajók voltak, és 1949-ben készültek. Közben azért a balatoni közlekedési igények kielégítésére is épültek hajók. Újjászülettek a visszavonuló német csapatok által a háború folyamán elsüllyesztett balatoni hajópark hullámsírból kiemelt és megmenthető tagjai. 1952-ben pedig vízre került az újonnan épült, 600 férőhelyes Beloiannisz, a Balaton addigi legnagyobb személyszállító hajója.[20]

Ami a Balaton körüli szőlőművelés, bortermelés 1945 utáni történéseit illeti, a háború viszontagságait követően a gazdák legfeljebb néhány évig bizakodhattak abban, hogy a megpróbáltatások elmúltával ismét a békés termelőmunka veheti át a főszerepet. Az 1948–1949-ben bekövetkezett kommunista hatalomátvétel ezzel szemben a szőlőhegyeken is, akárcsak az ország más tájain, az agrárgazdálkodás addig bevált kereteinek bomlasztásában, a föld magántulajdonán alapuló árutermelés ellehetetlenítésében nyilvánult meg. A szovjet példa nyomán kitűzött célt a mezőgazdaság kollektivizálása jelentette, az egyéni gazdálkodóknak a magasabb rendűnek vélt szocialista szövetkezetekbe kényszerítésével. A hegyközségeket megszüntették, a borkereskedelmet államosították, olyan felvásárlási árakat, beszolgáltatási kötelezettségeket határoztak meg, ami a szőlőművelést ráfizetésessé tette. Példátlan módon az állami gazdaságpolitika legfőbb törekvését a termelők szándékos tönkretétele jelentette, aminek hamarosan meg is mutatkozott az eredménye.

A szőlőtermesztés a filoxéravész időszakát idéző válságba került. A megfélemlítés légkörében, a kisemmizés elől menekülve sokan inkább felhagytak a műveléssel, igyekeztek szőlőjüktől megszabadulni. A gazdátlan, elhanyagolt ültetvények aránya évről évre növekedett. A korábban gondozott hegyoldalak szembeötlő hanyatlásnak indultak. A Balaton-felvidéken az ötvenes évek derekán tapasztalható elszomorító állapotokról Vajkai Aurél a tájat járva a következőképpen emlékezett meg: „Be kell vallani, hogy épp ezek az évek voltak a legszomorúbbak a szőlőhegyek történetében, sok szőlőhegyben a gaz egészen elborította a megmunkálatlan tőkéket, a présházak java része már évek óta tárva-nyitva volt, s elkezdődött feltartóztathatatlan pusztulásuk."[21]

A kilátástalannak tűnő élethelyzetekben a pozitív irányú változás esélyét Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála hozta el. A szovjet politika ezt követően végbement módosulása Rákosi pozíciójának meggyengüléséhez és Nagy Imre személyének előtérbe kerüléséhez vezetett. A Nagy Imre nevével fémjelezve meghirdetett új szakaszban megindult a korábbi évek elhibázott gazdaságpolitikájából való óvatos kiútkeresés. Ez nemcsak az agrárszektor számára jelentett valamiféle reménysugarat, hanem például a nyugati kapcsolatok normalizálására törekvő, a tőkés fizetési mérleg hiányát visszaszorítani igyekvő vezetés szemében az idegenforgalom ügyét is új megvilágításba helyezte. Mindennek folyományaként 1955 januárjában minisztertanácsi határozat mondta ki, hogy a devizabevételek növelése érdekében fokozni kell a nyugati országokból Magyarországra irányuló idegenforgalmat, egyúttal döntés született egy új idegenforgalmi bizottság, az Országos Idegenforgalmi Tanács (OIT) létrehozásáról. Az idegenforgalommal kapcsolatos addigi elutasító

[20] Wagner 1982, 330–331., 333.

[21] Idézi Vajkait Laposa 1988, 33.

álláspont felülvizsgálata a Balaton-part adottságaira is nyomban ráirányította a figyelmet.[22]

Nem sokkal később, 1955 áprilisában azonban újabb politikai fordulat következett. Nagy Imrét a hatalomból eltávolították, az országban ismét elsősorban Rákosi akarata érvényesült, aki az idegenforgalommal kapcsolatos kérdésekben továbbra is a korábbi, keményvonalas álláspontot képviselte. Ennek ellenére az 1955-ös esztendő idegenforgalmi szempontból pozitív mérleggel zárult, a vendégszám a korábbi évekhez viszonyítva biztató növekedést mutatott. Az 1956-os év szintén reményt keltően indult. Az 1956–1960 közötti időszak gazdaságpolitikáját meghatározni hivatott második ötéves terv 1956 nyarán közzétett irányelvei közé bekerültek az idegenforgalom fejlesztését célzó elképzelések. „Fokozottabban kell kihasználni országunk adottságait a hazai és külföldi turistaforgalom növelésére" – fogalmazott a második ötéves terv célkitűzései kapcsán kapcsán a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége által jóváhagyott dokumentum. Ezenfelül ezt is tartalmazta: „A szállodai szobák számát öt év alatt legalább 35 százalékkal, ezen belül az idegenforgalom követelményeinek megfelelő szobák számát mintegy kétszeresére kell növelni, részben úgy, hogy a régebben szállodai célokra szolgáló épületeket e célra vissza kell adni. Ezzel is elő kell segíteni a kölcsönös, turisztikai célú utazások növekedését."[23] A sajtó az 1956-os üdülőszezon alatt a Balaton élénkülő idegenforgalma miatt lelkendezett, októberben pedig a Balatoni Intéző Bizottság újjáalakításának fontosságát hangsúlyozta, érthetetlennek nevezve a BIB korábbi megszüntetését.[24] Rövidesen azonban kitört a forradalom. A Balaton-part története az 1956-os őszi események után, már a Kádár-korszakban íródott tovább.

[22] A turizmus-vendéglátás eljelentéktelenedése időközben a szolgáltatási minőség korábban elképzelhetetlen mértékű visszaeséséhez vezetett. Mivel a színvonalcsökkenés a hatalom által az országba beengedett külföldiek kiszolgálása terén is megmutatkozott, az ötvenes évek elejétől az illetékesek különböző szervezeti átalakításokkal, vállalati átszervezésekkel igyekeztek legalább a fontos vendégekkel foglalkozás nívóját emelni. Ennek okán előbb 1952-ben, a Belkereskedelmi Minisztériumban megszervezték a Reprezentatív Szálloda és Vendéglátó Igazgatóságot, majd még ugyanebben az évben a kiemelt szállodák, éttermek üzemeltetésére létrejött az Országos Idegenforgalmi Szálloda és Étterem Vállalat. Az 1949-ben életre hívott Büfé Nemzeti Vállalatból, illetve Budapesti Büfé Vállalatból pedig Éttermi és Büfé Vállalat lett, amely szintén reprezentatív egységeket üzemeltethetett. 1955-től e két vállalat irányítását a Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátóipari Igazgatósága, illetve Vendéglátóipari Főigazgatósága látta el. A továbbiakban ez a felállás a Balaton-parti vendéglátóipar újjászervezésében is meghatározó jelentőséggel bírt. Berényi 1985, 53–54. 67. 72–73. 90. Dr. Kovács, Takács 1966, 95.

[23] Irányelvek a magyar népgazdaság fejlesztésének második ötéves tervéhez. *Szabad Nép*, 1956. július 25.

[24] Idegenforgalmunk fellendítéséért. *Magyar Nemzet*, 1956. július 4. Gallé Tibor, Sebestyén Tibor: A Balatonnak lesz gazdája... *Szabad Nép*, 1956. október 14.

2.
BALATON – TURIZMUS – POLITIKA

Mi köze a politikának a turizmushoz?

A Balaton nemzeti kincsünk – mondjuk manapság; a Balaton jelentős népgazdasági érték – hangoztatta szocializmus rendszere. A megfogalmazás korszakonként változik, de a lényeg ugyanaz: a Balaton, a magyar tenger jótéteményei az ország egészét megilletik, adottságait a köz javára kell kamatoztatni. A Balaton országos ügy. Országos ügyekben pedig a fővárosban székelő államvezetés, kormányzat szokott dönteni. Így volt ez a Kádár-korszakban is.

Az egykori balatonaligai pártüdülőben maga Kádár János is szívesen időzött. A balatoni nyaralás az ország első emberének, akárcsak bárki másnak, elsősorban a pihenésre, a feltöltődésre szánt időt jelentette. Személyes élményei, benyomásai nyilván befolyással bírtak a Balatonról alkotott véleményére. A politikus is ember – szokták mondani. Mindazonáltal előrebocsájtjuk: olyasmire a következőkben nem fog fény derülni, hogy Kádár frottír fürdőnadrágban, a neki épített kis szigetről körbetekintve döntötte volna el, hol épüljön a magyar tenger partján szálloda.

A Balatonnal kapcsolatos kormányzati elhatározások jóval prózaibb körülmények között születtek, és jellemzően a központi állami, illetve pártapparátuson végigvitt egyeztetések eredményei voltak. Az egyeztetések során az aktuális politikai, gazdasági erővonalak, de személyes kapcsolatok is érvényesülhettek. Másrészről sok politikai, gazdaságpolitikai jellegű döntés nem is kifejezetten a Balatonra vonatkozott, a következmények alól viszont a tó környéke sem jelentett kivételt.

A Balaton, amint arról már szó esett a bevezetésben, az ország első számú üdülőrégiója. Meghatározó célpontja a belföldi turizmusnak, és Budapest után a külföldi idegenforgalom legjelentősebb hazai fogadóterülete. A Balaton-part ezt a szerepét a Horthy-kori alapokon továbbépítkező Kádár-rendszerben nyerte el. A pártállami vezetés Balatonhoz való viszonyulása tehát elsősorban a turizmussal, vagy ahogy akkoriban emlegették az idegenforgalommal kapcsolatos politikai állásfoglalásokon keresztül ismerhető meg.[1]

Mivel a turizmus politikai vetületei ritkán kerülnek szóba, talán nem árt – még mielőtt az egykori pártállami vezetés ilyen irányú

[1] *Idegenforgalom* szavunk a német *Fremdenverkehr* szó tükörfordítása. A kifejezés használata megjelenésekor, a tizenkilencedik század utolsó harmadában még elsősorban az idegenek mozgásával kapcsolatos rendészeti feladatokkal függött össze, a huszadik század első harmadában azonban jelentéstartalma átalakult, és immár az országimázs, a korabeli szóhasználattal propaganda fontos tényezőjeként, illetve az állam lehetséges bevételi forrásaként emlegették. A turizmus szó, mely köznapi értelemben az idegenforgalom szinonimájának számít, a francia *tour*, azaz körutazás, körút kifejezésből származik. A tizenkilencedik században Európa-szerte használatossá vált, sok helyütt elsősorban természetjárás, turisztika értelemben. A Kádár-korszakban az állami zsargon az ország felé irányuló külföldi utasforgalmat többnyire idegenforgalomként aposztrofálta. Emellett az idegenforgalom kifejezést a magyar lakosság külföldi utazásaira szintén alkalmazták, sőt esetenként a belföldi turizmusra is. A turizmus szó pedig jellemzően a természetjárás, esetleg a belföldi turizmus megjelölésére szolgált. Az olvasó a könyvben a korabeli szóhasználat és megközelítésmód szerint elsősorban az idegenforgalom kifejezéssel fog találkozni.

megnyilatkozásainak ismertetésére sor kerülne – röviden kitérni arra, e két fogalom – turizmus és politika – hogyan kapcsolódik egymáshoz. A huszadik század első harmadában több európai országban eljutottak odáig, hogy az idegenforgalomban már nem elsősorban a határ- és idegenrendészeti problémát látták, hanem a haszon lehetőségét, politikai és gazdasági téren egyaránt.[2]

Talán elsőre kevésbé világos, egy kormányzat számára milyen politikai haszna lehet a turizmusnak, pedig sok esetben ebből a szempontból nagyobb jelentőséget tulajdonítottak neki, mint bevételi oldalról. Az idegenforgalom mint az államok, népek közötti békés kapcsolattartás formája jó szolgálatot tehet külpolitikai célok elérésében, például egy ország vagy vezetése pozitív megítélésének előmozdításában, nemzetközi tárgyalási pozícióinak javításában. Az ilyen eredmények a gazdasági diplomáciában tovább kamatoztathatók a kölcsönös bizalom légkörében kötött előnyös üzletek formájában. A belpolitikai színtéren a turizmus a szociálpolitika, életszínvonal-politika eszközrendszerének részeként hajthat hasznot. A szociálturizmus felkarolása, állami ösztönzés révén az üdülési lehetőségek minél szélesebb rétegek számára elérhetővé tétele a hatalomgyakorlók támogatottságát, politikai legitimitását növelheti. Tévedés volna azt feltételezni, hogy az államilag szervezett üdültetés az 1945 utáni időszak, illetve a szocializmus vívmánya, ugyanis a két világháború között a fasiszta Olaszország *Dopolavoro* mozgalma és a nemzetiszocialista Németország *Kraft durch Freude* mozgalma egyaránt fontos társadalompoli-

[2] Napjainkban a turizmussal elsősorban gazdasági vonatkozásai kapcsán szokás foglalkozni. Mindazonáltal a turizmus maga egy bonyolult összefüggésekkel bíró, összetett társadalmi jelenség, ami számos nézőpontból vizsgálható. Csak néhány, a turizmuskutatást ugyancsak foglalkoztató aspektus: az emberek utazási hajlandósága mögötti motivációs tényezők, vagy a népszerű úticélok esetében a turizmusnak a helyi lakosság életére gyakorolt hatása.

tikai célkitűzésnek tekintette a szegényebb néprétegek nyaraltatását. Szintén félrevezető lenne ezek után azt gondolni, hogy meghatározott társadalmi csoportok ingyenes vagy kedvezményes üdültetése elsősorban diktatórikus rendszerek jellemzője. Ezzel a lehetőséggel a nyugati demokráciák, a jóléti államok is éltek, élnek. A belföldi turizmust előmozdító intézkedések ugyanis kedvezően hatnak a lakosság életminőségére, hozzájárulnak a társadalom egészségvédelméhez, a fogyasztás élénkítése által növelik a gazdaság teljesítményét.

Ezzel el is érkeztünk a turizmus gazdasági hasznához, ami az állam szemszögéből a turizmushoz kapcsolódó szolgáltatások igénybevétele révén közvetlenül vagy közvetett módon keletkező bevétel. A hagyományosnak mondható felfogás szerint ez az útra kelők közlekedési, szállás-, étkezési és szórakozási költéseiből adódik.[3] A jövedelem egy része a lakosság belföldi utazásaiból származik, az igazi nyereség azonban az a pénz, amit a külföldi turista költ el egy adott országban. Ezt az idegenforgalom által generált többletfogyasztást, illetve többletbevételt nevezték a két világháború között a közgazdászok „láthatatlan exportnak". A kifejezés arra utal, hogy a belföldön előállított termék, illetve rendelkezésre álló szolgáltatás nem igényel kivitelt, mivel a külföldi fogyasztó jön érte helybe. Ez pedig igen előnyös, mert egyrészről megtakarítható az exporttal járó költség, másrészről egyes árucikkeket, szolgáltatásokat extra árréssel lehet értékesíteni a turizmus keretében. Elég csak arra gondolni, hogy amikor valahol turistaként tartózkodunk, legtöbbünknek könnyebben nyílik meg a pénztárcája, és általában hajlandóak vagyunk mélyebben is a zsebünkbe nyúlni. A közgazdászok azt is megfigyelték, hogy a turisták által fogyasztásra költött pénz képes oly módon „megsokszorozódni", hogy többletkeresletet gerjeszt a gazdaság egyéb területein. Ezt a jelenséget emlegetik multiplikátor hatásként. Például a turista által az étteremben elfogyasztott vacsoráért kifizetett összeg egy része következő nap ahhoz a mezőgazdasági termelőhöz vagy kereskedőhöz kerül, akinél a vendéglátóhely a szükséges újabb nyersanyagot beszerzi. Kellően nagy számú, lehetőleg jómódú külföldi országba csábítása végső soron a turizmust a gazdaság egyik húzóágazatává teheti, a külkereskedelmi mérlegben, a fizetési mérlegben is számottevő részesedéssel. A külföldi beutazó turizmus, azaz az aktív idegenforgalom kapcsán érdemes még megemlíteni, hogy az abból származó bevétel fedezetet jelenthet az ország lakosságának külföldi utazásaihoz, az ország passzív idegenforgalmához, ami – visszautalva a turizmus belpolitikai kapcsolódásaihoz – szintén életszínvonalbeli kérdéssé válhat. Valójában kevés állam engedheti meg magának, hogy ne foglalkozzon azzal, összességében pozitívan vagy negatívan alakul-e a nemzetközi idegenforgalmi egyenlege.

A turizmus tehát jóval többet képes nyújtani annál, mint hogy eltartson egy bizonyos vállalkozói kört: gyümölcseiből az ország egésze és vezető politikusai egyaránt részesedhetnek. Ennek érdekében azonban tenni is kell. A turizmus ugyanis meglehetősen összetett, sokszereplős rendszer, komplex gazdasági-társadalmi összefüggésekkel, emiatt számos ponton igényli a politika, az állam aktív, támogató közreműködését. Vegyük például az utazás lehetőségét, ami országok közötti viszonylatban feltételezi a határok turisták előtti megnyitását. A huszadik század folyamán hosszú ideig ez sem számított magától értetődőnek, békeidőben sem. Állami szerepvállalást feltételez a turisták által igénybe vett útvonalak közlekedési hálózatának fejlesztése,

[3] Dr. Markos, Dr. Kolacsek 1961, 286.

a látogatott helyeken a kulturált tartózkodást lehetővé tevő körülmények megteremtése. Idetartozik a közművek – vízellátás, szennyvízelvezetés, áramhálózat, közvilágítás – kiépítése. Az alapinfrastruktúra fejlesztése legtöbbször a helyi lakosság életminőségét is követlenül javítja. A látnivalók, vonzerők megóvása, védelme, környezetük méltó kialakítása, népszerűsítésük, propagálásuk általában szintén részben vagy egészben a közszektorra háruló feladat. Ezenfelül kormányzati szinten valósítható meg az ország turizmusának a gazdasági, társadalompolitikai törekvésekkel összehangolt fejlesztése, az ehhez szükséges jogi és közgazdasági szabályozás kialakítása, vagy a nemzeti tájékoztatási és promóciós tevékenység irányítása, az országimázs formálása. És a felsorolás ezzel korántsem mondható teljesnek.[4] Az említettek mindegyike olyan, a turizmusszektorban jelentkező feladat, amit a vállalkozói szféra önmagában vagy nem képes, vagy nem hajlandó megoldani, részben mert híján van az ehhez szükséges erőforrásoknak, részben mert hiányzik a haszonnal kecsegtető közvetlen érdekeltsége. Ide kapcsolódik, hogy az állam a közérdekű gazdaságszervező, támogató, építő tevékenysége mellett a turizmusban nyereségérdekelt vállalkozói szerepkört is betölthet. Erre leginkább akkor kerül sor piacgazdasági viszonyok között, ha valamely szolgáltatási igény ellátása a magánszektor oldaláról nem megoldott. Jellemző példa erre a részben vagy egészben állami tulajdonú közlekedési vállalatok szerepvállalása a turizmus bonyolításában.

A turizmus és a politika kapcsolatát taglaló általános gondolatokhoz annyit még mindenképp szükséges hozzáfűzni, hogy a turizmus gazdasági, társadalmi összefüggéseivel, illetve az állam felmerülő feladataival gyakran a kormányzati pozícióba kerülő politikusok sincsenek tisztában. Mivel a turizmus hatásai sok esetben áttételesen érvényesülnek, a fejlesztésétől várható hasznot rendszerint alábecsülik. Gazdasági vonatkozásban ennek egyik oka, hogy az elsősorban szolgáltatásokra épülő szektor teljesítményének mérése nehézségekbe ütközik. A „láthatatlan export", „multiplikátor hatás" kifejezések mögötti eredmény az ipari, mezőgazdasági termelés mennyiségi meghatározottságához képest nehezen számszerűsíthető. A turizmus teljesítményét annak ellenére szokás alulértékelni, hogy a második világháborút követően robbanásszerű fejlődést produkált, és növekedése várhatóan a jövőben is kitart. A fejlődés alapját az 1945 után bekövetkezett globális gazdasági fellendülés, az ennek nyomán született jóléti államok és jóléti társadalmak adták és adják manapság is. A jövedelmi viszonyok pozitív előjelű változása, a mobilitás újabb és újabb forradalma folytán világszerte mind többen engedhetik meg maguknak az utazást, életmódjuk átalakulásával pedig mind többen igénylik is, hogy élményeket keresve útra keljenek.[5]

Szocializmus és turizmus

Hogyan és miben mutatkoztak meg a turizmus és a politika kapcsolatának említett jellemzői az egykori szocialista blokk országaiban, köztük Magyarországon?

Az államhatalom turizmust meghatározó szerepe legerősebben az olyan tervgazdálkodást folytató etatista, diktatórikus berendezkedé-

[4] Lengyel 2004, 180., 369–371. Freyer, 2006, 355.

[5] Mundt 2004, 8–9., 135. Dr. Markos, Dr. Kolacsek 1961, 286. Lengyel 2004, 80., 117–118. Hachtmann 2007, 140.

sekben érvényesül, mint amilyen a szovjet mintát másoló Rákosi-rendszer volt, de ebbe a körbe sorolható korrekcióival a Kádár-rendszer is. Ezek a rezsimek a marxista-leninista eszmerendszer megkérdőjelezhetetlennek számító tantételei alapján a tudatos gazdaság- és társadalomszervezés hitével, egyfajta modernizációs program megvalósításának céljával minden életviszonyt a politikai hatalom ellenőrzése alá igyekeztek vonni. E törekvések mentén került sor a turizmus bürokratikus tervgazdasági rendszerbe illesztésére, ami először is a szektor infrastruktúrájának államosításával járt együtt. Ehhez társult a magántulajdon, a magánkezdeményezés jelentős korlátozása. Mindez összességében azt eredményezte, hogy a turizmussal kapcsolatos közfeladatokon túl a turisztikai szolgáltatások nyújtásával járó üzleti tevékenység legfőbb letéteményesévé is az állam vált. A turizmus, illetve idegenforgalom bonyolítása, és annak remélt haszna állami monopólium lett.[6] Ezek a folyamatok az ötvenes évek derekára hazánkban olyan viszonyokat eredményeztek, amelyek leginkább egy elmaradott ország fejletlen turizmusgazdaságára emlékeztettek a következő ismérvek alapján: minimális idegenforgalom, elhanyagolt adottságok, hiányzó vagy gyenge vállalkozói-szolgáltató szektor, fejletlen intézményi háttér. Az államra, ha turizmusát fejleszteni kívánja, a szakemberek szerint ilyen körülmények között hárul a legnagyobb feladat.[7] Bár egy ilyen helyzetben a tervgazdálkodás, vagyis a tervszerű állami gazdálkodás az erőforrások összpontosításával és átgondolt hasznosításával elviekben a turizmus javára válhat, azonban a létező szocializmusban a lehetséges előnyök érvényesülését akadályozták a gazdaságot meghatározó marxi-lenini elvek. Először is a szektor fejlesztését gátló tényezőnek számított a megkérdőjelezhetetlen népgazdasági rangsor, amelyben az első helyen az ipar állt, majd következett a mezőgazdaság, végül az utolsó helyre mindig a szolgáltatások kerültek, a harmadik szektor, ahová a turizmus is tartozott. A kézzelfogható termékeket előállító ipar és a mezőgazdaság jelentette a „hasznos" termelőszférát, míg a szolgáltatásokat nem tekintették az előbbiekkel egyenrangú tevékenységeknek. Emiatt a beruházási forrásokért folyó versenyben a szolgáltatások jelentős hátrányból indultak, növekvő gazdasági jelentőségük ellenére fejlesztésükre rendre alig jutott pénz. A szolgáltatások tárgyi-technikai feltételeit biztosító infrastruktúrákat az egész korszakban alultervezettség és alulfinanszírozottság jellemezte.[8] A helyi infrastruktúra milyensége pedig nagymértékben kihat a turizmus minőségére. A Balatonnál például e téren rögtön a szocializmus építésének első szakaszában nagyjából egy évtizednyi elmaradás halmozódott fel, miután a Rákosi-érában szinte semmilyen fejlesztés nem történt. A helyzet a későbbiekben, a Kádár-korszak folyamán sem sokat javult. A kommunális és egyéb turizmushoz kapcsolódó szolgáltatások iránti társadalmi igény növekedése a rendszer fennállása alatt mindvégig megoldhatatlan próbatétel elé állította a tervgazdaságot a tó körül. A bürokratikus jellegű, rendszerint íróasztal mellől vezérelt szocialista gazdasági tervezés nemigen tudott mit kezdeni a turizmus azon jellegzetességével sem, hogy a szolgáltatások iránt nem egyenletes keresletet támaszt. A turistaforgalom alakulását számos tényező befolyásolja, időben és térben is hullámzó, emellett különböző fogyasztói igényszinteken jelentkezik. A Balatonnál például a nyár, azon belül is a július, augusz-

[6] Bihari 1989, 109–111., 151. Hachtmann 2007, 177–178. Lengyel 2004, 293., 370.
[7] Freyer, 2006, 356–357., Mundt 2004, 127–128., Hachtmann 2007, 178.

[8] Kornai 1993, 201-202., Berend 1983, 207–212.

tus jelentette az igazi szezont. Ilyenkor úgyszólván megtelt a tópart, azonban egy esős hétvége vagy nem várt rossz idő ezen bármikor változtathatott. A jelzett körülmények alapján talán nem nehéz elképzelni, hogy a korabeli gazdaságpolitika számára milyen kihívást jelentett a turizmusfejlesztés kérdése.

A szocializmus és a turizmus kapcsolata azonban nem csak a gazdaságpolitika vonalán volt bonyolultnak nevezhető. A Kádár-rendszer, még ha idővel ki is vívta az egyébként kétesen csengő „legvidámabb barakk" elismerést, mégiscsak a sztálinista-rákosista diktatúra továbbfejlesztett változatát jelentette. A kommunista rezsim alaptermészetéből fakadóan fennállása alatt mindvégig igényt tartott a társadalmi érintkezések minél szélesebb körű ellenőrzésére. A turizmus, amely az egyén számára a hétköznapi keretek közül való kimozdulás, az utazás lehetőségét hordozta, a hatalom szemszögéből nem kívánatos találkozások, ellenőrizetlen információcserék veszélyforrását jelentette. A vélekedés a belföldi és szocialista országok közötti forgalomra egyaránt vonatkozott, de leginkább a nyugati államokkal bonyolódó idegenforgalom tűnt kockázatosnak. A kommunista ideológia szerint a munkásosztály és a kizsákmányolók közötti osztályharc a nemzetközi szintéren a szocialista államok és kapitalista országok szembenállása formájában zajlott. A nemzetközi osztályharc jegyében kreált ellenségkép alapján minden, ami a vasfüggönyön túlról érkezett, így akár egy tőkés turista is potenciális fenyegetést jelentett az államrendre nézve. Ebből a szellemiségből fakadt, hogy a kádári vezetés az 1956-os események hátterében is részben a nemzetközi imperializmus és a nyugat-európai reakciós erők diverzióját vélte felfedezni.[9]

[9] A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962, 13–16.

A forradalom leverését követően beletelt néhány évbe, míg a Rákosi-kor bezárkózásához szokott politikai garnitúra a régi beidegződéseket le tudta vetkőzni, és eljutott odáig, hogy az idegenforgalomban ne csupán súlyos államvédelmi kockázatot lásson. Az egyébként, hogy az idegenforgalom a kommunisták szemében ne egyértelműen negatív színben tűnjön fel, hanem pozitív ideológiai töltetet kapjon, mondván, a népek békés egymás mellett élésének ügyét szolgálja, eleinte elsősorban nem is a kádári vezetés politikai belátásának, hanem sokkal inkább a nemzetközi kapcsolatok terén szovjet részről kezdeményezett enyhülési folyamatnak volt betudható. Az új moszkvai irányvonal nyomán a szocialista tömb országai az ötvenes évek második felében, ha eleinte kismértékben is, de sorra megnyitották a határaikat a nyugati turisták előtt. Többségük e nyitástól egyúttal tőkés devizabevételeinek növekedését várta. A különutas Jugoszlávia mellett elsősorban Bulgária és Románia kezdett gazdasági megfontolásokból nagyarányú turizmusfejlesztésbe. Ehhez képest a magyar vezetés kezdetben meglehetősen óvatosnak bizonyult, amiben nyilván közrejátszottak az 1956-os események, amelyek egészen a hatvanas évek derekáig visszahúzó tényezőt jelentettek a határnyitás kérdésében.

A beutazások korlátozására a Kádár-rendszer korai időszakában elsősorban a határátlépést engedélyező vízum megszerzésének nehézkessége, bonyolultsága szolgált. A vízumigénylés többhetes adminisztratív procedúrát jelentett. Ennek részét képezte a vouchervváltási kötelezettség, amelynek értelmében a nyugati turista csak akkor kaphatott vízumot, ha előtte az IBUSZ-on, illetve valamelyik nyugati szerződéses partnerén keresztül devizában előre kifizette a tartózkodása költségeit. Így a vendég elvileg a voucher útján vásárolta

meg az IBUSZ és a vendéglátóipar Magyarországon igénybe venni kívánt szolgáltatásait. Az országba egyébként nyugatról egyéni turistaként, azaz nem az IBUSZ által szervezett csoportos utazás keretében – az 1958-as brüsszeli világkiállítás ideje alatt kísérleti jelleggel meghirdetett vízumigénylési akciót leszámítva – 1959-től lehetett belépni. A vízumkiadás egyszerűsítésére, liberalizálására a környező szocialista országok példáját követve 1964–1965-ben került sor. Ettől az időszaktól kezdve a külföldi turista az igénylésétől számított 24 órán belül megkaphatta a vízumot, akár a határátkelőhelyen is. Ezzel együtt megszűnt a vouchervásárlási kötelezettség, ennek alternatívájaként bevezették a forintcsekk rendszert, ami szintén azt a célt szolgálta, hogy az állam az általa meghatározott, számára kedvező árfolyamon jusson devizához.

Mindazonáltal a rendszert fennállása alatt mindvégig jellemezte bizonyos mértékű aggály a kapitalista országokkal bonyolódó turizmus kapcsán. A hatvanas évek derekáig erősen tartották magukat az olyan nézetek, hogy a több turista több kémet jelent. Elsősorban a belügyi szervek igyekeztek az idegenforgalom növekedését komoly állambiztonsági kockázatként beállítani, nyilván részben saját tényked̈ésük nélkülözhetetlenségének igazolásaként. Ahogy azonban a nemzetközi kapcsolatok javultak, és a nyitás politikájának eredményei megmutatkoztak, úgy vált egyre tarthatatlanabbá a harcos, idegenforgalmat egyértelműen elutasító álláspont. A megváltozott helyzethez való alkalmazkodás jegyében az imperialista diverzióval való fenyegetést fokozatosan a „fellazítás" rémképe váltotta fel az ideológiai fronton. Eszerint miután a szocialista tábor erőfeszítései nyomán a világpolitikában előtérbe került a békés egymás mellett élés eszméje, az e gondolatisággal szemben álló erők

az új helyzethez alkalmazkodva a közvetlen agresszió tervét feladták, és helyette a finomabb politikai, gazdasági jellegű befolyásolás, az ideológiai bomlasztás, tehát a fellazítás eszközeihez folyamodtak. Tudatos és szervezett fellazítási kísérletnek minősült például, ha egy nyugatnémet turista vagy hazalátogató disszidens az országban nagy és korszerű autóval közlekedett, nyaralása alatt költekező életmódot folytatott, esetleg környezetét megvendégelte vagy ajándékokkal látta el. Mindez a fellazítás teóriája szerint a nyugati életforma szándékos népszerűsítését, dicsőítését szolgálta, olyan célok érdekében, mint a kapitalizmus felsőbbrendűségének hirdetése, a szocializmusba vetett bizalom aláásása.[10] A hetvenes években a hangsúly még inkább az eszmei harcra helyeződött, amelyben új elemet jelentett a fogyasztói társadalom egyes ismérveinek az idegenforgalommal történő összekapcsolása. Az ideológusok a burzsoá propaganda aknamunkáját vélték felfedezni annak hátterében, hogy az országban, szerintük elsősorban az üdülőközpontokban, olyan, a szocialista életmóddal és erkölccsel összeegyeztethetetlen jelenségek ütötték fel fejüket, mint a kispolgári szerzésvágy, a harácsolás, a spekuláció, a pénz mindenhatóságába vetett hit.[11] Ezek az ideológiai irányultságú

[10] MNL-OL-M-KS 288. f. 22/1961./1. ő. e. Tények és adatok az idegenforgalom területén végzett ellenséges aknamunka módszereiről. MNL-OL -M-KS 288. f. 5/1965/380. ő. e. A Politikai Bizottság 1965. november 23-i ülése. Jelentés az imperialisták fellazító propagandájának néhány kérdéséről és a disszidálásokkal kapcsolatos néhány problémáról. MNL-OL-M-KS 288. f. 5/1966/393. ő. e. Agitációs és Propaganda Osztály, Külügyi Osztály, Adminisztratív Osztály: Jelentés a Politikai Bizottságnak az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről. 1966. április 13. MNL-OL-M-KS 288. f. 5/1966/393. ő. e. Jegyzőkönyv a PB 1966. április 26-án tartott üléséről. Jelentés az imperialisták fellazító politikájának néhány kérdéséről. MNL-OL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ő. e. Veszprém megyei Propaganda és Művelődési Osztály: Tájékoztató az idegenforgalom ezévi politikai tapasztalatairól. 1965. december 1. MNL-OL-M-KS 288. f. 22/1965/18. ő. e. Jelentés Veszprém megye idegenforgalmának politikai tapasztalatairól. 1965. december 1.

[11] Dr. Beszteri 1973, 40–42.

eszmefuttatások a turizmus előnyös voltát már nem tudták megkérdőjelezni, így végül is különösebb zavart az idegenforgalom bonyolításában nem keltettek.

A Kádár-rendszer egyik jellegzetessége éppen abban öltött testet, hogy 1956 tapasztalataiból tanulva, ha a szükség úgy kívánta, félre tudta tolni saját ideológiai doktrínáit, illetve elvi alapú aggályait. A rendszer fokozatosan kibontakozott pragmatizmusa a turizmushoz való viszonyulásban is megmutatkozott. Bár a forradalom leverését követő években az idegenforgalom fontos külpolitikai célokat szolgált, és természetesen az ország nemzetközi megítélését pozitív irányba befolyásoló szerepköre a későbbiekben is megmaradt, az ágazat a kádári vezetés szemében elsősorban a devizabevételek reményében vált fejlesztésre érdemessé. A tőkés idegenforgalomhoz képest a belföldi turizmus, valamint a szocialista államok közötti utasforgalom kérdése másod-, illetve harmadrangú jelentőséggel bírt. A balatoni szállodák és kiszolgáló létesítményeik például ennek megfelelően a nyugati turistáknak épültek, szolgáltatásaikat belföldi vendégek, de szocialista országbeliek is inkább csak kivételesen vehették igénybe. A hazai közönségnek maradtak a szakszervezeti, vállalati üdülők, de ezek is csak a lakosság töredéke számára biztosítottak üdülési lehetőséget. A többségnek magánúton kellett a szállásáról és az ellátásáról gondoskodnia, mindeközben az állam a belföldi turizmusra szánt kiadásait igyekezett minimalizálni. Ami az úgynevezett baráti országokból származó utasforgalmat illette, ez kétoldalú megállapodások nyomán, elvileg viszonossági alapon szerveződött. A szocialista forgalom tekintetében is azonban az számított az elsődleges szempontnak, hogy a tőkés idegenforgalom érdekeit ne veszélyeztesse, vagy sértse. A kádári vezetés turizmushoz,

illetve turizmusfejlesztéshez való viszonyulásában a döntő tényezőt tehát a nyugati reláció, a devizabevétel, a tőkés fizetési mérleghez való hozzájárulás kérdése jelentette.

A Balaton térsége is ebből a nézőpontból vált fejlesztésre érdemes területté. Budapest mellett ugyanis a Balatonról lehetett elmondani, hogy adottságait figyelembe véve külföldi turisták számára is vonzó célponttá válhatna. Ilyen adottságok voltak, hogy Közép-Európa legnagyobb tava, hogy sekély, gyorsan felmelegedő vize üdülésre, fürdőzésre kiválóan alkalmas, és hogy centrális elhelyezkedése folytán több országból néhány óra alatt közúton elérhető. Ahogy az ország idegenforgalmát nem kellett tehát feltalálni, a Horthy-korszak e téren elért eredményei magukért beszéltek, úgy a Balatont sem kellett a külföldi üdülőforgalom lehetséges célterületeként felfedezni, mert a harmincas években már erre is sor került. És ha kevesen is, de akadtak olyan szélesebb látókörű kommunisták, akik mindezzel tisztában voltak. Például Bebrits Lajos a Rákosi-éra hírhedt közlekedés- és postaügyi minisztere, aki 1958-ban a pártközpont államgazdálkodási osztályának küldött memorandumában állt ki az idegenforgalom ügye mellett.[12]

[12] MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1959/2. ő. e. Bebrits Lajos: Javaslat hazánk idegenforgalmi lehetőségeinek kihasználására. 1958. december 17.

3.
A KÁDÁR-KORI BALATONI TURIZMUSFEJLESZTÉS VÁZLATA

Elhanyagolt tópart

Bár a tárgyalt előzmények ismeretében kevéssé hat váratlanul, mégis valamelyest meglepőnek nevezhető, hogy alig néhány héttel a forradalom szovjet fegyverek általi vérbe fojtását követően, 1956 decemberének zavaros időszakában az újjászerveződő kommunista pártközpontban az idegenforgalom fejlesztésének kérdése is napirendre került. Egy javaslat a balatoni idegenforgalom növekedéséhez szükséges létesítményi igények biztosítása érdekében azt indítványozta, hogy a korábban a volt Államvédelmi Hatóságok által elfoglalt üdülőépületekben mintegy 1150 férőhelyet soron kívül bocsássanak a Belkereskedelmi Minisztérium rendelkezésére. Az 1957-es év elején pedig megfogalmazódott, hogy az idegenforgalom komoly politikai és gazdasági jelentőségére tekintettel fontos az idegenforgalom

azonnali beindítása.[1] Azonban az ezirányú erőfeszítések a számos bizonytalansággal terhelt, megtorlások sújtotta belpolitikai helyzetben nem járhattak sikerrel.

Mindazonáltal amikor 1957–1958-ban megfogalmazódott, hogy a Balatont a szociális üdültetés mellett idegenforgalmi célokra is hasznosítani kellene, hamarjában kiderült, hogy az ehhez szükséges létesítmények szinte teljességgel hiányoznak. A magyar tenger mentén ekkortájt gyakorlatilag sehol nem álltak rendelkezésre külföldiek fogadásához a kulturált feltéltelek. Az egykor szebb napokat látott fürdőhelyek mindenütt szembeötlő elhanyagoltságot mutattak. Megoldatlan volt a községi tanácsok kezelésében a közterületek gondozása, valamint az olyan köztisztasági kérdések, mint a szemétgyűjtés és szemételszállítás. A tópart a legalapvetőbb közegészségügyi létesítményeknek is híján volt.[2] A még Horthy-korban létesített közművek továbbfejlesztésére pénzhiány miatt nem került sor, így néhány településközpontot kivéve a víz- és a csatornahálózat sem volt

[1] MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1957/4. ő. e. Előterjesztés a Minisztertanács részére: Szállodaiparunk és idegenforgalmunk fejlesztése tárgyában soron kívül teendő intézkedésekről. 1956. december 10. MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1957/4. ő. e. Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium Előterjesztés a Gazdasági Bizottság február 18-ülésére. 1957. február 5. Uo. a Gazdasági Bizottság 10.121/1957. sz. határozata szállodaiparunk és idegenforgalmunk fejlesztése érdekében soron kívül teendő intézkedésekről. 1957. február 1. Uo. a Gazdasági Bizottság 10.142/1957. sz. határozata az 1957. évi idegenforgalomról. 1957. március 2.

[2] „A W.C.-k állapota, tisztasága nem csupán egészségügyi szempontból kifogásolható, hanem sokszor kultúrbotrányt jelent" – összegezték például az 1959-es esztendő balatoni ellenőrzési tapasztalatait az illetékesek. MNL-OL-XVII-2-a. 13. t. 16. sz./1959. Az állami és szövetkezeti vendéglátóipar vizsgálata. Előterjesztés a Gazdasági Bizottság részére: Jelentés az állami és szövetkezeti vendéglátóipar helyzetének vizsgálatáról. 1959. augusztus 22. MNL-VeML-XVII-901. 81-751/1959. Az idegenforgalom szervezése és lebonyolítása. 1959–1960. Vizsgálati jegyzőkönyv: Az idegenforgalom fokozását előmozdító lehetőségek és a fejlődését megakadályozó főbb hiányosságok feltárása. 1959. november 12. MNL-VeML-XXIII-12-e. Veszprém Megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala 1958. július havi munkájáról jelentés. 1958. augusztus 10. Veszprém Megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala 1958. augusztus havi munkájáról jelentés. 1958. szeptember 10.

kiépítve. Olyan központi helyeken, mint Tihany vagy Balatonfüred, komoly vízhiánnyal küzdöttek szezonban, mivel a húszas-harmincas években, az akkori forgalom számára létesült, időközben elavulttá vált vízművek képtelenek voltak a jelentkező ivóvízigényt kielégíteni. Amikor épp nem szünetelt a vízszolgáltatás, akkor is rendkívül rossz minőségű, szennyezett és rozsdás, emberi fogyasztásra gyakorlatilag alkalmatlan víz folyt sok helyütt a csapból. Megfelelő tisztítótelepek hiányában súlyos nehézségek mutatkoztak a szennyvízkezelés vonatkozásában is. Ez korábeli beszámolók szerint botrányos állapotokat eredményezett Balatonfüred fürdőtelepén is. Itt a szennyvíz részben a nyílt árkokon, részben a meglévő csatornahálózatból feltörve az utcákon keresztül ömlött a Balatonba, többnyire derítetlenül. A víz szennyezettsége és a fokozódó vízhiány Füreden 1959 nyarára odáig fajult, hogy az üdülőhelyre érkező IBUSZ különvonatok számát korlátozni kellett. Ekkor a napi vízhozam Balatonfüred vízigényének már csak mintegy kb. 30 százalékát fedezte.[3] A közmű-infrastruktúra elmaradottságán túl a legnagyobb problémát a külföldiek fogadására alkalmas szállások és ellátási kapacitás hiánya jelentette. A korábbi szállodák, panziók, éttermek legtöbbjét 1945 után megszüntették, illetve immár államosítva szakszervezeti és

[3] MNL-VeML-XXIII-2-a. A Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának 1959. július 15-i ülésének jegyzőkönyve. A Balatoni Intéző Bizottság beszámolója a Balaton Veszprém megyei partján végzett munkájáról és terveiről. MNL-VeML-XXIII-12-e. Veszprém Megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala 1958. augusztus havi munkájáról jelentés. 1958. szeptember 10. Veszprém Megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala 1959. július havi munkájáról jelentés. 1959. augusztus 10. Veszprém Megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala 1959. augusztus havi munkájáról jelentés. 1959. szeptember 10. Veszprém megyei Közegészségügyi- Járványügyi Állomás: Balatonfüredi vízmű közeg hiányai. 1959. február 28. Veszprém Megyei Tanács VB Építési és Közlekedési Osztály: Balatonparti községek vízellátása. 1959. július 28.

vállalati üdülőként, vendéglátó létesítményként a belföldi üdülőforgalmat szolgálták ki. Hiányzó közművek, elhanyagolt közterületek, elégtelen szállodai viszonyok, ellátási nehézségek – ezek mind-mind az egyes üdülőhelyek lehetőségein és képességein túlmutató, a Balatont a nemzetközi idegenforgalom vérkeringésébe bekapcsolni szándékozó pártvezetés számára azonban sürgősen megoldásra váró problémát jelentettek.

A Balaton-ügy felkarolása

A Balaton környéki közállapotok javítása érdekében hozott első érdemi intézkedést a Balatoni Intéző Bizottság 1957. év eleji újjászervezése jelentette. Ezzel egyidejűleg szintén a Horthy-korban egyszer már bevált formához visszanyúlva a Balatonnal kapcsolatos építészeti feladatok ellátására a Balatonkörnyéki Főépítész tisztségét is létrehozták. A Balatoni Intéző Bizottságnak és a balatoni főépítésznek szoros együttműködésben kellett a Balaton ügyét előmozdítani. „1950-ben megszüntették azt a Balatoni Intéző Bizottságot, amely több mint húsz éves fennállása alatt legalább úgy, ahogy össze tudta fogni a sokféle érdeket a Balatonpart fejlesztésére, s amelynek pedig éppen a tervszerű gazdálkodásban, a mi rendszerünkben lett volna hatalmas szerepe. A Balatonpart sorsáért aggódó és fejlesztését szorgalmazó szakemberek kitartó, lelkes harcai nyomán az Idegenforgalmi Tanács – amely a kiránduló-, üdülő- és gyógyhelyek fejlesztésében érdekelt szerveket foglalja magában – felismerte a régi gazdaságpolitika mulasztásait, felfedezte az aranybányát a Balatonban és munkához látott. Első és legfontosabb lépésként újra létrehozta a Balatoni Intéző Bizottságot. Az új BIB-re vár a nagy feladat,

hogy a Balatonpart gazdájaként körülnézzen a tájon és megvalósítsa itt a reménybeli világfürdőt" – bizakodott a *Népszabadság* 1957. március 23-ai száma.[4] Az újjáalakult Balatoni Intéző Bizottság azonban eleinte, 1957-ben és részben 1958-ban legfeljebb kismértékű előrelépést tudott felmutatni a tópart kulturáltságának előmozdításában. Azért már ekkor érzékelhető változást jelentett, hogy néhány üdülőhelyen jutott valamennyi központi forrás a szezonra való felkészülésre, kisebb munkálatok elvégzésére, például utcák murvázására, parkok rendbetételére, virágosításra, sétautak kavicsozására, színes padok, szemeteskosarak kihelyezésére, nyilvános WC-k építésére.

Eközben a szükséges fejlesztések kereteinek meghatározása érdekében építész szakemberek irányításával megindult egyfajta tervelőkészítő munka. Ennek eredményeként 1958-ra már össze is állt a Balatonnal kapcsolatos távlati elgondolásokat tartalmazó tervvázlat, így lehetségessé vált az első, koncepcionális célokat szolgáló beruházások elindítása. A megvalósítandó elképzelések közé tartozott a víz- és csatornahálózat bővítésének megkezdése, strandkorszerűsítés, útépítés, kisebb kereskedelmi és vendéglátó egységek létesítése, valamint az ország első közművesített sátortáborainak, azaz kempingjeinek megépítése.[5]

[4] Sebestyén Tibor: Lesz-e világfürdő, magyar Riviéra, valutagyár, aranybánya a Balatonból? *Népszabadság*, 1957. március 23.

[5] A camping, ahogy az ötvenes évek végén emlegették, újszerű létesítménytípusnak számított hazánkban. Az angol *camping* szó eredendően a táborozást jelentette, az itthoni köztudatba viszont táborhely értelemben terjedt el. Az új kifejezést egy ideig *camping-tábor* szóösszetételben is használták, teljesen helytelenül – ahogy arra korabeli kemping-szakemberek rámutattak –, mivel ez körülbelül annyit jelentett: táborhely-tábor. A camping szó írásmódja körülbelül a hatvanas évek derekától váltott át a ma is használatos kempingre. A sátorozás, mint a szabadidő eltöltés egyik formája természetesen hosszú ideje nem volt ismeretlen az országban, sőt az ötvenes évektől növekvő népszerűségnek örvendett, nem utolsósorban a *szálláshiány miatt*. A közművesítetlen, illetve tiltott területe- ▸

Ezek az 1958-as évben megindult, az adott viszonyok között komolyabbnak számító beruházások a leglátogatottabb és külföldi idegenforgalommal érintett üdülőközpontokra összpontosítottak, azonban nem haladtak a kívánt ütemben.[6] Ennek fő oka az volt, hogy a BIB újjáalakult formájában, a Balaton térség fejlesztésében érintett központi és helyi szervek tanácskozó testületeként nem illeszkedett a tervgazdálkodás rendszerébe.[7] Ily módon nem tudta a fejlesztések összehangolt végrehajtását célzó szerepét kellő hatékonysággal betölteni.[8] A kormányzat Balatonnal kapcsolatos törekvéseinek komolyságát jelezte, hogy rövid időn belül, 1958 őszén döntés született a Balatoni Intéző Bizottság tervhatósági jogkörrel történő felruházásáról. A tervhatósági jogkör fontos beruházói-hatósági szerepkört jelentett, amihez a népgazdasági tervezésben saját, tervezhető költségvetési forrás járult.[9] A szervezeti

ken nyaranta évről évre szaporodó sátrak éppenséggel egyre komolyabb közegészségügyi, rendészeti kihívás elé is állították a Balatonnál az illetékeseket. A camping ehhez képest gondozott táborhelyet, a kulturált tartózkodáshoz szükséges közműveket, illetve egészségügyi berendezéseket jelentett.

[6] Hiába biztosított a kormányzat húszmillió forintot az 1958-ban megvalósítandó létesítményekre, azok többsége a BIB igyekezete ellenére elsősorban bürokratikus okokból nem készült el a tervezett határidőre, így csak 1959-ben tudták a vendégek használatba venni őket.

[7] A BIB mellett ugyan létrehoztak egy kis létszámú ügyviteli titkárságot, ez azonban sem felhatalmazással, sem kellő erőforrásokkal nem rendelkezett ahhoz, hogy a felmerülő problémákat megoldja. A BIB ráadásul terjedelmes tagsággal bírt, ami nem segítette, hanem inkább csak hátráltatta az üdülőterület felvirágoztatása érdekében elkezdett munkát.

[8] Ráadásul a Balaton-partot addig magukénak tudó somogyi és veszprémi vezetők többnyire gyanakvással, illetve ellenszenvvel szemlélték a BIB színrelépését, mivel az ő szemszögükből úgy tűnt, hogy a fővárosban létrehozott, nem pártalapon szervezett bizottság hirtelenjében meg kívánja mondani, mi történjen a területeiken. Rosszallásuk némiképp érthető volt abból a szempontból, hogy a Balaton-fejlesztésben nemigen szántak nekik több szerepet, mint hogy közreműködjenek jellemzően olyan közmű-, illetve kommunális beruházások végrehajtásában, amelyekről a turizmus érdekében döntés született, mindazonáltal a helyben élők életkörülményeit is érintették.

[9] Innentől kezdve a BIB feladatává vált a Balaton-fejlesztést érintő tervek összeállítása, az egyes tárcák beruházási elképzeléseinek összehangolása. Ezzel együtt ésszerűsítették a BIB bizottsági működését. A BIB fő testülete negyedévenként ülésezett, a folyamatos ügyvitelt a titkárság biztosította. Ennek élén a főtitkára állt. Siófokon, Balatonfüreden ▸

átalakítás nyomán 1959-től határozott lendületet vett a Balaton térség fejlesztése. Az elkövetkező években elsősorban infrastrukturális téren, különösen a vízellátás-csatornázás, szennyvíztisztítás, közvilágítás tekintetében sikerült előrelépni, de sok egyéb vonatkozásban is, így például az úthálózat korszerűsítésében, parkolóhelyek létesítésében, vagy éppen a parkosítás terén. „Széles hatáskörével a BIB, a megyei tanácsokra támaszkodva valóban gazdája lett a Balatonnak" – írta 1963-ban a Panoráma Kiadó Balaton útikönyve.[10]

A MOTELTŐL A HOTELIG

Amint az már szóba került, az alapinfrastruktúra elmaradottsága mellett a tőkés turizmus szervezésének legnyilvánvalóbb akadályát a szálláshiány jelentette, ezért a pártközpontban az idegenforgalom fejlesztésének kérdése többnyire szálláshelyfejlesztési kérdésként merült fel. Ez az egész ország viszonylatában így volt. Nyilván megfelelő elszállásolási lehetőségek híján sem külföldi turizmusra, sem bevételre nem lehetett számítani. Az 1957–1958-ban a döntéshozók elé terjesztett anyagok egyöntetűen megállapították, hogy a katasztrofális szállodahelyzet alapvető akadályát képezi az idegenforgalom növelésének. Ugyanakkor az is látszott, hogy az ország helyzete még évekig nem teszi lehetővé új, korszerű hotelek építését a magyar tenger

az ügyek helybeni intézésére kirendeltségek létesültek. A kirendeltségek dolgozói között megtalálhatók voltak a balatoni főépítész mérnökei. MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1958/9. ő. e. Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium Előterjesztése a Gazdasági Bizottság október 1-ülésére. 1958. szeptember 9. MNL-OL-XXVI-D-8-a. BIB ügyrendje és működési szabályzata. 1959. január 20. A regionális tervek megvalósításának szervezeti (államigazgatási) problémái a Balaton környéki tapasztalatok alapján. 1960. szeptember 30. Farkas Tibor: A Balatonkörnyéki regionális tervvázlat végrehajtásának szervezeti formája. 1960. január.

[10] Lipták, Zákonyi, Huba 1963, 74.

partján. Ezért az illetékesek olyan alternatív megoldásokat kerestek, amelyek kevés pénzből, egyszerű kivitelezéssel, gyors férőhelynövelést eredményezhettek.[11] Nem nagy befektetést igénylő, ugyanakkor nyugati vendégek számára is megfelelő nívójú elhelyezést lehetővé tevő opciónak tűnt a motel, amely az országban ekkor még ismeretlen szállásfajtának számított. „Olaszországban, Svájcban és Nyugat-Németországban új típusú szállodák: MOTEL-ek (Motor Hotel) épülnek" – írta a *Vendéglátás* című lap 1957. decemberi számában Réder György, a Duna Szálló igazgatója, a motelek hazai meghonosításának egyik szószólója. „A Balaton körül biztos, hogy sok olyan szabad vízpart van, ahova egy motor-szállodának való települést érdemes volna építeni. Ezt kombinálni kellene megfelelő területen egy motorszálloda-camping területtel" – szólt Réder György újszerűnek számító javaslata. A *Vendéglátás* 1958. februári száma egy ilyen balatoni üdülőtelep mintatervét is ismertette. A megálmodott motel műútról megközelíthető vízparton, árnyas környezetben feküdt. Az egyszerű kialakítású épületekben az elvárt minimális komfort, hideg-meleg víz, mosdó, zuhanyzó várta a vendégeket. Mindegyik lakóegység a víz felé nézett, és saját fedett parkírozóhellyel rendelkezett. Az elképzelt nyaralótelepen étterem, presszó, benzinkút, strand, sportpályák szintén létesültek.[12]

[11] Egy 1957 júniusában felmerült elgondolás például az ekkor még az országban nem létező kempingekhez hasonlatos sátortáborok felállítását javasolta. Az elképzelés szerint ezekben a táborokban a vendégek elszállásolását nagyméretű katonai sátrakban kialakított kétszemélyes hálóterek biztosították volna. Emellett szintén sátrak nyújtottak volna lehetőséget a helyben étkezéshez, szórakozáshoz. A sátrakból épített, osztályon felüli „sátorszálloda" végül persze nem valósult meg. MNL-OL-XIX-G-4-bbb. Kocsis Mihály: Javaslat az idegenforgalmi autóstúrákra.1957. május 30.

[12] Réder 1957, 15-16. Réder 1958, 30-31.

Az első balatoni moteltelepek megszületését végül az 1958-as Brüsszeli Világkiállításon való sikeres magyar részvétel tette lehetővé.[13] A devizában befolyt nyereséget a Belkereskedelmi Minisztérium ugyanis többek között arra használhatta fel, hogy a világkiállítás idejére felállított motelekből, „összerakható szállókból" négy darabot, egyenként 168 szobával megvásároljon. Az épületek teljes berendezésükkel összesen mintegy 200 000 dollárba kerültek. Magyarországra szétszedve, vagonba rakva 1958 végére érkeztek meg. A Balatoni Intéző Bizottság javaslatait figyelembe véve az épületeket 1959-ben Tihanyban, Siófokon és Balatonföldváron, valamint Keszthelyen állították fel. Tihanyban, Siófokon és Balatonföldváron a vendégek ellátása érdekében egy-egy hazai tervezésű étterem létesült. Továbbá Tihanyban a moteltelep területén a korábban már említett első balatoni kemping is megépült.[14] A kemping létrehozására szintén az idegenforgalmi célok szolgálatában kerülhetett sor.[15] Ezek az első, kifejezetten a balatoni idegenforgalom szolgálatába állított létesítmények tökéletesen megfeleltek az ötvenes évek végén a férőhelybővítéssel szemben tá-

[13] A Belgiumban rendezett világkiállítás a pártvezetés számára kiemelt jelentőséggel bírt, mivel az 1956-os forradalom leverését követően először adódott lehetősége arra, hogy a nemzetközi közvélemény előtt demonstrálja a rendszer konszolidációját. A politikai célok szolgálata mellett a világkiállítás alkalmasnak tűnt a nyugati üzleti kapcsolatok szélesítésére, új devizabevételi lehetőségek felkutatására. Az ország nehéz pénzügyi helyzetére tekintettel a vásár idejére kereskedelmi iroda létesült azzal a feladattal, hogy a részvétel költségét a kiállítás 180 napja alatt visszahozza. A világkiállítás 1958. október 19-én, magyar szempontból anyagi értelemben is eredményesen zárult, elsősorban a kiállítási területen felállított magyar étterem forgalmának köszönhetően.

[14] Amint arról már szó esett, az eredeti tervek szerint a tihanyi kempingnek 1958-ban meg kellett volna nyitnia, végül azonban az 1959-es évre áthúzódott a kivitelezés.

[15] A kiépített táborhely ugyanis az elhelyezési lehetőségek növelésére a legegyszerűbb, legolcsóbb megoldásnak tűnt. Lényegében csak egy bekerített, rendezett füves területet igényelt minimális műszaki beruházással; szállását – sátrát vagy lakókocsiját – pedig már a vendég hozta magával.

masztott alapkövetelményeknek, mivel a rendelkezésre álló szerény anyagi keretek ellenére komplett fejlesztések megvalósítását tették lehetővé.[16] Az 1959-es szezonban megmutatkozott érdeklődés alapján – ami nyilván szorosan összefüggött a szűkös fogadókapacitással – azt lehetett mondani, hogy a fejlesztések elnyerték a vendégek tetszését.[17] A motelek idényét, dacára annak, hogy az előzetesen kalkulált bevételi terveket nem teljesítették, az üzemeltető Belkereskedelmi

[16] Az 1958-ban a Balatoni Intéző Bizottság részéről jóváhagyott és egyébként az Országos Tervhivatal által elvárt irányelv szerint a rendelkezésre álló forrásokat lehetőleg koncentráltan, komplett fejlesztéseket megvalósítva kellett felhasználni. A komplett fejlesztés azt jelentette, hogy a föld alatti (víz-, csatornahálózat, elektromos kábelek stb.), a föld felszínén lévő (utak, járdák, parkírozóhelyek, parkosítás stb.) és a föld feletti létesítmények (camping, strand, étterem, motel stb.) egyidejűleg elkészültek.

[17] Noha a sajtó kifejezetten kedvező fényben igyekezett feltüntetni a motelek fogadtatását, valójában az új létesítményekkel szemben számos, a nyilvánosság elől elhallgatott kritika fogalmazódott meg a nyugati vendégek részéről. A bírálatok közé tartozott, hogy a könnyűszerkezetes, szigetelést nélkülöző épületek valósággal felforrtak a nyári melegben, rossz időben viszont hamar kihűltek. A hangszigeteléssel úgyszintén adódtak gondok, sok vendég panaszkodott a szomszédos szobából áthallatszó zaj miatt. Tihanyban többen nehezményezték a motelszárnyak elrendezését, azt, hogy az egyik szobából át lehet látni a másikba. A tihanyi épületek zsúfoltságával kapcsolatos kifogás a hazai sajtóban is megjelent, főleg miután a Minisztertanács Gazdasági Bizottságának ülésén is elhangzott, hogy a telep kialakítása barakkszerű. Mindamellett áramkimaradás, vízhiány is okozott problémákat. Az 1959. július 1-jén megnyitott tihanyi motel például mindössze két hete üzemelt, amikor 1959. július 14-én Déri Tibor, a BIB főtitkára a következő sürgönyt továbbította az illetékeseknek: „Napok óta nincs víz a motelnél értesülésem szerint. Tegnap már ebédet sem lehetett főzni. Kérem, szíveskedjék azonnal felülvizsgáltatni a községgazdálkodási vállalat vízgazdálkodását s kérem a szükséges intézkedések megtételét." Az efféle kellemetlenségekhez járultak az olyan hiányosságok, hogy az elsősorban gépkocsival érkező turisták számára kialakított tihanyi üdülőtelepen nem volt töltőállomás, így nem lehetett motorolajhoz, üzemanyaghoz jutni. De élelmiszerbolt, trafik híján a vendégek által keresett egyéb árucikkeket sem lehetett helyben beszerezni. MNL-VeML-XVII-901. 81-751/1959. Az idegenforgalom szervezése és lebonyolítása. 1959–1960. Vizsgálati jegyzőkönyv: Az idegenforgalom fokozását előmozdító lehetőségek és a fejlődését megakadályozó főbb hiányosságok feltárása. 1959. november 12. MNL-VeML-XXIII-12-e. Távirat a Veszprém Megyei Tanács Építési és Közlekedési Osztálynak. 1959. július 14. MNL-VeML-XXIII-12-e. Feljegyzés a tihanyi vízmű üzemeltetésével kapcsolatban. 1959. július 14. Az Országos Vízügyi Főigazgatóság levele Veszprém Megyei Tanács Vb. Építési és Közlekedési Osztálynak Tihanyi vízellátás zavarai tárgyban. 1959. július 17.

Minisztérium ugyancsak pozitívnak értékelte. A legnagyobb karriert egyértelműen a tihanyi beruházás futotta be. A „motelváros", ahogy korabeli beszámolókban emlegették, a mellette helyet foglaló campinggel együtt rövid idő alatt az ország első számú üdülőtelepévé vált.

A balatoni férőhelygondok kezelésére tehát a tihanyi példa megfelelőnek tűnő megoldást kínált. Ennek szellemében az idegenforgalom közép- és hosszú távú fejlesztéséről 1959 nyarán született párthatározat egészen 1975-ig tekintve a nem nagy befektetést igénylő motelek és camping-táborok létesítésével képzelte el a Balaton jövőjét. Ez azt is jelentette, hogy a magyar tenger partján szállodaépítéssel belátható időn belül nem számoltak az illetékesek.[18] A célkitűzések meglehetősen visszafogott meghatározásában szerepet játszott, hogy korabeli gazdaságossági számítások szerint a Balatonnál a szezon rövidségét figyelembe véve a hotelépítés nem látszott kifizetődő befektetésnek.[19] Az ötvenes évek végén tehát úgy tűnt, hogy a tó körüli szállásgondokra a fontolva haladás jegyében a motelek, kempingek jelenthetik a gyógyírt. Ennek megfelelően még 1959-ben megfogal-

[18] A párthatározat sokkal lényegesebbnek tekintette a fővárosi szállásgondok enyhítését, ezért úgy rendelkezett, hogy a második világháborúban elpusztult Duna-parti szállodasort pótolni szükséges a következő ötéves tervben, és az építés helyét még 1959-ben ki kell jelölni. MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1959/7. ő. e. Gazdasági Bizottság június 8-ülése. A Gazdasági Bizottság 10.212/1959. sz. határozata az idegenforgalom fejlesztéséről. 1959. június 11.

[19] A szállodaberuházások megtérülését vizsgáló számítások a korszak gazdasági tervezését jellemző sematizmussal és szűklátókörűséggel készültek. Csak a szállásdíjjal kalkuláltak, egyéb bevételekkel nem foglalkoztak. Semmiféle piackutatást nem végeztek, nem számoltak a turizmus felfutásának lehetőségével sem Az érvényben lévő árszabályozás pedig eleve a veszteségesség irányába tolta az üzemeltetést. Ezeket a hiányosságokat hamarosan több, a szállodai rentabilitással foglalkozó anyag is megállapította. MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1959/7.ő.e. Közlekedés és Postaügyi Minisztérium, Az idegenforgalom fejlesztése. Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. 1959. május 26. MNL-OL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ő. e. KNEB előterjesztése a Minisztertanács részére az idegenforgalom vizsgálatáról. 1960. április 21. Dr. Markos, Dr. Kolacsek 1961, 179–180, 207–208., Lengyel 1961, 18.

mazódott a Belkereskedelmi Minisztérium részéről, hogy a következő években újabb moteleket szükséges felállítani, illetve felmerült, hogy ugyancsak viszonylag kis költségű finn faházak építésével részben a téli-nyári üzemeltetésre is be lehet rendezkedni. A pártközpontba 1960 folyamán eljuttatott javaslatok legalább 1200, de inkább 1500–2000 motelférőhely létesítését tartották szükségesnek a Balaton mentén a második ötéves terv időszakában.[20]

1960–1961-ben, igaz, a brüsszeli beszerzéshez képest kisebb volumenben, viszont hazai tervezés alapján újabb motelépítkezések zajlottak, például Balatonfüreden, Balatonalmádiban, illetve elkészült a tihanyi üdülőtelepen egy új 20 szobás épület, a később Kis Tihany Szállóként emlegetett létesítmény. Ezzel párhuzamosan folytatódott a jelentősebb befektetést, illetve építőipari munkát nem igénylő kempingek kialakítása.[21] Annak ellenére, hogy egyelőre ezekről a létesítményekről lehetett elmondani, hogy immár nyugati turisták fogadására is alkalmassá teszik a Balatont, és mint láthattuk, más érdemi alternatíva fel sem merült, akadtak olyan hangok melyek elutasították a fejlesztések folytatását. A motelekkel szemben az a kifogás merült fel, hogy kellő tapasztalat híján a hosszú távú alkalmazhatóság bizonytalan. A kempingek pedig, amelyek legfeljebb minimális komforttal ellátott, nomád szálláslehetőséget tudtak biztosítani, szállodapótló szerepkörben még kevésbé jöhettek komolyan szóba.

[20] „A motelek – ezt ma már nyugodtan állíthatjuk – beváltották a hozzájuk fűzött reményeket és ezt alátámasztja a Gazdasági Bizottságnak az idegenforgalom fejlesztéséről szóló határozata, amely az üdülőhelyeken a motelszerű szállodát tartja megfelelő formának" – idézte a szaktárca álláspontját 1960 januárjában a sajtó. *Vendéglátás,* 1960. január. Szállodáink helyzetéről. 4. MNL-OL-XVII-2-a. 13.t. 32. sz. Az idegenforgalom vizsgálata 1959. Jelentés az idegenforgalom vizsgálatáról. MNL-OL-M-KS 288. f. 25/1960/5. ő. e. Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz: Magyarország nyugati idegenforgalmának fejlesztése. 1960. június 15. MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1960/15. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottság részére az idegenforgalom alakulásáról. 1960. szeptember 19.

[21] Az újonnan létesült táborhelyek színvonalukat tekintve azonban vegyes képet mutattak. Külföldi vendégek fogadására csak az első osztályúnak nevezettek voltak alkalmasak. Dr. Szauer, 1960.

A kialakult helyzet azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az 1961–1965 közötti időszakra vonatkozó népgazdasági tervezés a balatoni szálláskapacitás fejlesztéséről megfeledkezik. A BIB vezetése az Országos Tervhivatalnál igyekezett közbenjárni azért, hogy a Belkereskedelmi Minisztérium mégis kapjon valamennyi pénzt a tó körüli beruházások megvalósítására. A kormányzat által 1961 őszén jóváhagyott második ötéves terv végül nem feledkezett meg a balatoni szállodagondokról. Megfogalmazása szerint ugyanis az idegenforgalom és a belföldi szükségletek jobb kielégítése érdekében 1965-ig országosan 1450 szobával kellett növelni a szállodai férőhelyek számát, mégpedig Budapest mellett elsősorban a Balaton mentén.[22] Hogy ez az általános megfogalmazás a Balaton szempontjából mit jelent, a tó körül az ötéves terv befejezéséig milyen konkrét szállásberuházások valósulhatnak meg 1961-ben, még meglehetősen bizonytalannak tűnt.

Siófokon mindazonáltal 1961-ben átadták a Földesi Lajos építész által tervezett Vénusz Szállodát, amelyre a korabeli sajtó úgy tekintett, mint a jövendő balatoni hotelek prototípusa. A *Népszabadság* például a következőket írta 1961 júliusában: „Külön említést érdemel a siófoki motel szomszédságában épült Vénusz Szálló. A hatvanszobás, két-

[22] Közben a BIB-bel együttműködésben építészmérnökök nekiláttak egy olyan üdülőszálló-típus kifejlesztéséhez, amely kivitelezési és üzemeltetési szempontból egyaránt gazdaságos és tartós megoldást kínálhatott. Ez körülbelül azt jelentette, hogy a motelekhez hasonló kis költségből megvalósítható, mégis időtálóbb anyagokból készül. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Előterjesztés a Balatoni Intéző Bizottsághoz. A Balatonfejlesztés ötéves terve. 1962. II. törvény a Magyar Népköztársaság második ötéves népgazdaság fejlesztési tervéről az 1961. január 1-jétől 1965. december 31-ig terjedő időszakra. 79.§.

emeletes épület korszerű berendezése, egyszerű és viszonylag olcsó megoldásai a legideálisabb idényszállót mutatják be, amely felveheti a versenyt a tengerparti üdülőhelyek szállodáival. Az illetékeseknek érdemes lenne foglalkozniuk azzal a gondolattal, hogy a motelek helyett ilyen tartósabb épületeket állítsanak fel a Balaton más pontjain is."[23] A *Magyar Nemzet* 1961. szeptemberi cikke pedig már kész tényként közölte, hogy a következő évben Siófokon és Tihanyban a Vénusz Szállóhoz hasonló, 100-150 fő befogadására alkalmas nyári szállók épülnek, és Keszthely is szerepel a szállodaépítkezési tervben.[24]

Az ötvenes-hatvanas évek fordulója tájékán a Balaton idegenforgalma átmeneti állapotban volt abból a szempontból, hogy a külföldi vendégszám összességében még alacsony számokat produkált, ugyanakkor a növekedési trend határozottan kirajzolódott. Hozzávetőleges statisztikai adatok szerint míg 1958-ban körülbelül 9 ezer külföldi fordult meg a magyar tenger partján, és közülük mindösszesen 600-an érkeztek nyugati országból, addig 1960-ban megközelítően 40 ezer külföldit, és köztük majd 6000 tőkés vendéget regisztráltak.[25] Szélesebb kitekintésben az is látszott, hogy az idegenforgalom világméretű és intenzív fejlődésnek indult. A keleti tömbön belül ezt leginkább Jugoszlávia, illetve Bulgária, Románia igyekezett kihasználni. Hazánkban összehasonlítási alapként elsősorban utóbbi két ország szolgált.[26] A bolgár és román tenger-

[23] Kapalyag Imre: A balatoni vendéglátás „első félidejének" tapasztalatai. *Népszabadság* 1961. július 19.

[24] Szabó József: A vendégjárás tetőpontján. *Magyar Nemzet* 1961. szeptember 12.

[25] Idegenforgalmi adattár 1958–1965. 166–181.

[26] Az, hogy a román és bolgár tengerpart jelentette a viszonyítást, egyrészről magától értetően következett az azonos politikai-gazdasági berendezkedésből. Másrészről az idegenforglmi jellemzőket tekintve is mutatkoztak hasonlóságok. Ilyen volt például a szezonalitásra berendezkedés. Bár a Balaton nem tenger, 235 km-es parthossza alig marad el ▸

parton tapasztalható nagyarányú szállodaberuházások az illetékes párt- és állami szervek számára a Balatonnal kapcsolatos fejlesztési elképzelések elégtelen voltát jelezték.[27] Ilyen előzmények után 1961 novemberében a *Népszabadság* szenzációsnak ható hírként közölte, hogy Siófokon a következő szezonra egy hatemeletes, kétszáznegyven szobás szálloda fog felépülni.[28]

A gazdaságpolitika tehát 1959-hez képest onnan, hogy a Balatonnál nem érdemes szállodai beruházásba fogni, nem egészen két év

a román tengerpart 244 km-étől. Ehhez képest a bolgár tengerpart 354 km-es kiterjedése nagyságrendileg 110-120 km többletet jelentett.

[27] Következzen most a *Magyar Nemzet* újságírójának 1961-es tudósítása romániai tapasztalatairól: „Amolyan nyárutói hangulatban, álmosan a hajnali utazástól érkeztem Constanzába, ahol mintegy bevezetőül a helybeli építészek alaposan és nem is ékesszólás híján elmagyarázták, mit építettek eddig a tengerparton és milyen terveik vannak. A tervezőiroda ablaka a tengerre nyílt, az asztalon színes vázlatok, makettek feküdtek, Bukarestben, sőt Pesten is hallottam már ezt-azt Mamaiáról, Eforiáról, jártam más tengeri fürdőkön is, egyszóval el tudtam már képzelni, milyen látványban lesz részem. Aztán, amikor néhányperces autóút után ott a tenger homokján feltűnt az első, még teljesen nyers épület, történetesen egy kolosszális toronyház, mögötte féltucat féligkész, négy- és tízemeletes szálloda, aztán ahogy az autó robogott tovább, az első, a második, a harmadik, a negyedik, zöld, sárga, kék, lila vadonatúj friss hotelépület, köztük üveg éttermek és üzletházak, és a tizedik és a huszadik is, akkor láttam csak, mennyire tévedtem. [...] A Fekete-tenger román partjának déli, mintegy 60 kilométeres szakaszán találjuk Mangáliát, innen északra haladva Vasile Roaitát, Eforiát, majd Constanzát, végül Mamaiát. Állapodjunk meg itt, a jelenleg leggyorsabban fejlődő, csaknem kizárólag a nyári hónapokra berendezkedő fürdővárosban. Valaha egy kötelező kaszinó, egy szálloda és néhány villa volt itt, ma kilométerszám húzódó szálloda, étterem, üzletház sorban 16 000 ágy – a szállodások így számolnak – várja a vendégeket. Ebből 5000 – azaz mintegy két és félezer szoba – az utolsó évben, nem kis részben a szemünk előtt épült és jövőre újabb 5000 ággyal rendelkező szállodasort építenek. Tízezer ágy egyetlen egység, amely persze rengeteg szállodát, éttermet, és egyetlen, félkészételt gyártó nagyszabású központot foglal magában. De aztán sem állnak meg, hiszen magában a mamaiai tervben 50 000 ágy szerepel. A tengerparti fürdőfejlesztés persze korántsem csak szállodákat követel, hanem utakat és nagyobb kikötőt, víz- és csatornahálózatot, elegendő homokfelületet – 8-10 négyzetmétert egy személynek –, és még sok egyebet. Mindez már megvalósulóban van. Berlinből Constanzáig két óra az út repülőn, onnan déli irányban autóbuszok, északra trolibuszok viszik az idegent, hogy akár néhány perc múlva már a tengerben fürödjék." [...] Balog János: Az építkező Romániában. A tengeri szezon. *Magyar Nemzet.* 1961. október 15.

[28] Hatemeletes szálloda, új bazársor, egykilométeres park Siófokon. *Népszabadság.* 1961. november 21.

alatt odáig jutott el, hogy 1962-ben, rögtön a második ötéves terv kezdetén „Siófokon építik fel az ország egyik legmodernebb szállodáját", ahogy a *Népszabadság* iménti cikke fogalmazott.[29] Abban, hogy ez így történt, egyrészt szerepet játszott a BIB és a körülötte tevékenykedő mérnökgárda. A tervezők ugyanis román és bolgár tanulmányutak tapasztalatainak felhasználásával eddigre kifejlesztették azt a szállodatípust, illetve építési eljárást, amely a balatoni szálláshelyfejlesztéssel kapcsolatos összes lényeges elvárásnak megfelelt, egyszerre ígért olcsó és gyors kivitelezést.[30] Ez közelebbről azt jelentette, hogy a korábban kalkuláltakhoz képest nagyjából fele összegből, néhány hónap alatt, gyakorlatilag a két szezon közötti téli időszakban megépíthetővé vált egy olyan hotel, amely a román, bolgár példák alapján a nyugati üdülőturisták igényeinek kielégítésére is alkalmasnak tűnt.

Mindemellett a tervezőasztalon vázolt elképzeléseknek szinte egyik pillanatról a másikra történő elfogadtatásához szükség volt a szállodai beruházásokért felelős Belkereskedelmi Minisztérium pozitív hozzáállására, de még mindezeken felül is egy olyan kezdeményező faktorra, vállalkozói attitűdre, amit a déli parti idegenforgalmi fejlesztésekben érdekelt Éttermi és Büfé Vállalat vezetője, Onódy Lajos testesített meg. Onódy a kezdetektől részt vett a balatoni idegenforgalom felfuttatásában, a brüsszeli motelbeszerzések sikertörténetté válásában is szerepe volt.[31] Agilitásával, merészségével néhány év alatt

[29] Uo.

[30] Ezt az építészek részben egyszerű szerkezetek, részben előregyártott elemek alkalmazásával érték el.

[31] 1958 végén Onódy vetette fel, hogy a motelek telepítésére három forgalmas balatoni helyen egy-egy korszerű, nagy kapacitású étterem egyidejű megépítésével kerüljön sor, ezzel megoldást kínálva a legégetőbb ellátási problémák kezelésére is.

elérte, hogy a vállalata kezelésébe tartozó, Siófok és Balatonföldvár közötti partszakasz váljon a tó körüli turizmusfejlesztés első számú területévé. Kétségtelenül értette a dolgát. Nevéhez olyan, a hatvanas évek elején rövid idő alatt népszerűvé vált vendéglátóhelyek fűződtek, mint a szántódi Rév Csárda, a kőröshegyi Flekken Csárda vagy a siófoki Borharapó. Eredményeiben rátermettsége mellett nyilván közrejátszottak párt- és állami vezetőkkel fennálló jó kapcsolatai, e körbe tartozott a Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátóipari Főigazgatóságának vezetője, Lázár Géza is. Bár az új siófoki idényszálloda korabeli megfogalmazás szerint limit feletti beruházásnak minősült, megépítésének helyességéről a központi pártapparátust, illetve az Országos Tervhivatalt egyaránt sikerült meggyőzni, főként az olcsóság, gazdaságosság érveivel. Az idényszálloda létesítéséhez megszerzett beleegyezés egyúttal olyan irányváltást eredményezett a turizmusfejlesztés országos törekvéseit illetően, aminek egyértelmű nyertese a Balaton térsége volt.

A Belkereskedelmi Minisztérium által 1962 nyarán a pártközpont számára bemutatott új elképzelés úgy szólt, hogy a második ötéves tervben hagyományos, azaz télen-nyáron nyitva tartó szállodák építése helyett elsősorban a népgazdaságot kevésbé megterhelő és gyorsabb megtérülést biztosító idényjellegű szállodák létesítésére kell koncentrálni. A koncepcióváltáshoz a tárca a következő indoklást fűzte: Az ország külföldi idegenforgalma jellemzően a nyári időszakra koncentrálódik, a téli foglaltság általában nem biztosított. Szezonban a Balaton-part kiemelkedően teljesít, főidényben itt bonyolódik az ország kül- és belföldi idegenforgalmának közel 40 százaléka, ebből az 1961. évben csak a moteleknél 104 000 $ bevétel származott. A devizahozam új üdülőszállodák üzembe helye-

zésével nagymértékben fokozható. Célszerű tehát a második ötéves tervben szállodafejlesztésre előirányzott pénzt ilyen irányba átcsoportosítani, ami által további 1142 szezonálisan igénybe vehető kapacitás létesíthető, mindenekelőtt a Balatonnál. Így a következő öt évben az eredetileg tervezett 1450 szállodai szoba helyett összesen 2298 szoba építhető meg.[32]

Mivel az elgondolás azzal kecsegtetett, hogy megvalósításával az ötéves terv – a rendelkezésre álló anyagi keret túllépése nélkül – számszerűen túlteljesíthető, a mennyiségi szemlélethez szokott gazdaságirányítási apparátus tetszését is elnyerte. Másrészről kétség nem férhetett hozzá, hogy a szállodai férőhelyek hiányát leginkább minél több új szállodai férőhely létesítésével lehet csillapítani. Az idényjellegű hotelek előnyben részesítésére vonatkozó javaslat helyénvalóságának alátámasztására egy minisztertanácsi állásfoglalás is rendelkezésre állt, amely szerint az ország idegenforgalmi fejlesztésének szocialista és tőkés viszonylatban egyaránt elsősorban a közép- és munkásrétegek felé kellett irányulnia, ami pedig úgyszintén az olcsóbb, szerényebb felszereltségű szállodai férőhelyek számának gyarapítását kívánta meg.[33] Mindez azt jelentette, hogy a Duna-parti szállodasornak a második ötéves terv időszakára tervezett újjáépítése lekerült a napirendről, és helyette a Balaton körül épülhettek nyaralóhotelek.

Az 1962-es balatoni nyár fő látványossága az új siófoki szálló, a Hotel Balaton volt. A szálloda a motelek és az ugyancsak Siófokon

[32] MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1962/7. ő. e. Belkereskedelmi Minisztérium: Az idegenforgalom és a szállodafejlesztés egyes kérdései. 1962. június 26.
[33] MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1962/35. ő. e. KNEB: Összefoglaló jelentés a KNEB részére az idegenforgalom utóvizsgálatáról. 1962. január 19.

egy évvel korábban épült Vénusz Szálló után mégiscsak a tópart első igazi, szocializmus építette idegenforgalmi létesítményét jelentette. Az épület mérete, tömeghatása, reprezentativitást, modernitást sugárzó külső megjelenése szemlélőjének azt üzente, éppenséggel a Fekete-tenger partján, vagy akár valamely nyugat-európai tengerparti üdülőhelyen is állhatna. „Alig 6 hónap alatt szinte a földből nőtt ki az új hatemeletes, 138 szobás szálloda, melynek minden terasza, társalgója a Balatonra néz. Hatalmas éttermében az üdülők ezrei fogyaszthatják az ízletesebbnél-ízletesebb ételeket, és ha kívánják, a legkülönfélébb italokat is" – lelkendezett a szaksajtó.[34] Bár a Hotel Balaton kiemelkedett az építkezések sorában, ugyanebben az esztendőben Siófokon még számos egyéb beruházás történt. A korabeli tudósítás szerint új bisztrók létesültek, vendéglátó üzletek újultak meg, befejezték a csatornahálózat lefektetését, bővítették a közvilágítást. A déli parti fejlesztésekkel együtt gyarapodott Onódy vállalata is. 1963-ban egységeiben konyhatechnológiai korszerűsítést hajtottak végre, bővült segédüzemeinek és raktárainak köre, saját kocsimosót létesített, és nem utolsósorban üzembe helyezhette a Balaton-part első játékautomatáit. A Hotel Balaton mögötti területen pedig megkezdődött egy 1000 fős étterem építése és három új szálloda alapozása. Onódy siófoki érdekeltségeit 1964-re valóságos kis vállalatbirodalommá építette ki irodákkal, raktárakkal, segédüzemmel, karbantartó részlegekkel. Még saját melegházas kertészete is volt, ahonnan naponta friss primőráruval és virággal látta el szállodáit és üzleteit. 1964 nyarán, sikerei csú-

[34] Dr. Borda 1962, 7.

csán megnyílt az Éttermi és Büfé Vállalat két új siófoki szállodája, a Lidó és a Hungária.

Üzletszerű idegenforgalom

Miközben Siófokon az imént említett idegenforgalmi beruházások zajlottak, Budapesten, a pártközpontban újabb, a balatoni turizmus fejlesztésére hosszú távon kiható elhatározások születtek. A stratégiai döntésekért felelős Politikai Bizottság 1963. június 11-én megállapította, hogy az államháztartásban mutatkozó kedvezőtlen folyamatok – megfelelő devizabevételek hiányában – veszélybe sodorhatják az ország fizetőképességét. Ennek elkerülése érdekében az ország vezetői több intézkedést fogadtak el, nem utolsósorban előírták az idegenforgalmi bevételek növelését.[35] Ezzel fontos, a fejlesztések szükségességét elismerő párthatározat született, ami egyúttal felhatalmazást jelentett a gazdaságpolitikai vezetés számára a további teendők kidolgozására. A párt felső köreiben innentől kétségbevonhatatlan alaptételnek számított, hogy a turizmusfejlesztés elsődleges céljának a nyugati idegenforgalom növelését, a tőkés devizahozam fokozását kell tekinteni. 1963. július 15-én sor is került az idegenforgalom helyzetének és fejlesztési lehetőségeinek áttekintésére. A központi apparátus által kidolgozott anyag leszögezte, hogy a nemzetközi turizmus fejlesztése érdekében addig tett lépések elégtelenek, és csak lassú előrehaladást biztosítottak. A tárgyalási alapul szolgáló javaslat kizárólag a tőkés igények figyelembevételével 1970-ig 5000 állandó, és körülbelül 11 000 idényjellegű férőhely kialakítását tartotta szükségesnek.[36] A külföldi idegenforgalom rendelkezésére bocsájtható ágyak száma ekkor országosan 6770-at tett ki, ebből 2590 volt a Balaton partján. A szálláskapacitás elégtelenségét jól illusztrálta, hogy 1963 májusában a még át nem adott új tihanyi hotelt – mely a siófoki Balaton Szálló épületének adaptálásával készült – a külföldi vendégek korabeli sajtóhírek szerint előre lefoglalták az egész szezonra.[37] Mivel a fejlesztések üteme látható módon továbbra sem volt képes lépést tartani a főszezonban mutatkozó érdeklődéssel, egyes szakemberek úgy gondolták, ha nem kerül sor a fogadóképesség gyors és nagymértékű bővítésére a közeli jövőben, elkerülhetetlenné válik a forgalom kényszerű adminisztratív korlátozása, ami viszont teljességgel ellentétben állt volna a megfogalmazott gazdasági célokkal. A pártközpont államgazdasági bizottságának 1963. július 15-ei állásfoglalása mindenesetre a Politikai Bizottság iránymutatása alapján kimondta, hogy a belföldi turizmust és az úgynevezett baráti idegenforgalmat teljes mértékben a tőkés devizabevételi szempontok alá kell rendelni. Ez azt jelentette, hogy a továbbiakban a meglévő férőhelyek maximális tőkés kihasználása érdekében a Balatonnál főidényben a nyugati vendég minden esetben elsőbbséget kellett, hogy élvezzen a belföldi vendég rovására, a szocialista országokból bonyolódó vendégforgalmat pedig szezonban lehetőség szerint vissza kellett fogni. Valamint az 1966 és 1970 közötti időszakra vonatkozó harmadik ötéves terv idegenforgalmi fejlesztési elképze-

[35] Földes 1995, 32-35. MNL-OL-M-KS 288. f. 15/1963/63. ő. e. Az idegenforgalom fejlesztése a tőkés országokkal. 1963. július 15.

[36] MNL-OL-M-KS 288. f. 15/1963/63. ő. e. Ipari és Közlekedési Osztály: Előterjesztés az Államgazdasági Bizottság részére az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről. 1963. július 10.

[37] Feketetengeri-balatoni csereüdülés. Tovább nő a magyar tenger idegenforgalma. *Középdunántúli Napló*, 1963. május 19.

léseit ugyancsak a devizaszerzési érdekek messzemenő figyelembevételével kellett meghatározni.[38]

A központi pártiránymutatások alapján 1964 tavaszára elkészült a turizmusfejlesztés, illetve a szállodai hálózatfejlesztés 1970-ig szóló országos beruházási programja, mintegy 1,4 milliárd forintos tervkerettel. Ennek az összegnek mintegy fele az elképzelések szerint Balaton-parti célokra szolgált, mégpedig a szállodai kapacitás 5000 ággyal való növelését és emellett a súlypontinak tekintett üdülőhelyek komplettírozását kívánták megvalósítani belőle. A komplex fejlesztés szándékának felmerülése azt jelezte, hogy a bürokratikus államgazdaság irányítói kezdték megérteni, illetve belátni, amit a turizmushoz értő szakemberek már néhány éve hangoztattak: hogy a szállodai férőhelyek intenzív gyarapítása feltétlenül szükséges, de önmagában nem elégséges feltétele az idegenforgalomnak. A kereskedelmi és vendéglátóipari-éttermi hálózat ugyancsak határozott fejlesztést igényelt, mert a szűkös és az évek alatt alig bővülő kapacitás, valamint az erőteljesen növekvő vendégszám e vonatkozásokban is olyan, szezonban egyre tarthatatlanabbá váló túlzsúfoltságot eredményezett, amelynek folytán szinte lehetetlen volt kulturált szolgáltatási színvonalat biztosítani. Az pedig egyre inkább elfogadhatatlannak minősült, hogy a nyugati vendégnek, miután kifizette a szállodai szobát, szinte csak elvétve adódjon lehetősége a pénzét költeni.

A fejlesztési célokat a kormányzat gazdaságpolitikai „csúcsszerve", a Gazdasági Bizottság 1964. április 22-i ülésén hagyták jóvá. A Gazdasági Bizottság határozata ismét rögzítette, hogy az idegenforgalom a fizetési mérleg javítása szempontjából fontos devizakitermelő terület. Kinyilvánította, hogy az idegenforgalmat a népgazdasági tervezésben új, önálló gazdasági ágnak kell tekinteni, s ennek megfelelően kell tervezni. Elrendelte, hogy a III. ötéves terv keretében az országban megépítendő 7500-10 000 szállodai férőhelyből 3000 ágy már 1966–1967-ben készüljön el. Végül utasította a pénzügyminisztert, hogy tegyen javaslatot a devizaszerzés előmozdítását szolgáló idegenforgalmi alap létrehozására, valamint egyetértését fejezte ki az országos idegenforgalmi szervezetnek a hatékonyságnövelés jegyében történő átalakítását illetően.[39]

[38] MNL-OL-M-KS 288. f. 15/1963/63. ő. e. Az idegenforgalom fejlesztése a tőkés országokkal. 1963. július 15.

Az új népgazdasági ág – az idegenforgalom szervezetének kialakításáról szóló 1017/1964. (VI. 6.) Korm. határozatban foglaltak szerint – Országos Idegenforgalmi Hivatal néven új tervhatóságot kapott. Az Országos Idegenforgalmi Hivatal feletti ellenőrzési jogokat a közlekedés- és postaügyi miniszter gyakorolta, akihez az idegenforgalom ügye – igaz, inkább csak formálisan – addig is tartozott, miközben a fejlesztési források javával a szálloda- és vendéglátóiparért felelős Belkereskedelmi Minisztérium rendelkezett. Mivel az 1970-ig felhasználni szándékozott 1,4 milliárd forintból 1,3 milliárd forintot szállodaépítésre, vendéglátóipari és kiskereskedelmi hálózatfejlesztésre szántak, a belkereskedelmi tárcánál úgy gondolták, hogy egy új tervhatósági jogkörű idegenforgalmi főhatóság csakis az ő irányításuk alatt jöhetett volna létre. Emiatt az Országos Idegenforgalmi Hivatal megalakulását a tárca rosszallása és erélyes tiltakozása kísérte a színfalak mögött. A háttérben nem is annyira

[39] MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1964/10. ő. e. A Gazdasági Bizottság 10.155/1964. sz. határozata az idegenforgalom fejlesztéséről. 1964. május 4. MNL-OL-M-KS 288. f. 15/1964/78 ő. e. Feljegyzés az Államgazdasági Bizottság 1964. április 11-i üléséről.

titkoltan tehát a pénzről volt szó, arról, hogy ki rendelkezik majd a megnövekedett források felett: továbbra is elsősorban a Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátóipari Főigazgatósága, vagy esetleg olyan helyzet adódik, hogy beleszólhatnak egyéb érdekkörök is abba, mire, hová, mennyi jusson.[40]

A szervezeti változások kapcsán 1964. június 30-án, Budapesten rendezett országos idegenforgalmi konferencián mindenesetre a Vendéglátóipari Főigazgatóság vezetője, Lázár Géza tájékoztatta a közvéleményt a Balatonnál várható beruházásokról. Előadásában megemlítette, hogy 1970-ig, a harmadik ötéves terv végéig, két ütemben 4810 szállodai férőhely létesül a tó partján. Ebből a fejlesztés első szakaszban, 1966–1967-ig 1570 férőhely valósul meg. Ezenfelül épül nyolc-tíz „idegenforgalmi csárda," egy-egy központi raktár és cukrászüzem, valamint munkásszállás 1000 fő vendéglátóipari dolgozó részére. A fejlesztésekkel összefüggésben azt is kifejtette, hogy a kivitelezés megkönnyítése érdekében, valamint gazdasági okokból, minél koncentráltabb és nagyobb üzleteket, illetve szállodakomplexumokat kell létrehozni.[41]

[40] MNL-OL-XIX-G-28-c. Minisztertanácsi előterjesztések. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány határozata az idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása tárgyában. 1964. március 4-i megjegyzéssel. MNL-OL-XIX-G-28-c. OIH tervek. Tervezet az Országos Idegenforgalmi Tanács tervező és beruházó szervezetének és funkcióinak kialakítására. 1964. március 17. MNL-OL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ő. e. Észrevétel az idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása tárgyú előterjesztéshez. Dr. Csanádi György közlekedés- és postaügyi miniszternek, 1964. március 18. MNL-OL-M-KS 288. f. 27/1964/7. ő. e. Vendéglátó Főigazgatóság: Feljegyzés Tausz elvtárs részére a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium idegenforgalom fejlesztése és szervezetének kialakítása tárgyú előterjesztéséhez. 1964. április 20. MNL-OL-XIX-G-28-c. Gazdasági Bizottság előterjesztések. Szurdi István levele Fock Jenőnek az idegenforgalom szervezete kialakításával kapcsolatos előterjesztéshez. 1964. május 14.

[41] Lázár 1964, 11., 13.

A hangzatos bejelentések megtételekor az Országos Idegenforgalmi Hivatal felállítását kísérő vitákról természetesen nem esett szó, ahogy egy másik, a változásokat kísérő lényeges körülmény sem kapott hangsúlyt. Nevezetesen, hogy az Országos Idegenforgalmi Hivatal tervhatóságként való létrehozásával egyidejűleg a BIB tervhatósági jogosítványait megszüntették, mondván, egyidejűleg nem működhet két tervhatóság ágazati, illetve területi átfedésben. Az országos idegenforgalmi szervezet átalakításának tehát kétségtelen fő vesztese az addig a Balaton fejlesztésében jelentős érdemeket szerzett Balatoni Intéző Bizottság lett, miközben az immár hivatalossá vált elképzelések szerint a térség turizmusa korábban nem látott állami forrásokhoz, fejlesztési lehetőségekhez jutott. Olybá tűnt, azáltal, hogy a fejlesztések hangsúlya a Balatonnál a belkereskedelmi jellegű létesítményekre – szállodaépítésre, vendéglátóipari és kiskereskedelmi hálózatfejlesztésre – terelődött, az illetékesek szemében a BIB addigi formájában feleslegessé vált. A továbbiakban elviekben az önálló tervezésű idegenforgalom országos irányító szervére, az Országos Idegenforgalmi Hivatalra hárult a balatoni fejlesztések összefogásának feladata is. Az új hivatalnál azonban kezdetektől akadozott a koordináció, és elöljáróban megjegyezhető, hogy a későbbiekben sem igen váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Valójában a beruházások irányítását a háttérben a belkereskedelmi tárca ragadta magához, amely a szálloda- és vendéglátó hálózat fejlesztésére szolgáló pénzek felhasználásában nem tartott igényt sem a BIB, sem az Országos Idegenforgalmi Hivatal közreműködésére.

Eközben Siófokon javában zajlott Onódy Lajos nemrég említett szállodasorának építése. – Már vakolják a két új hatemeletes szállót, és készül az étterme is – tudósított a *Népszabadság* 1964. május 10-i száma. Onódy a leendő üzemeltető, az Éttermi- és Büfé Válla-

lat igazgatójaként bizakodóan nyilatkozott: „Nem lesz semmi baj, az első szálló június elejére, a második a hónap közepére már üzembe helyezhető."[42] A Hotel Lidó és a Hotel Hungária sietve készült, nyomós okkal, ugyanis 1964 elejétől tudni lehetett, hogy a nyári idény rekord idegenforgalmat hoz. 1963 őszétől ugyanis tőkés és szocialista országokból is minden korábbit meghaladó érdeklődés mutatkozott a balatoni üdülési lehetőségek iránt, ez pedig a korábban többször említett kapacitásgondok folytán azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy nyáron tömegesen maradnak a magyar tengert felkereső turisták szállás és ellátás nélkül, és az így elszenvedett presztízsveszteség esetleg évekre visszaveti a nyugati idegenforgalmat, jelentős devizabevételi kiesést okozva. Ennek elkerülése érdekében 1963 őszén hároméves kemping-, vendéglátóipari- és kiskereskedelmi gyorsfejlesztési program indult, azzal a céllal, hogy lehetőleg már a következő szezonkezdetre a várható tömegforgalom levezetésére alkalmas új egységek létesüljenek. Az expressz tervként is emlegetett program végső soron a kemping- és ellátó hálózat egyes, eredetileg későbbre előirányzott beruházásainak soron kívüli előrehozását jelentette.[43] A kempingek létesítése mellett korábban is elhangzó érvek köre – az elhelyezési lehetőségek olcsó, gyors szaporítását teszi lehetővé – azzal egészült ki, hogy segítségükkel a szállodák és a motelek a komoly devizabevételt jelentő külföldi idegenforgalom számára szabadíthatók fel. Az elképzelések a Balatonnál 1963-ban

[42] Kapalyag Imre: Előszezon és nagyarányú építkezés a Balatonnál. *Népszabadság*, 1964. május 10.

[43] MNL-OL-XIX-G-28-c. Előterjesztés a Balaton-környék fejlesztési tervének meggyorsításáról. Major Béla 1963. december 3. MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1964/22. ő. e. Országos Idegenforgalmi Hivatal: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz az idegenforgalom legsürgősebb feladatairól. 1964. szeptember 14.

rendelkezésre álló körülbelül 7 ezer kempingférőhelynek további 36-37 ezerrel való bővítésével számoltak.[44] A kempingekhez hasonlóan a férőhelygondok enyhítését célzó megfontolásokból kapott ezidőtájt nagyobb figyelmet az addig is létező fizetővendég-szolgálat, amely a magántulajdonban álló ingatlanok, lakások nyaraltatásra való kiadását tette lehetővé az IBUSZ és a megyei idegenforgalmi hivatalok útján. A magánerőnek a szálláskapacitás növelésébe való bevonását elsősorban a rendszer ideológiai tételei gátolták, melyek szerint a szobakiadás nem munkával szerzett jövedelmet eredményez, ezért elítélendő kereseti formának minősül. Viszont mivel a fizetővendéglátás szintén hozzájárulhatott a szállodai helyek tőkés vendégek részére történő tehermentesítéshez, és közben az állam részéről nem igényelte komolyabb erőforrás bevonását, a Balatonnál előbb hallgatólagosan elismert, majd idővel gyakorlatilag támogatandó tevékenységgé vált. 1964-ben az expressz terv részeként épültek meg a kiemelt, nagy forgalmú üdülőhelyeken az első balatoni ABC áruházak, mégpedig a gyorsaság és a hazai építőipari kapacitás kímélése jegyében Jugoszláviában legyártott, onnan vásárolt típusszerkezetek felhasználásával. Ugyancsak ekkortájt létesült több nagy kapacitású, jellemzően 1000 férőhelyes önkiszolgáló étterem, korszerű vendéglátó kombinát, ahogy akkoriban mondták. Az igazsághoz tartozik, hogy az 1964-es szezon kezdetére átadni tervezett létesítmények zöme nem készült el időben, így többségük csak az 1965-ös évtől tudott a turizmus szolgálatába állni.[45]

[44] MNL-OL-XIX-G-28-c. Előterjesztés a Balaton-környék fejlesztési tervének meggyorsításáról. Major Béla 1963. december 3. Dr. Szauer 1964, Campinghálózatunk fejlesztése.

[45] Kocsis Tamás: Az építésügyi miniszter szemléje a Balaton új létesítményeinél. Huszonegy kemping, tizenegy áruház, öt étterem. *Magyar Nemzet*, 1965. június 6.

Az 1964-es év, ahogy azt a szakemberek előre jelezték, valóban rekordforgalmat hozott a Balaton-partján. A kényszer szülte gyorsfejlesztési program megvalósítási nehézségei ellenére az idény lezárultát követően a gazdasági vezetés számára a fő kérdés az volt, hogy alakultak a devizabevételek. A látott számok ugyanakkor kijózanítóan hatottak. Hiába teltek meg a szállók, a fizetővendég-szobák és a kempingek is – a táborok többségében július-augusztus folyamán a megengedettnél kétszer-háromszor többen tartózkodtak –, mindez bevételi oldalon nem eredményezett kiugró eredményt. A korabeli elemzések ezt alapvetően két tényezőnek tudták be. Egyrészt a baráti utasforgalom – különösen a csehszlovák viszonylat – az előzetes várakozásokat jóval felülmúló, a tőkés turizmus érdekeit sértő növekedést produkált.[46] Másrészt bár nyugatról is rekordszámú vendég látogatott az országba, közülük a korábbi évek gyakorlatához képest sokan egyénileg, saját gépkocsival érkeztek, ami betudható volt a vasfüggöny körül enyhülő légkörnek. Így viszont az IBUSZ által keményvalutáért kiajánlott szolgáltatásokat – a jövedelmező társasutazásokat – kevesebben vették igénybe, ez pedig a devizabevételek alakulásában is meglátszott. Az 1964-es szezon tehát fájdalmas bizonyítékként szolgált arra, hogy hiába a sok vendég, ha hiányzik a kereskedelmi szemlélet, ha nincs elegendő pénzköltési lehetőség, a várt haszon elmarad.

Az idegenforgalom üzlet – írta a *Vendéglátás* című folyóirat 1964 augusztusában. „Jóllehet az üzlet csúnya szó, hangulatilag sem nagyon illik ide és gondolkodásunkban is elszoktunk már az üzlet fo-

[46] MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1964/22. ő. e. Országos Idegenforgalmi Hivatal: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz az idegenforgalom legsürgősebb feladatairól. 1964. szeptember 14.

galmától, az anyagi szempontok állandó szem előtt tartásától, mégis foglalkoznunk kell vele. …Hol az üzlet nálunk a Balatonon? – tette fel a kérdést a cikk. – Mindenütt és mindenkor, ahol valamilyen vendéglátó tevékenységet folytatunk… – Majd hozzáfűzte: – Már évek óta mondjuk: jól kell kereskedni, de ezúttal még ennél is többről van szó! Valamennyi üzleti lehetőséget – az újakat is – de elsősorban a meglevőket kell jól és jövedelmezően kihasználni."[47]

Mit jelentett az idegenforgalomban az üzleti szellem életre keltése az illetékes párt és állami szervek szemszögéből? Először is az IBUSZ-t olyan utazási vállalattá kellett átszervezni, amely fő feladatának a nemzetközi idegenforgalom bonyolítását tekinti. Tevékenységében ugyanis addigi anyagi érdekeltségi rendszeréből fakadóan a belföldi utasforgalommal kapcsolatos üzletágak voltak meghatározóak. Ahhoz, hogy a továbbiakban elsősorban a nyugati idegenforgalommal foglalkozzon, jutalékkulcsai megfelelő módosításra szorultak. És ugyanez állt a vendéglátóiparra, amelynek az érdekeit ugyancsak össze kellett egyeztetni a devizaszerzésre törekvő turizmuspolitikával. A korábbi években világossá vált ugyanis, hogy a forintterv alapján működő balatoni vendéglátóipar nem fordít kellő figyelmet a külföldi, valutában fizető vendégre. A kedvezőtlen helyzeten a magasabb idegenforgalmi jutalékkulcs alkalmazása, illetve az érintett dolgozók idegenforgalomhoz fűződő anyagi érdekeltségének biztosítása segíthetett.[48] Aztán szükség volt minél több csárdára, hangulatos

[47] Nemesi 1964, 9.

[48] MNL-OL-XIX-G-28-c. Külkereskedelmi Minisztérium. Devizaosztály. Feljegyzés: az idegenforgalom fejlesztésének kérdései. 1963. augusztus 17. MNL-OL-M-KS 288. f. 25/1963/14. ő. e. Közlekedési és Postaügyi Minisztérium. Idegenforgalom. Emlékeztető Sulyok Béla és Rónai Rudolf miniszterhelyettes elvtársak közötti 1963. május 15-én lefolytatott megbeszélésről. 1963. május 24. MNL-OL-M-KS 288.f 23/1963/26. ő. e. Pénzügyminisztérium: ▸

SOMOGYI KÖNYVTÁR 1002330 1881

pinceborozóra meg cigányzenére és speciális, magyaros szórakoztató műsorokra, mivel a tapasztalatok azt mutatták, hogy a külföldiek pénztárcáját leginkább ezzel lehet megnyitni. A pénzköltés fokozására jó ötletnek tűnt a nyugati „Gift shop"-ok mintájára olyan idegenforgalmi szaküzletek kialakítása, ahol a külföldi turista valuta ellenében magyar különlegességeket, szalámit, kolbászt, paprikát, márkás borokat, barackpálinkát, herendi és hollóházi porcelánt, egyéb jövedelmező árucikkeket és ajándéktárgyakat vásárolhat. Jó ötletnek tűnt az idegenforgalmi szállodákban a nyugati fürdőhelyeken elterjedt kikapcsolódási, szórakozási lehetőségek – tenisz, minigolf, vitorlázás, motorcsónak, vízisí – ellenérték fejében történő biztosítása. Egyes helyeken a szocializmus elveivel egyébként össze nem férő játékautomaták felállítására, játékszalonok, játéktermek kialakítására is sor kerülhetett.[49] Ahogy a *Vendéglátás* idézett írása megfogalmazta: rugalmas kereskedői módszereket kellett alkalmazni. „Eredményeink reményt keltőek! A Balaton mellett ma nincs lehetetlen. Az eddigi fejlődés újabb, merészebb álmokra és feladatokra lelkesít mindnyájunkat" – tette hozzá a cikk.[50] Az idegenforgalom üzlet, ami rugalmas kereskedői módszereket kíván, az idegenforgalom új iparág, melynek nyersanyaga a balatoni táj, eredményeit pedig

Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz. A nem szocialista országokkal fennálló aktív idegenforgalmunk egyes kérdései. 1963. december 14. MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1964/22. ő. e. Országos Idegenforgalmi Hivatal: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz az idegenforgalom legsürgősebb feladatairól. 1964. szeptember 14.

[49] MNL-OL-M-KS 288. f. 23/1964/22. ő. e. Országos Idegenforgalmi Hivatal: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz az idegenforgalom legsürgősebb feladatairól. 1964. szeptember 14. MNL-OL-XVII-2-a. 13.t. 142.sz. 1965. Összefoglaló jelentés az 1964. évi idegenforgalmi tevékenységről és az 1965. évi feladatokról. 1964. november 10. MNL-OL-XIX-G-28-b. Feljegyzések 1963–1964. BIB feljegyzés dr. Vitéz András az OIH vezetője részére.

[50] Nemesi 1964, 9.

devizában mérik – innentől mind gyakrabban és egyre nyíltabban hangoztak el ilyen és ehhez hasonló vélemények a sajtóorgánumokban. A Balatonból, a magyar dolgozók kedvelt üdülőhelyéből a népgazdaság fontos valutagyára lett.[51]

Úgy tűnt, most jött el csak igazán Onódy Lajos ideje, aki egy személyben testesítette meg mindazt a szemléletet, amit a gazdaságpolitika az idegenforgalomtól, a turizmusban dolgozóktól elvárt. Ahogy azonban az 1964-es esztendő bevételi mérlege nem azt hozta, amit egy rekordévtől előzetesen várni lehetett volna, úgy Onódy számára sem éppen úgy végződött az év, mint amire előzetesen számíthatott. Mert bár októberben még a nyár tapasztalatairól nyilatkozott a sajtóban, a hó végén letartozatták, így decemberben már a napilapok bűnügyi rovatában láthatta viszont nevét, Lázár Géza társaságában. A *Népszabadság* 1964. december 5-i száma az alábbiakban közölte a Budapesti Rendőr-főkapitányság közleményét: „A Budapesti Rendőr-főkapitányság nyomozást folytatott Onódy Lajos, az Éttermi és Büfé Vállalat igazgatója és társai ellen a társadalmi tulajdont károsító bűncselekmények miatt. Az eljárás során előzetes letartóztatásba helyezték Onódy Lajos, László Ilona, Kalló András, Forth László, Zsidai József, Tárgyik Sándor, Tódor Géza, Solti János, Oláh Lajos, Wölfer Károly és Csulák József budapesti lakosokat, az Éttermi és Büfé Vállalat alkalmazottait, valamint Herczeg István budapesti lakost, a budafoki borpincészet áruforgalmi előadóját. A nyomozás megállapította, hogy a terheltek éveken keresztül csaltak, sikkasztottak, károsították a kezelésükre bízott társadalmi tulajdont. Bűn-

[51] Új iparágunk: az idegenforgalom. *Középdunántúli Napló*, 1964. július 23. Kapalyag Imre: Az új Balaton. *Népszabadság*, 1965. augusztus 23.

szövetségben elkövetett cselekményeikkel a nyomozás adatai szerint mintegy 400 ezer forint kárt okoztak a népgazdaságnak. Az így szerzett javakat saját céljaikra használták fel. Lázár Géza, a Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátóipari Főigazgatóságának vezetője, mint az Éttermi és Büfé Vállalat közvetlen felettes hatósága, fedezte Onódy és társai üzelmeit, és maga is bűncselekményeket követett el. A rendőrség ellene is bűnvádi eljárást indított. A Budapesti Rendőr-főkapitányság Onódy Lajos és társai ügyében a nyomozást befejezte, és ügyüket vádemelési javaslattal átadta a Fővárosi Főügyészségnek. (MTI)"[52] A letartóztatások kapcsán országszerte sokféle híresztelés kelt szárnyra. Egyesek féktelen mulatozásokat, titkos orgiákat emlegettek, melyeken óriási ezüsttálcákon meztelen lányokat szolgáltak fel aszpikban, vagy ruletten desszert gyanánt csokoládéval leöntött stewardesseket lehetett nyerni. De a váratlan őrizetbe vételek hírére beszéltek valutaüzérkedésről, kábítószer-csempészetről, kémkedésről, vezetők disszidálásáról, sőt arról is, hogy valami gyűlésen a Pártközpontban lövöldöztek, Czinege honvédelmi miniszter pedig kilyukasztotta Kádár elvtárs bőrét.[53]

Valószínűleg azonban sokkal prózaibb okok vezettek Onódy bukásához. Hamar felmerült a gyanú, hogy üzleti tevékenységeivel függött össze váratlannak tűnő félreállítása, azt feltételezve, hogy sikereivel bizonyos érdekeket sértett, esetleg befolyásos embereket magára haragított. E vélekedés kapcsán a Balaton-parton jelen lévő két nagy vendéglátóipari vállalat, a déli oldalon tevékenykedő Éttermi és Büfé Vállalat és az északi parton egyeduralkodó Országos

[52] A Budapesti Rendőr-főkapitányság közleménye Onódy Lajos és társai bűnügyében. *Népszabadság*, 1964. december 5.
[53] Tischler 2004, 251–252.

Idegenforgalmi Szálloda és Étterem Vállalat kiéleződő rivalizálásáról lehetett hallani. Az Országos Idegenforgalmi Szálloda és Étterem Vállalat élén álló Rózsa Miklóst sokan erős embernek tartották. Az a hír járta róla, hogy nagyszerű kapcsolatokat ápol a belügyi szervekkel, sőt egykoron maga is nekik dolgozott.[54] Az idegenforgalomra szánt fejlesztési források megszerzéséért folyó verseny kimenetelét illetően nemcsak a két budapesti központú vendéglátóipari vállalat, hanem a két balatoni megye, Somogy és Veszprém vezetése is érdekeltnek érezhette magát. 1964 tavaszán a Veszprém Megyei Pártbizottság egyik ülésén megfogalmazódott, hogy a Belkereskedelmi Minisztériumban a déli parttal többet törődnek, mint az északi parttal. Ezzel kapcsolatban Bakos István, a megye első embere akkor a következőket fejtette ki: „Lázár elvtárstól (szerk.: Lázár Géza) megkérdeztük, hogy épül-e szálloda ebben az évben, azt mondta, hogy igen, mikor megkérdeztük, hogy hol, azt mondta, hogy egy Tihanyban, de azt nem mondta, hogy a többi öt pedig a túlsó parton, csak további kérdezősködésre. Nem jó dolog az, hogy ezen a parton nincsenek ilyen létesítmények, nem nyugodhatunk ebbe bele, ne legyen a két megye között ekkora különbség, a túlsó parton 13 település van, a mi partunkon pedig harminchárom. A Végrehajtó Bizottság bízzon meg minket, hogy megpróbáljuk lerendezni diplomáciai úton a dolgokat, ha nem megy így, akkor megtesszük a következő lépéseket, fordulunk a Pártközpont illetékes osztályához, titkárához."[55] A Veszprém megyei vezetés ebben az időszakban ép-

[54] Tischler 2004, 247-249.
[55] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1964/4/1. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1964. március 7-i ülésének jegyzőkönyve. Az 1964. évi idegenforgalom politikai, szervezeti, kulturális és anyagi feltételeinek biztosítása.

penséggel a Belügyminisztériummal is jó kapcsolatokat ápolt, mivel a tárca felügyeletét miniszterelnökhelyettesi pozícióban az a Pap János látta el, aki 1961-ig a Veszprém megyei pártbizottságot vezette. Pap 1961-ben, belügyminiszterré kinevezése miatt hagyta hátra átmenetileg Veszprémet, és költözött a fővárosba, de a megye ügyein ez idő alatt is rajta tartotta szemét.[56] Hogy pontosan mi vagy ki okozta Onódy Lajos és Lázár Géza váratlan vesztét, valószínűleg sohasem derül ki.[57] Az viszont tényszerűen megállapítható, hogy az idegenforgalom szerepe 1964-ben országosan, és ezzel együtt a Balatonnál is felértékelődött. Önálló népgazdasági ággá minősítették, a fejlesztésére szánt pénzeket a korábbiakhoz képest jelenetős mértékben megemelték. Ennek kapcsán különböző szervezeti és területi érdekek feszültek egymásnak az év folyamán. És tény az is, hogy Onódy és Lázár bukását követően, 1965-től a szállodafejlesztések súlypontja az északi partra helyeződött át. A balatoni szállodafejlesztések nélkülük folytatódtak, az idegenforgalom üzlete nélkülük bonyolódott tovább.

A szocialista állam kereskedői szellemének balatoni kibontakozását jelezte, hogy 1965-ben Tihanyban, a Kis-Tihany Szállóban, valamint Siófokon a Lidó Szállóban megnyíltak a tó körül az első,

[56] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1964/4/1. ő. e. 1964. március 7-i Megyei Párt VB ülés jegyzőkönyve. Az 1964. évi idegenforgalom politikai, szervezeti, kulturális és anyagi feltételeinek biztosítása.

[57] Mindenesetre a történtek korabeli politikai súlyát érzékelteti, hogy 1965. január 26-án az MSZMP Politikai Bizottsága is foglalkozott az üggyel. Feltehetően ezen az ülésen döntötték el, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás a vezetők körében Onódy Lajos mellett Lázár Gézát fogja érinteni. Büntetőügyükben a jogerős ítéletet 1965. július 16-án hirdette ki a bíróság. Onódy Lajos 6,5 évet, Lázár Géza 4 évet kapott. Tischler 2004, 257–258.

tőkés valutáért árusító Konsumturist boltok.[58] E speciális kereskedelmi egységek lényege abban állt, hogy kizárólag konvertibilis vagy egyéb, a Magyar Nemzeti Bank által elfogadott keményvaluták ellenében értékesítettek árucikkeket, mégpedig ahogy az elnevezés utal rá, külföldi turisták számára, akiknek az előírások szerint útlevéllel kellett igazolniuk magukat. Az üzletekben, ahogy az már szóba került, ízléses kiszerelésben, magyaros csomagolásban olyan minőségi magyar tájborok, húsipari különlegességek, hazai gyümölcsféleségek, porcelán és fém dísztárgyak, egyéb termékek voltak kaphatók, melyeket a belföldi, normál kereskedelmi forgalomban nem lehetett megvásárolni. A megfelelő minőség érdekében az árualapot a Belkereskedelmi Minisztérium szükség szerint az export árualap terhére biztosította. A boltok üzemeltetését a Konsumex Külkereskedelmi Vállalat és a Csemege Élelmiszerkereskedelmi Vállalat végezte. A balatoni árusítóhelyek megnyitásához az anyagi fedezetet a Gazdasági Bizottság említett 1964-es határozata nyomán életre hívott idegenforgalmi alap szolgáltatta. Ugyanezen alap igénybevételével került sor az 1965-ös szezonra vitorlás hajók, motorcsónakok és egyéb vízisport-eszközök, valamint játékautomaták beszerzésére, tenisz- és minigolfpályák létesítésére, vagy éppen a tihanyi és siófoki lovasiskola bővítésére.

Az idegenforgalomban a haszon lehetőségét kereső vállalkozói szellem ekkortájt Kádár Jánost is egészen magával ragadta. Legalábbis erről tanúskodnak egyes megnyilatkozásai. Amikor például 1965 júniusában a Veszprém Megyei Pártbizottság küldöttsége a fő-

[58] Országosan az első Konsumturist üzlet 1964-ben, Budapesten létesült. Előképéül a Népköztársaság útja 17. szám alatt működött diplomatabolt szolgált.

városba érkezett, hogy a szocialista ipar, a munkásság, a termelőszövetkezeti mozgalom megyebeli helyzetéről a politikai bizottságnak beszámoljon, Kádár nem mulasztotta el az északi part idegenforgalomban betöltött lényeges szerepét hangsúlyozni. „Ami az idegenforgalmat illeti, annak is megvan a maga jelentősége. Fontos kérdésként kell ezt is kezelni, mivel mind gazdasági, mind más területen minden lehetőséget ki kell használni. Ezzel kapcsolatban a megyének vannak feladatai és lehetőségei is." Kádár az addigiaknál jobban kihasználható üzleti lehetőségeket látott az üdülők zöldség-gyümölcs ellátásában, a boreladásban, a Balaton-felvidéki borospincék idegenforgalmi hasznosításában. A megye vezetőinek e kérdéskör alaposabb körbejárását javasolta.[59]

Nem sokkal később pedig, amikor 1965 júliusában a Politikai Bizottság az idegenforgalom országos helyzetét és fejlesztésének kérdését tárgyalta, a tőkés bevételek maximalizálása érekében megfelelően kialakított üzleti-értékesítési stratégia jelentőségére hívta fel a figyelmet, mondván, ezt is ügyesen kell csinálni, mert például a nyugatiak szemében az ország olcsósága is vonzó lehet. „A nyugatiak azt is látják, hogy Magyarországon potom áron lehet üdülni. Azt is látják, hogy túl nagy bécsi-szeletet adunk. Szinte lelóg a tányérról" – jegyezte meg.[60] A hatvanas évek közepétől az idegenforgalommal összefüggő üzleti, gazdasági megfontolások körében egyre gyakrabban került napirendre a magánszektor lehetséges szerepvállalása is. Különösképpen a Balaton vonatkozásban vetődött fel a helyben

[59] MNL-OL-M-KS 288.f. 5. 367. ő. e. Jegyzőkönyv a PB 1965. június 8-án tartott üléséről. Jelentés Veszprém megye általános helyzetéről és fejlesztési elképzeléseiről.
[60] MNL-OL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ő. e. Politikai Bizottság: Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről és fejlesztésének elveiről, továbbá az útlevélkiadás helyzetéről. 1965. július 20.

élők idegenforgalomban való érdekeltté tételének szükségessége, mert, ahogy a fizetővendéglátó-hálózat bővítése kapcsán erről már szó esett, a gazdaságpolitikai vezetés kezdte belátni, hogy a tervgazdálkodó állam saját erőből nem képes lépést tartani az igények növekedésével.[61] Ez a beismerés fokozatosan utat nyitott a maszek tevékenységek balatoni térhódításának, a szálláskiadás, a vendéglátás, illetve a kereskedelem terén is egyfajta háztáji jellegű, a hivatalos szocialista állami szektor hátterében működő második turizmusgazdaság kibontakozásának. Sőt a magánérdekeltségre épülő, kapitalizmust idéző üzleti modell a gebin térnyerése révén a vendéglátás állami szektorában is terjedni kezdett, mivel a gebin azt jelentette, hogy egy bérlő gyakorlatilag vállalkozóként üzemeltetett egy állami tulajdonú üzletet, mégpedig szoros elszámolási kötelezettség nélkül, azaz szabadkasszásan.

Idény-Balaton

Visszatérve a szállodafejlesztésekhez, természetesen ez a téma is szóba került a Politikai Bizottság 1965. júliusi ülésén. A belkereskedelmi miniszter helyettese által elmondottakból kiderült, hogy nincsenek könnyű helyzetben, mert a Gazdasági Bizottság 1964. évi határozatában a harmadik ötéves terv minimum célkitűzéseként megjelölt 7500 férőhely megépítésére a ténylegesen rendelkezésre álló források nem biztos, hogy elegendőek lesznek, de a maguk részéről igyekeznek mindent megtenni, hogy az eltervezettből minél több megvalósuljon.

[61] MOL-M-KS 288. f. 5/370. ő.e. KB Építési- és Közlekedési Osztály, KB Adminisztratív Osztály, Jelentés a Politikai Bizottságnak: Idegenforgalmunk helyzete és fejlesztésének elvei. Az útlevélkiadás helyzete. 1965. július 13.

Hozzátette, hogy ugyanakkor törekvéseiket hátráltathatják az olyan, egyre felerősödő vélemények, melyek szerint a fejlesztések hangsúlyát a továbbiakban a számszerűségről a minőségre kellene helyezni, akár a lassabb előrehaladás árán is. A Belkereskedelmi Minisztériumnak ezzel kapcsolatban az volt az álláspontja, hogy a forgalom növekedési ütemét figyelembe véve a férőhelyszám várható bővülése eleve csak lassú fejlődésre ad lehetőséget, tehát a mennyiségi célokból tovább engedni nem szabad.[62] E kérdés tekintetében, azaz hogy a számszerűség, avagy a minőség előbbre való-e a szállodai beruházásoknál, sorsdöntőnek nevezhető vita bontakozott ki az 1965-ös év folyamán.

A kiindulási koncepció a már ismertetettek szerint úgy szólt, hogy 1970-ig mintegy 5000-es ágykapacitással szezonálisan üzemelő üdülőszállókat kell létesíteni, a siófoki fejlesztéseknél bevált példa szerint. E példa pedig a BIB munkájában közreműködő építészek, tervezőmérnökök által kidolgozott sémán alapult, amely három, egyenként körülbelül 250-350 fő befogadóképességű nyári szálloda, azaz körülbelül 1000 férőhely és a hozzá tartozó 1000 személyes étterem egyidejűleg, egy helyen megépítését tartotta ideálisnak. A korabeli vélekedés szerint egy ilyen együttes építészeti megjelenését tekintve már kellően nagyvonalúnak hatott, ráadásul mind kivitelezési, mind üzemeltetési szempontból a leggazdaságosabb nagyságrendnek találták.[63] Innen úgyszólván már csak egy lépést jelentett a szállodai beruházásokat tervező szakembereknek arra a következtetésre jutni, hogy a nagyságrendileg 1000 személyt kiszolgáló épületcsoport megépítése és üzemeltetése még gazdaságosabbá tehető, ha a fejlesztés egésze egy létesítményben, gyakorlatilag valamiféle szállodai nagyüzem formájában valósul meg.[64]

[62] MNL-OL-M-KS 288. f. 5/1965/370. ő. e. Politikai Bizottság: Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről és fejlesztésének elveiről, továbbá az útlevélkiadás helyzetéről. 1965. július 20.
[63] MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor feljegyzése a BIB 20 éves terve szálloda- és nagyüdülő építési tanulmányához. 1963. március 30.

Így válhatott a devizakitermelésre ráállított szállodaipar reális elképzelésévé a hatvanas évek közepén – alig öt évvel azután, hogy 1960-ban a Kis Tihany Szálló a maga 20 szobájával megépült – 400-500 szobás, közel 1000 férőhelyes idegenforgalmi szállodakomplexumok létesítése. Balatonfüreden egyenesen kettő ilyen nagyméretű hotel megvalósításának terve született meg. Az egyik szálloda helyét a füredi üdülőtelep keleti szélén, az 1954-ben Balatonfüredhez csatolt Balatonarács község határában jelölték ki, ezért ezt a létesítményt arácsi idényszállóként emlegették. Eredetileg itt még a siófoki példa szerint három egymás mellett álló épületben gondolkodtak, aztán 1965-ben részben a terepadottságokra hivatkozva, részben az imént említett megfontolásokból úgy határoztak, hogy előnyösebb a siófoki szállodasor hatemeletes egységeinek egymáshoz illesztésével egyetlen hotelépületet kialakítani. A másik létesítményt a füredi partszakasz nyugati oldalára álmodták meg, az itt létrehozni szándékozott új idegenforgalmi központ meghatározó építményeként, egy 20 emeletes toronyszálló alakjában.

A turizmust közelebbről ismerő szakemberek egy része viszont úgy látta, hogy az ilyen nagyságrendű létesítmények üdülőszállónak nem alkalmasak, mivel elsősorban nyugati országokban végzett piackutatások eredményeiből tudták, hogy a nyaralóvendégek többsége a bensőséges, családias hangulatú szállásokat részesíti

[64] Az építőipar olvasatában a koncentrált kivitelezéstől az építési költségek csökkenését lehetett várni. Emellett a hatvanas évek első felében a szolgáltató vállalatok körében is általánosan elfogadott hiedelemmé vált, hogy az üzemeltetés nagyságrendjének növelése költségmegtakarítást eredményez, fokozza a hatékonyságot, tehát mindenképp előnyös.

előnyben, továbbá hogy az üdülési célból útra kelők inkább természetközeli élményekre vágynak, mintsem a jellemzően hátrahagyott nagyvárosi létre emlékeztető szalagházas vagy magasházas környezetre. A füredi toronyépület tervével szemben az az ellenérv is megfogalmazódott, hogy a szelíd lankákkal tagolt, intimitást sugárzó Balaton-felvidéki táj hangulatába semmiképpen sem illene bele, sőt 20 emeletével a tájból oly mértékben kirína, hogy annak harmonikus képét jelentősen rombolná. A legtöbb kritika mégis abból fakadt, hogy a Belkereskedelmi Minisztérium a Balaton körül továbbra is csak idényjellegű férőhelyek létesítésében gondolkodott, mit sem törődve például Balatonfüred gyógyhely jellegével, illetve azzal, hogy a települést nemzetközi hírű gyógytényezői egész éves idegenforgalomra, gyógyturizmusra is alkalmassá tették volna. Erre leginkább az arácsi oldalon tervezett beruházás nyújtott volna lehetőséget az Állami Szívkórház közeli elhelyezkedése miatt.[65]

A színfalak mögött zajló egyeztetéseken a BIB, a Balatonfüredi Szívkórházat fenntartó Egészségügyi Minisztérium, valamint a leendő szálloda külföldi vendégekkel megtöltéséért felelős IBUSZ

[65] „Balatonfüreden az arácsi Strand mögötti területen három, egyenlőként hatemeletes szálloda építését kell megkezdeni rövidesen, de még javában folynak a viták afölött, hogy idényszállók legyenek-e, vagy pedig téliesítsék őket" – írta a *Magyar Nemzet* 1965 tavaszán, amikor még nem dőlt el, hogy a három szálloda valójában egy lesz. „Ha valahol, úgy Füreden megvan a lehetőség a Balaton téli hasznosítására, a patinás fürdőhely gyógyászati értékeinek teljesebb kihasználása, valamint a téli sportok, elsősorban a jégvitorlázás szélesebb körű népszerűsítése révén. A téliesítés 25 százalékos költségtöbbletet jelent, viszont három hónap helyett 12 hónapos kihasználást" – folytatta a cikk. 1965 nyarán újabb írás foglalkozott azzal, hogy a szálló fűthetővé tétele esetén a nyári szezonon kívül a férőhelyek egy részét a szívkórház kezelésein részt vevő vendégek rendelkezésére lehetne bocsátani. Antalffy Gyula: A kempingesített Balaton. *Magyar Nemzet* 1965. április 18. Antalffy Gyula: Legyen mégis téliesített az új füredi szálló. *Magyar Nemzet* 1965. augusztus 15.

is azon a véleményen volt, hogy legalább a férőhelyek egy részét fűthető módon kellene kialakítani, mert akkor a gyógyüdültetés révén egész éves és sokkal gazdaságosabb üzemeltetésre nyílna lehetőség. A Belkereskedelmi Minisztérium viszont ragaszkodott álláspontjához, miszerint a rendelkezésre álló pénzből a balatoni szállodai ágyszámnövekedés csak a szezonális férőhelyek tömbösített kivitelezésével oldható meg. Sem a tervek átdolgozásával járó időveszteséget, sem a felmerülő többletköltségeket nem tartották vállalhatónak, hozzátéve, hogy ehhez az Országos Tervhivatal amúgy sem járulna hozzá.[66] Ezenfelül a balatoni téli üzemelés gondolatát az állandó jellegű férőhelybővítés mellett elhangzott minden érv ellenére bizonytalan kimenetelű és felesleges kockázatot vállaló elképzelésnek vélték.[67]

A füredi szállók 1966–1969 időszakában a Belkereskedelemi Minisztérium által elhatározott és a Tervhivatal által jóváhagyott módon, nyári szállodaként épültek meg. A három siófoki szállóépület férőhelyeinek egy tömbbe foglalt balatonarácsi adaptációjából a Hotel Annabella lett, míg az új füredi idegenforgalmi központban

[66] Az olyan felvetésekkel sem kívántak foglalkozni, hogy ha például Balatonarácsnál az eredeti tervek szerint három szálloda létesül, úgymond gond nélkül megoldható lett volna a kapacitás egy részének téliesített megépítése.

[67] A tárcánál érezhetően többre tartották a garantáltnak tekintett nyári bevételt. A fűthető balatoni szállodák létesítését elutasító álláspont ugyanakkor az elő- és utószezon kihasználhatósága szempontjából is kedvezőtlenül hatott, tekintve, hogy a Balatonnál májusban és szeptemberben is számolni kell azzal, hogy temperálás hiányában hűvösebb napokon a vendég a szobájában fázik, és emiatt esetleg elégedetlenül távozik. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Szálló téliesítés megbeszélés. 1965. szeptember 2. 1965. szeptember 13-i megbeszélés. Arácsi szálló beruházási program. 1965. június 15. MNL-OL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ő. e. Az idegenforgalom helyzete, fejlesztése. Az útlevélkiadás helyzete. 1965. július 5. MNL-OL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ő. e. Feljegyzés Nyers Rezső részére. 1965. május 24. MNL-OL-M-KS 288. f. 15/1965/100. ő. e. Észrevétel az idegenforgalom helyzetéről és fejlesztésének elveiről készült jelentéshez. 1965. július 5.

emelt toronyszállóból, amely végül is az eredetileg tervezettnél kevesebb szintszámmal valósult meg, a Hotel Marina. Utóbbi szálloda 1969. nyári üzembe lépésekor 860 férőhelyével egymagában a tópart szállodai kapacitásának 11 százalékát adta, egyúttal az 1966 és 1970 között zajló 3. ötéves terv balatoni férőhelyfejlesztésének majd egyharmadát realizálta. Befogadóképességével az egész országban a legnagyobbnak számított.

A Balaton-fejlesztés látványos eredményeit a hatvanas évek második felében ezek az idegenforgalmi szállodák adták. Az északi parton, ugyancsak a hatvanas évek végén Balatonalmádiban, majd a hetvenes évek elején Keszthelyen adtak át még egy-egy nagyméretű hotelt. Ezek a létesítmények aztán évtizedekre meghatározóivá váltak a balatoni idegenforgalomnak, egyúttal hű képet adtak a rendszer által formált állami turizmusgazdaság balatoni kompromisszumairól. Noha a sajtó az említett szállodák megépülése kapcsán propagandisztikus célzattal rendre luxus jellegű hotelekről beszélt, a szakemberek számára nyilvánvaló volt, hogy ezek a létesítmények még a szocialista blokkon belüli összehasonlításban is legfeljebb átlagos nívót képviselnek, a tervezésükkor egyébként mintaként szolgáló román, bolgár hotelekhez hasonlatosan.[68] Az idegenforgalom fejlesztésének kormányzat részéről megfogalmazott alapkoncepciója, amely, mint emlékezhetünk, úgy szólt, hogy elsősorban a közép- és munkásrétegeket megcélzó, szerényebb felszereltségű férőhelyek létesítésére kell törekedni, nagyjából ezt a színvonalat várta el.

[68] „Véleményünk szerint a Balaton partján létesült szállók technikai felkészültségükkel a bolgár tengerpart létesítményeinek szintjét nyújtják" – állapította meg a már üzembe lépett új szállodák kapcsán 1964-ben az IBUSZ vezérigazgatója. Észrevétele azért volt figyelemre méltó, mert az IBUSZ felelt a férőhelyek nyugati értékesítéséért. Schiffer 1964, 19.

Az olcsó, tömegigények kielégítésére szolgáló szállodák ráadásul – jóllehet megépülésükkor beruházási és üzemeltetési szempontból költséghatékonynak tűntek – a tervezésükkor, kivitelezésükkor alkalmazott spórolás miatt olyan szolgáltatási, illetve minőségi hiányosságokkal küzdöttek, amik hosszú távon nagyban gátolták a létesítmények rentábilis működtetését, illetve az idegenforgalmi bevételekhez fűződő államérdekek érvényesülését. A balatonalmádi szálló például elegendő pénzügyi forrás hiányában úgy épült meg, hogy nem rendelkezett saját, épületen belüli étteremmel, ami azért egy üdülőszálló esetében a nyugati világban úgyszólván alapkövetelménynek számított. A Balaton-parti szállókból általánosságban hiányoztak a rossz időben időtöltési lehetőséget kínáló helyiségek, terek, amelyek nyaralóhelyeken épült hotelekben, legalábbis nyugaton, szintúgy megszokottnak minősültek. A legtöbb hazai létesítményben valamilyen bár, éjszakai mulató szolgált a helyben fogyasztásra, illetve ennek műsora volt hivatva a szórakoztatást megoldani. Ennél szélesebb szolgáltatási kört felölelő, tehát ilyen szempontból komplexitásra törekvő fejlesztés leginkább az 1969-ben átadott Hotel Marina esetében mutatkozott meg.

A balatoni szállodák és vendéglátóhelyek legnagyobb fogyatékossága azonban az épületeknek eleve szezonalitásra szánt tervezéséből és megvalósításából fakadt. Azaz, hogy a beruházásoknál érvényesített rövid távú költségmegtakarítási szempontok folyományaként a létesítmények megfelelő fűtés, temperálás híján csak a nyári idényben üzemelhettek. Mindezzel az állam mint a balatoni idegenforgalom fejlesztője, illetve az államot irányító, annak nevében döntéseket hozó politikusok, gazdasági szakemberek hosszú időre konzerválták a rövid, 1-2 hónapos főszezonra épülő tömegturizmust. Alig kellett

néhány évnek eltelnie a hetvenes évekből, hogy a nyárról nyárra fokozódó, egyre elviselhetetlenebbé váló forgalomkoncentráció a tó turizmusának egyik alapproblémájává váljon. Hiába merült fel azonban ennek nyomán az idény valamiképpeni széthúzásának, meghosszabbításának szükségessége, az ilyen irányú kísérletek megfelelő szolgáltató infarstruktúra hiányában eleve nehézségekbe ütköztek, és aztán rendre kudarcba is fulladtak.

A térség idegenforgalmának fejlesztésére vonatkozó újabb tervek természetesen a hetvenes-nyolcvanas években is készültek, és ezek nyomán is történtek beruházások, azonban ezek már szükségszerűen a kialakult keretekhez igazodtak, még akkor is, ha a változó idők által támasztott új kihívásoknak igyekeztek megfelni. Másrészt a hatvanas évek végétől a turizmusfejlesztés finanszírozását tekintve is lényeges módosulást hozott az országban 1968. január 1-jén bevezetett új gazdasági mechanizmus. A reformcsomag a gazdaság egészében a tervutasításos központi irányítás csökkentését, egyúttal a gazdasági szereplők mozgásterének bővítését, a vállalatok önállóságának növelését célozta meg az érdekeltség, a termelékenység, a hatékonyság fokozása érdekében.

Az 1968-ban életbe léptetett intézkedések nyomán a turizmusban és a vendéglátásban is a korábbiaknál jóval hangsúlyosabban a vállalatokra hárult a feladat, hogy bevételeikkel önállóan gazdálkodva valósítsanak meg piacképes beruházásokat.[69] Ezzel együtt az állam

[69] A kormányzat az idegenforgalmat elvi szinten irányító államszervezetet is igyekezett még inkább a bevételfokozási célkitűzések szolgálatába állítani. Az 1964-ben felállított Országos Idegenforgalmi Hivatal hosszú időt nem élt meg, 1967. december 31-ével megszűnt. Helyébe 1968. január 1-jétől az Országos Idegenforgalmi Tanács lépett, amelynek elnökévé a belkereskedelemi minisztert nevezték ki, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy az állam az idegenforgalom terén elsősorban az üzleti-kereskedelmi szemléletet kívánja ▸

közvetlen létesítményfejlesztést szolgáló forrásai elapadtak. A balatoni idegenforgalom bonyolításában érdekelt, főként budapesti vállalatok azonban nem mutattak túl sok hajlandóságot arra, hogy nyereségük csökkenése, jövedelmezőségük kockáztatása árán a rövid szezonba invesztáljanak. Az üzemeltetést inkább a rendelkezésükre álló, adottságaiban kötött infarstruktúrához igazították a továbbiakban is.

A hangsúly tehát a már kiépült állami hálózat minél hatékonyabb működtetésére helyeződött egyfajta szocialista államkapitalizmust megvalósítva, ahol is az egyébként fővárosban székelő állami vendéglátó- illetve szállodaipar nyaranta levonult a Balatonra, hogy a szezonban minél több pénzt szedjen ki a tóparti turizmusból, és ehhez csatlakoztak a megye vendéglátóipari vállalatai és szövetkezetei, valamint egyre szélesebb körben a magánszektor. Ősztől tavaszig pedig a létesítmények bezárva, elhagyatottan várták a következő idényt. Lényegében egészen a rendszerváltásig a régió turizmusát ezek a keretek határozták meg, amelyek pedig a bemutatott politikai-gazdasági tényezők, döntések eredményeként rajzolódtak ki.

Az ország vezetésének szemében a Balaton vidéke elsősorban az idegenforgalomban felfedezett lehetőségek révén vált figyelemre méltó területté. A térség sorsa e tekintetben a Kádár-rendszer sajátosan pragmatista politikáját tükrözte.[70] A következőkben arról esik

tovább erősíteni. 1034/1967. (X. 19.) Korm. határozat az idegenforgalom irányító szervezetének korszerűsítéséről.

[70] A Balaton országos szerepéről és azon belül is az északi part különleges helyzetéről 1973 őszén a Veszprém megyei pártbizottság ülésén a pártközpont egyik illetékese a következőképp vallott: „A nemzetközi árucsereforgalom 4-5%-át az idegenforgalomból származó bevétel teszi ki. Az idegenforgalomból származó bevételeket úgy kell látni, hogy sokkal kedvezőbb feltételek mellett, sokkal olcsóbban teszünk szert bevételre, mint az egyéb nemzetközi áruforgalomból. Például az élelmiszerek, amiket itt elfogyasztanak a külföldiek lényegesen kedvezőbb számunkra, mintha ki kellene vinni tőkés piacra. Ez az anyagi ▸

szó, ahogyan a politikai szándékok, döntések mellett, mögött a Balaton-környék központilag irányított fejlesztésében az átfogó szemlélet, a tervszerűségre törekvés az ötvenes évek végétől a hetvenes évekig bezárólag elsősorban az építész szakma jóvoltából megjelent.

előny számunkra. A Balatonpart hozza az idegenforgalomból származó bevétel 10 százalékát, s azt is megmondhatom, hogy a Balatonpart északi oldala hozza a bevételek 2/3-át. Az az oka ennek, hogy Veszprém megye adottságai olyanok, hogy a tőkés idegenforgalom fogadására alkalmasabb, mint a déli oldalon lévő megyéé. Így épültek ki azok a szállodák, amelyeket nyugodtan mondhatunk luxus-szállodáknak és a fogadóhelyek is általában luxus-helyek." MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1973/2. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság 1973. október 18-i ülésének jegyzőkönyve. Jelentés a balatonparti idegenforgalom gazdasági, ideológiai-, politikai hatásáról és feladatainkról Veszprém megyében.

4.
ÜDÜLŐKÖRZET SZÜLETIK

A terv

Az ötvenes-hatvanas évek balatoni regionális tervezése nyomán megvalósult beruházások a mai napig a tópart arculatának alakítói. Bár az idő múlásával fogyatkozik, és egyre inkább elhomályosul a Kádár-kori örökség, mégis még mindig döntően azok az utak, parkolóhelyek, partfalak, sétányok, parkok, strandok, épületek jelentik a térség műszaki vázát, amelyeket egykor az üdülőterület fejlesztésében szerepet játszó építészek rendezési elgondolások, általános és részletes rendezési tervek, különböző épülettervek, azaz tervrajzok és műszaki dokumentációk formájában papírra vetettek. Az időszakból származó, máig létező építmények, műtárgyak – még ha sok esetben átalakulva, módosulva is – önmagukban és környezetükhöz való viszonyukban egy elmúlt korszak területfejlesztési-építészeti felfogását tükrözik.

A balatoni térség területhasznosításának, fejlesztésének átfogó módon, regionális szemléletben történő megtervezésének gondolatisága a Horthy-korban szökkent szárba. A második világháború előtt

kibontakozott tervezési tevékenység 1945 után, az ötvenes évek első felében változó intenzitással tovább zajlott, hogy aztán a BIB újbóli megalakításával és a Balaton főépítészének kinevezésével 1957-től határozott lendületet vegyen. A tervezőmunka folytatásában, és az alapdokumentumának számító regionális tervvázlat ötvenes évek végi megszületésében meghatározó szerepet töltött be a balatoni főépítész, Farkas Tibor. Ezt a korabeli sajtóbeszámolók és a későbbi visszaemlékezések egyaránt hangsúlyozták, kiemelve Farkas szakmai elhivatottságát és személyes rátermettségét.[1] A regionális tervvázlatot, majd annak mintegy véglegesítéseként 1963-ban kormányhatározatban jóváhagyott regionális tervet a hazai építészszakma a magyar urbanisztikatörténet jelentős alkotásaként tartja számon. Mindemellett a rendszerváltást követő újrafelfedezésére a 2010-es évekig várni kellett. Egykoron a szakmabeliek figyelmét és az utókor méltatását egyaránt az ötvenes évek végén újszerűnek ható szemléletmód váltotta ki, ahogy a Balaton környékét – legalábbis a két világháború közötti előzmények alapján lehatárolt körzetét – egyetlen összefüggő üdülőtájként határozta meg, és műszaki-fejlesztési szempontból egységes területként, mintegy önálló régióként kezelte. A terv kapcsán azt szokták még megemlíteni, hogy 1965-ben komoly nemzetközi elismerésben, az Építészek Nemzetközi Szövetsége által odaítélt Sir Patrick Abercrombie-díjban részesült.

A regionális tervvázlatot a Városépítési Tervező Iroda szakemberei készítették 1957–1958-ban, azok után, hogy a kormányzat, illetve az Építésügyi Minisztérium 1957-ben elrendelte a Balatonra és környékére vonatkozó, 1953–1954-ben megkezdett, azonban ezt követően

[1] H. Barta Lajos: A Balaton és a Dunakanyar főépítésze. *Magyar Nemzet* 1966. április 6.

különböző okok folytán abbamaradt tervezési munkálatok folytatását. A tervezést megalapozó munkálatok részét képezte a tó vidékére vonatkozó tudományos ismeretanyag összegyűjtése, rendszerezése, majd a térség jellemzőinek különböző szakterületek mentén történő megvizsgálása. Az áttekintett témakörök közé tartozott egyebek mellett például a meteorológia, a növény- és állatvilág, a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a közlekedés, a műemlékek helyzete. E vizsgálatok voltak hivatottak feltárni a régió célzott fő profilja, az üdülés és az idegenforgalom szempontjából értékes adottságokat, hogy aztán a tervezés során megalapozott döntéseket lehessen hozni a területrendezés és fejlesztés kérdésében. Mindazonáltal a tervezők rendelkezésére álló időmennyiség és anyagi lehetőségek véges volta a vizsgálatok korlátait jelentette, ezért a tervelőkészítő munka a turizmussal kapcsolatos legfontosabb témákra igyekezett összpontosítani. A regionális tervezés kényszer szülte körülményeire, elsősorban az időhiányra utalt kezdetben a *tervvázlat* elnevezés használata.[2]

A tervezést irányító Farkas Tibor a munka menetét a következőképpen határozta meg: Gondolatban elővett egy hatalmas négyzetrácsos füzetet, melybe felvázolta az egész Balaton vidéket, majd minden egyes négyzetet, melyre part menti terület esett, megvizsgált, mégpedig három különböző képzeletbeli rétegben: a föld alatt, a föld felszínén és az a feletti térben. Amit bármely rétegben talált, azt feljegyezte. A föld alatt a közműveket, a föld felszínén az utakat, egyéb közeledési nyomvonalakat, majd mindezek felett az egyes települések és környezetük lényegesnek vélt jellemzőit. Például a zöldte-

[2] Mint emlékezhetünk a balatoni fejlesztések 1957–1958-ban, gyakorlatilag a regionális üdülőterületi tervezés újrakezdésével egy időben megindultak, így a tervezésnek szinte alig maradt ideje javaslatai megfogalmazására. Bérczes, Farkas, Kisléghy, Polónyi 1958.

rület nagyságát, a klimatikus viszonyokat, a fellelhető műemlékeket stb. Ezt követően tekintetét a füzettől eltávolítva, képzeletbeli nézőpontját olyan magasságba helyezte, ahonnan az egyes négyzetek, részletek már nem látszottak, viszont kirajzolódtak a nagyobb összefüggések, felismerhetővé váltak az összetartozó területek, feltárult a települések nagyságrendje, egymáshoz való viszonya. Végül a madártávlatból alább szállva az egyes üdülőhelyeken belüli hangsúlyok, a központok és alközpontok is felismerhetővé váltak. A távlati nézőpontból született meg az egész tájat összefüggéseiben vizsgáló regionális tervvázlat, a nagyból a kicsi felé haladás alapján pedig kidolgozásra kerülhettek a különböző általános és részletes rendezési tervek.[3]

A regionális tervvázlatnak, illetve az annak alapján készített és 1963-ban kormányhatározatban jóváhagyott regionális tervnek egyaránt részét képezte a Balatont és környékét ábrázoló térkép, amelyen a területfelhasználással kapcsolatos legfontosabb elgondolások összefoglaló módon, színekkel és szimbólumokkal szemléltetve jelentek meg. A terv kijelölte a településhatárokon belül az üdülési célra szolgáló területeket, azokat lehetőség szerint különválasztva az úgynevezett őslakossági, tehát állandóan lakott területektől. A tervlapon a narancs-okker színfoltok az állandó lakóterületeket, a vörös-bíbor tónusok a nyaralóknak szánt területeket jelölték. Az állandó lakosság-

[3] A területfelhasználás regionális léptékű irányainak megszabása mellett sor került a fontosabb üdülőközpontok-alközpontok fejlesztési kereteinek meghatározására, végül konkrét létesítményi tervek is készültek. Mindezen tervezői feladat elvégzése több műszaki szakember áldozatos munkáját követelte meg. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor: Országos Lakásépítési Konferencia. „Balaton-fejlesztési tervek" című előadásának rövid anyaga. 1963. június 8. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor: A regionális tervezés szerepe az idegenforgalom fejlesztésében. 1965. november 30.

nak az üdülőtelepektől elkülönülő települései, ahogy a valóságban, úgy az illusztrációban is a háttérbe húzódtak, és a mezőgazdasági, szőlő-, gyümölcsös, valamint erdőterületekkel mondhatni egybeolvadtak. A hangsúly egyértelműen a bíborvörös árnyalatokkal megjelölt nyaralóövezetekre helyeződött, a fejlesztés e körzetekre kellett, hogy összpontosuljon.

A tervlapon a 42 Balaton-parti település közül 19 kiválasztott esetében különböző megjelenésű és nagyságú karikák formájában feltüntették, hogy a tervezők milyen fő profilt szántak az üdülőhelynek, illetve milyen jelentőséget tulajdonítottak neki a turizmus bonyolításában. A fekete kör tömeglecsapoló helyet jelölt. A kék gyűrű külföldi idegenforgalmat bonyolító szórakozó- és gyógyhelyre utalt. A szaggatott körvonal kirándulócélként szolgáló településre mutatott. Minél nagyobbra nőtt az adott üdülőhely funkcióját szemléltető karika, annál komolyabb szerepet szántak neki a fejlesztések terén. A fekete körrel ábrázolt tömeglecsapoló helyeket nagy tömegek befogadására kellett alkalmassá tenni, mégpedig elsősorban a hazai nyaralók kiszolgálására, illetve a hétvégenként jelentkező csúcsforgalom elvezetésére, hogy ezáltal is lehetőség szerint tehermentesítsék a külföldi idegenforgalom számára fenntartott körzeteket. Főként a fővároshoz közeli partszakaszokon fekvő településeket, illetve a fontosabb vasúti és közúti csomópontoknál található helységeket szánták ilyen célra.

A déli parton például Siófokot, Fonyódot, az északi oldalon Almádit jelölték ki tömeglecsapoló szerepkörre. Ezeken a helyeken tehát a tervezők elsősorban hosszabb-rövidebb nyaralásra, vagy a hétvégén egy-két napos pihenésre tömegesen érkező vendégekkel számoltak. A fejlesztési irányt ennek megfelelően nagy befogadóképességű strandok, nagy kapacitású, olcsó vendéglátóipari egységek létesítésében,

valamint megfelelő számú parkírozóhely, nyilvános WC kialakításában látták. Az idegenforgalom számára kiszemelt, kék karikával jelölt üdülőhelyeken – így Balatonfüreden, Balatonföldváron, Keszthelyen és ide sorolták Hévízt is – a meglévő adottságok továbbfejlesztésével külföldi vendégek számára vonzó profil kialakítása jelentette az elsődleges célt. Füred esetében például az elképzelések az Európa-szerte ismert gyógyhelyjelleg kamatoztatásával, illetve az üdülőhelynek a hazai vitorlássportban betöltött szerepe alapján a nemzetközi vitorláséletbe történő bekapcsolásával kalkuláltak. Ennek megfelelően a füredi szívkórház és az előtte elhelyezkedő Gyógy tér környékén a gyógyhelyi jellegzetességek megőrzésére kellett törekedni, a fürdőhely egyéb részein azonban modern szállodák, szórakozóhelyek jelentették a fejlesztés irányát. A szaggatott körvonallal megjelenített Tihany, Badacsony, Szigliget adottságainál fogva kirándulócélként jött szóba. Ezeken a helyeken naponta ismétlődő, hétvégeken lökésszerűen jelentkező kirándulóforgalommal számoltak. E települések vonatkozásában a nagy számban egyszerre érkező, majd rövid időtöltés után a kiinduló állomásra visszatérő tömeg igényeinek kielégítése jelentette a fő feladatot, így elsősorban az ennek érdekében szükséges vendéglátóipari, közlekedési kapacitásokat kellett megteremteni.[4]

[4] Bérczes, Farkas, Kisléghy, Polónyi 1958. Farkas 1963. MNL-OL-M-KS 288. f 23/1963/19. ő. e. Építésügyi Minisztérium: Előterjesztés a Gazdasági Bizottsághoz a Balaton-környék regionális tervének jóváhagyásáról. 1963. augusztus 24.

A Balaton karmestere

Farkas Tibor a regionális tervezés szerepéről szólva rendre hangsúlyozta, hogy minden terv igazából annyit ér, amennyit megvalósítanak belőle. A terv tulajdonképpen nem jelent mást, mint egy adott időtávon belül szükséges cselekvéssorozat meghatározását egy cél elérése érdekében.[5] Bár a tervek alapvetően azért születnek, hogy a jövő formálóivá váljanak, a legtöbb ilyen jellegű dokumentum – nevezzék bárhogy, például koncepciónak vagy stratégiának – íróasztalfiók mélyén végzi hasztalan, elfeledve. Hogy egy tervből, illetve elképzelésből mi válik valóra, sok tényezőtől függ. E tényezők között nem elhanyagolható körülmény, hogy ki és milyen eszközökkel hivatott a tervet végrehajtani, illetve hogy a végrehajtással megbízott mennyire veszi komolyan a feladatát. Például egy állami fejlesztési program esetében megfelelő szervezet áll-e rendelkezésre a foganatosításhoz, és az illetékesek szánnak-e elegendő pénzt a megvalósításra.

A balatoni tervvázlatot az tette mondhatni korszakos jelentőségűvé, hogy nem maradt csak terv, hanem 1958-tól a tó körüli fejlesztések tényleges vezérfonalaként szolgált. Ehhez pedig kellettek a már említett események: a Balatoni Intéző Bizottság feltámasztása 1957-ben, majd tervhatósági jogkörrel történő felruházása, a balatoni beruházásokra szolgáló központi hitelkeret biztosítása. Kellett továbbá az, hogy 1957-ben életre hívják a balatonkörnyéki főépítész megfelelő jogosítványokkal ellátott tisztségét, és kinevezzék a pozíció betöltésére alkalmas szakembert, Farkas Tibort. A Balaton-parti fejleszté-

[5] MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor: A regionális tervezés szerepe az idegenforgalom fejlesztésében. 1965. november 30.

sek hatékony megvalósításában a főépítész személyének és a részére biztosított hatásköröknek meghatározó szerepük volt.

Farkas Tibor először is olyan hatósági jellegű jogköröket kapott, amik lehetővé tették számára, hogy bármilyen építkezés kapcsán fellépjen az üdülőterület tervszerű hasznosítását szolgáló közösségi erőfeszítések védelmében, és megakadályozza az olyan magánjellegű, vagy akár közületi építkezéseket, amelyek a regionális tervvázlatban lefektetett elveket sérthették.[6] Az építési tevékenységek kontrollálásának körében kiemelt jelentőséggel bírt a regionális tervvázlat képviselete a Balaton-fejlesztést szolgáló állami beruházások során. A fejlesztések összehangolására vonatkozó tevékenységét nevezte Farkas Tibor a rendezési tervek *művezetésének*. A művezetés alatt Farkas a regionális tervvázlatban rögzített rendezési elgondolások, elvek érvényesítését, a beruházások helyes sorrendiségének, optimális ütemezésének elősegítését értette. A művezetés tehát többet jelentett az egyes építésügyi eljárásokban való részvételnél, és felölelte a különböző tárcák között megoszló fejlesztések gyakorlati koordinációját is. Ezt a fajta műszaki koordinációt Farkas a zene világából vett hasonlattal élve szívesen ha-

[6] A főépítész fontosnak tartotta, hogy tevékenysége ne szorítkozzon pusztán az építési engedélyek, rendezési tervek adminisztratív felülvizsgálatára, hanem célját lehetőség szerint az építésügyi kérdések előzetes véleményezésével, az építkezni szándékozók szemléletformálásával érje el. Ennek érdekében a Balaton mindkét partján műszaki-építészi tanácsadást biztosított. Farkas heti hat munkanapjából rendszerint hármat budapesti irodájában töltött, hármat pedig a Balatonnál. Így általában hetenként bejárta az egész tó környéket. E körútjai során igyekezett az összes fontosabb építkezést, beruházást megtekinteni, azok állásáról közvetlenül tájékozódni. Jelentős mennyiségű teendőinek ellátását a Balatoni Intéző Bizottság füredi és siófoki kirendeltségein egy-egy főmérnök segítette, akik északi és déli parti meghosszabbított kezeinek számítottak. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Hiteles mérnöki működési jogosítvány kiadása a Balatonkörnyék Főépítésze részére. 1957. április hó. MNL-OL-XXVI-D-8-a. A regionális tervek megvalósításának szervezeti (államigazgatási) problémái a Balaton-környéki tapasztalatok alapján. 1960. szeptember 30. H. Barta Lajos: A Balaton és a Dunakanyar főépítésze. Magyar Nemzet, 1966. április 6.

sonlította a zenekart irányító karmester szerepéhez. E szerint kottája a regionális tervvázlat volt, amiből úgy dirigálta a különböző tervek megvalósítását, ahogy a karmester vezényli a hangszerek megszólalását, biztosítva ezzel a fejlesztés, vagyis az előadás összhangját, sikerét.[7]

A művezetésként aposztrofált rendező, koordináló munka alapját tehát a regionális tervvázlat adta. A beruházások fontossági sorrendjének felállításához az olyan elhatározások jelentették az útmutatót, mint a kiemelten kezelendő települések körének kijelölése, vagy e települések jelentőség, rendeltetés szerinti kategorizálása. Mindez pedig azt volt hivatva biztosítani, hogy a korlátozottan rendelkezésre álló anyagi erőket a legfontosabb feladatokra használják fel. Azaz a forrásoknak mindenütt a tervvázlaton szereplő fő profil kidomborítását kellett szolgálniuk. Ennek figyelembevételével, jelentőségük alapján az ötvenes évek végén előbb Siófok, Balatonfüred, Balatonalmádi, Tihany, Keszthely, Fonyód közműhálózatainak fejlesztése indult meg, hogy aztán ezeken a helyeken megkezdődhessenek az üdülőhelyi szerepkör szerinti célzott fogadólétesítményi beruházások. Farkas Tibor erre 1963 környékén látta elérkezettnek az időt, megfogalmazása szerint ekkortájt kerülhetett a fejlesztés képzelet-

[7] Ide kapcsolódott még a generáltervezési tevékenység, ami pedig a fejlesztések gördülékeny bonyolítása érdekében szükséges műszaki egyeztetési folyamatok összehangolását jelentette, és e körben a beruházások tervellátottságáról is gondoskodott. Kezdetben a balatoni generálkivitelezői szerepkört az UVATERV, az Út-, Vasúttervező Vállalat töltötte be. A brüsszeli motelek telepítésekor, vagy éppen a tihanyi kemping létesítésekor is e vállalat munkatársai készítették el a szükséges tervdokumentumokat. A hatvanas évek elejétől a VÁTERV, a Városépítési Tervező Vállalat kebelében kialakított generáltervező részleg, az úgynevezett balatoni generáltervező főmérnökség végezte a feladatot. MNL-OL-XXVI-D-8-a. A regionális tervek megvalósításának szervezeti (államigazgatási) problémái a Balaton-környéki tapasztalatok alapján. 1960. szeptember 30. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor: Hozzászólás a Magyar Építőművészek Szövetsége kibővített vezetőségének ülésén szereplő „Építészeti feladatok a tanácsok munkájában" tárgyú napirendi ponthoz. 1960. november 21.

beli zászlajára új jelszóként a következő: „szállodák és nagyüdülők építése", azaz a Balatonnál zajló művezetői munka egy következő, látványosabb szakaszába léphetett.[8]

Ezzel egyidőben nyert hivatalos elismerést a regionális tervezés munkája a Balaton-környék regionális tervének jóváhagyásáról szóló 1023/1963. (IX. 21.) számú kormányhatározat formájában. A Balaton-környék regionális terve, a regionális tervvázlatban foglaltakhoz hasonlóan, a fejlesztési szempontból kiemeltnek számító településeket a nekik szánt szerepkör szerint különböző csoportokba sorolta. Továbbra is a nagy tömegek befogadására alkalmassá teendő települések közé tartozott Siófok, Fonyód, vagy az északi parton Balatonalmádi. Nyári és téli használatra, továbbá külföldi idegenforgalomra egyaránt alkalmassá teendő településként szerepelt Balatonföldvár, Keszthely, Hévíz és Balatonfüred, valamint bekerült ebbe a körbe Tihany, tekintettel a félsziget csúcsán időközben kiépült idegenforgalmi centrumra. Tihany emellett megtartotta kiemelt kirándulócélponti szerepét is, Badacsony és Szigliget társaságában alkotta ezt a csoportot. Ezen felül a kormányhatározat egy új, önállóan is nevesített üdülőterületi kategóriaként létrehozta a gyógyhelyi jellegű települések együttesét, Hévíz és Balatonfüred egyes területrészeit idesorolva.[9]

A Farkas Tibor által 1963-ban megfogalmazottak, valamint a regionális tervről született kormányhatározat alapján egyaránt úgy tűnhetett, hogy az elkövetkező években a kialakult és beváltnak bizonyult keretek között tovább folytatódik a Balaton-fejlesztés. Ezzel szemben, mint emlékezhetünk, az Országos Idegenforgalmi Hivatal

[8] Farkas 1963, 17.
[9] 1023/1963. (IX. 21.) Korm. határozat a Balaton-környék regionális tervének jóváhagyásáról.

létrehozása kapcsán 1964-ben a Balatoni Intéző Bizottság tervhatósági jogkörét megszüntették, továbbá a közvetlen anyagi források, amelyek segítségével a BIB szervezete elő tudta mozdítani a regionális terv lényegesnek tekintett célkitűzéseinek megvalósítását, elapadtak. Mivel az Országos Idegenforgalmi Hivatal nem tudta a Balatoni Intéző Bizottság addigi szerepét betölteni, a balatoni beruházások regionális terv mentén zajló koordinációjának addig működő rendszere rövid idő alatt gyakorlatilag felbomlott.

Ahogy a balatoni főépítész 1965-ben keserűen megállapította: az idegenforgalom irányításában a fogadóképesség fokozatos, koncepciózus fejlesztése háttérbe szorult. Ekkoriban, a regionális terv alapján zajló műszaki koordináció jelentőségét hangsúlyozandó fogalmazta meg Farkas a következő gondolatokat: „Önmagukban jó épületek, jó szállodák, egy üdülőhely rangját emelő létesítmények bármikor születhetnek. De komplex fogadóképesség, ahol az utas minden igénye – a közlekedéstől a szállásig, a szórakozási, kikapcsolódási lehetőségekig bezárólag – megfelelő színvonalon kielégítést nyer, a fejlesztések összhangja nélkül, spontán módon általában nem jön létre."[10] A hatvanas évek közepére Farkas Tibor úgyszólván magára maradt a Balaton regionális tervével.

1968-tól az idegenforgalom irányítása, főbb állami feladatai a Belkereskedelmi Minisztériumhoz kerültek, ideértve az országos üdülőterület-fejlesztési tervek kidolgozását és azok végrehajtásának ellenőrzését.[11] A tárca vezetői az urbanisztikai szakemberek, építészek korábbiakban

[10] MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor: A regionális tervezés szerepe az idegenforgalom fejlesztésében. 1965. november 30.
[11] 1034/1967. (X. 19.) Korm. határozat az idegenforgalom irányító szervezetének korszerűsítéséről.

meghatározó szerepvállalását a továbbiakban nem tartották kívánatosnak, és ennek a véleményüknek hangot is adtak.[12] A még mindig hivatalban lévő balatoni főépítész körül a levegő végleg elfogyott. „Személyi összetételünkből eredően eddigi tényke désünkből folyóan szélesebb, komplexebb, helyenként életközelibb szemléletünk folytán többször ellentétek forrásaivá válunk, annak ellenére, hogy jót akarunk" – jegyezte fel Farkas 1968 őszén, működése utolsó időszakában.[13]

Az 1964-ben megindult, a Balatoni Intéző Bizottság eljelentéktelenítésével kezdődött folyamat 1968 végén a főépítészi tisztség megszüntetéséhez vezetett.[14] Ez egyúttal azt jelentette, hogy a Balaton-fejlesztés regionális tervezésre, balatoni főépítészre támaszkodó körülbelül tíz évig tartó, meghatározó szakasza lezárult. A regionális tervben lefektetett törekvések további megvalósítása a szervezeti háttér erodálódásával bizonytalan távolságba került. Bár az addigi erőfeszítések nyomán elért eredmények nem voltak hiábavalóak, az összkép mégiscsak egyfajta torzót mutatott.

[12] Szurdi István belkereskedelmi miniszter nyomban a szervezeti változások életbelépését követően, 1968 elején jelezte a Városépítési Tudományos és Tervező Intézethez (VÁTI) intézett levelében, hogy az idegenforgalmi tájegységek fejlesztési kérdéseivel kapcsolatos feladatokat a jövőben a Belkereskedelmi Minisztérium és a tanácsadó testületeként felálló Idegenforgalmi Tanács hivatott ellátni. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Szurdi István belkereskedelmi miniszter levele dr. Percel Károly ÉM VÁTI igazgatóhelyettesnek. 1968. február 12.

[13] Farkas személyes szerepfelfogásával, szakmai elhivatottságával – megvesztegethetetlen ember hírében állt – sok kellemetlenséget, egyúttal érdeksérelmet okozott az építkezni szándékozóknak. A magánépíttetők között pedig funkcionáriusok is akadtak bőven, másrészről különböző közületek, vállalatok, tárcák is igyekeztek a Balatonnál saját üdülőt létesíteni. De nemcsak az építkezni szándékozókat zavarta a főépítész aktív tevékenysége, hanem az építési, telekalakítási ügyeket hivatalból intézni hivatott tanácsi igazgatási szerveket is. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor: Balatoni és Dunakanyari főépítészség helyzetének értékelése. 1968. november 28.

[14] MNL-OL-XXVI-D-8-a. Értesítés az ÉVM Területi Főépítészi intézmény 1968. december 31. napjával történt megszüntetéséről. 1969. január 25. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Jegyzőkönyv a BIB 1967. április 21-én megtartott értekezletéről.

Új program, régi célok

A balatoni főépítészség 1968-ban megszűnt, de az egységes elveket érvényre juttató, központi irányítású, koordinált Balaton-fejlesztés gondolata nem enyészett el. Továbbéléséről a hatvanas évek végétől Farkas Tibor, valamint a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet, azaz a VÁTI „balatonos" szakemberei gondoskodtak egy új, központi Balaton-fejlesztési program indítására vonatkozó kezdeményezésükkel. Javaslatuk az ország gazdaságirányítási rendszerének 1968. január 1-jén életbe léptetett reformjához kapcsolódott. Könnyen belátható volt ugyanis, hogy a turizmus nyereségérdekelt ágazati szereplői nem fognak jelentős közműberuházásokat végrehajtani, és nem is várható el tőlük a tókörnyék infrastruktúrájának átfogó fejlesztése. Az üdülőhelyek névleges gazdáinak számító helyi tanácsok szintén nem voltak abban a helyzetben, hogy a turizmus egyébként komolyabb összegeket igénylő, nem kereskedelmi jellegű létesítményi igényeivel foglalkozzanak. Jellemzően a helyben élő lakosság gondjain is alig tudtak segíteni. Mindeközben annak jelei is egyre erőteljesebben megmutatkoztak, hogy a hatvanas évek derekán félbemaradt komplex területfejlesztési munka újraindítása nélkül a Balatonnál hamarosan megint komoly elhelyezési, ellátási gondok jelentkeznek. Az 1965-ig beépítésre előkészített üdülőterületek lassan elfogytak, viszont a további létesítményi igények kiszolgálására újabb közművesítések nem történtek. További szállók, üdülők létrehozása, a vendéglátó és kereskedelmi hálózat bővítése először is szükségszerűen újabb, összefüggő közműrendszerek kiépítését igényelte.

Nagyjából ezek voltak azok az érvek, amelyekkel Farkas Tibornak, illetve a Városépítési Tervező Vállalat, új nevén Városépítési Tudományos és Tervező Intézet szakembereinek sikerült a központi gazdaságpoliti-

kai vezetést ismét meggyőzniük egy központi finanszírozású balatoni üdülőterület-fejlesztési program elindításának szükségességéről.[15] A Gazdasági Bizottság 1967. október 18-ai határozata alapján a VÁTI által kidolgozott Balatoni Központi Fejlesztési Programot (BKFP) a kormány végül 1969. év végén, 1043/1969. (XII. 29.) számú kormányhatározatával hagyta jóvá. A kormányhatározat a program szükségességét – a leírtakkal összhangban – a következőkkel indokolta: „A Balaton-környék az ország egyik legjelentősebb idegenforgalmi területe. A növekvő hazai és külföldi igények kielégítése a IV. ötéves tervidőszakban népgazdasági szinten is nagyarányú és sokrétű fejlesztést tesz szükségessé. Az összehangolt és arányos fejlesztés csak központi fejlesztési program keretében valósítható meg."[16]

Minthogy az 1963-ban szintén kormányhatározattal elfogadott regionális terv továbbra is érvényben volt, az abban foglaltak az új balatoni központi fejlesztési programra, tehát az 1971–1975 közötti tervciklusban megvalósítani szándékozott beruházásokra is vonatkoztak. A körülbelül egy évtizeddel korábban kidolgozott elvi célkitűzések érdemben nem módosultak. Így például a fejlesztések végső célját az egyidejűleg, maximálisan nagyjából 600 ezer fő befogadására alkalmas üdülőkörzet megteremtése jelentette. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján a Balatonnál szezonban egyidejűleg tartózkodó üdülő- és állandó lakosság átlagos létszámát 300 ezer főre becsülték. Ehhez hozzá kell tenni, hogy ez a szám az időszakban – elsősorban a turizmus fejlődése révén – évről-évre növekedett, ráadásul jó időben egy-egy hétvége kiugró forgalmat produkált, mindez pedig olyan

[15] MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor: Javaslat a balatoni fejlesztés menetére az új mechanizmusban. 1967. május 27.
[16] 1043/1969. (XII. 29.) Korm. határozat a Balatoni Központi Fejlesztési Program jóváhagyásáról.

tömeget jelentett, amelynek fogadására a meglévő infrastruktúra eleve elégtelennek bizonyult. Azaz először is növelni kellett a Balatonkörnyék befogadóképességét. Csakhogy a hatvanas évek végére nem egyszerűen a műszakilag előkészített telkek fogytak el, hanem maguk a fejlesztésre igénybe vehető szabad területek is.

A problémára az ötvenes évek végi partrendezési munkálatok során már alkalmazott tómeder-feltöltések jelentettek megoldást. A központi fejlesztési program a feltöltésekkel nyert üdülősávok, valamint a még rendelkezésre álló nagyobb kiterjedésű és összefüggő területek előközművesítésével 1975-ig mintegy 56 ezer új, döntően üdülő- és szállodai férőhely kialakítását kívánta lehetővé tenni. A tervek között szerepelt új vízparti sétányok kialakítása, mivel a különböző idegenforgalmi fejlesztések, valamint szakszervezeti-vállalati üdülők létesítése érdekében zajló területlekerítések egyre inkább korlátozták a Balatonhoz való közösségi hozzáférést. Az elképzelések a sétányok mögött a már ismertetett beépítési séma szerint elsősorban nagy üdülők, szállodák, kiszolgáló létesítmények számára kívántak helyet biztosítani. A beépítésre előkészítés, akárcsak korábban, a vezetékes vízellátás, a csatornahálózat, a szennyvíztisztítás, az elektromos vezetékek, partvédőművek, üdülőterületi utak, járdák, parkolóhelyek, strandok, parkosított zöldterületek megteremtését foglalta magába.

Ezúttal is megtörtént a fejlesztések fontossági sorrendjének felállítása, és meghatározták a beruházások időbeli ütemezését. Azok a települések, amelyeket a regionális tervvázlat egykor előre sorolt – például Siófok, Balatonfüred, Tihany, Balatonalmádi – ismét előnyt élveztek, mondván, e helyeken a még hiányzó létesítmények megvalósítása révén kompletté válik a fejlesztés. Emellett elsősorban a partfeltöltésekkel érintett települések – ugyancsak Siófok, Zamár-

di, Keszthely – számíthattak nagyobb arányú fejlesztésekre. Az említett műszaki alapok megteremtése képezte a program első ütemét, míg a második ütemet az alapokon történő magasépítési munkálatok elvégzése jelentette, ideértve az elszállásolási, ellátási, kereskedelmi kapacitások bővítését. A második ütem beruházási feladatainak végrehajtása ezúttal is döntően a belkereskedelemre várt, illetve nagyüdülők építése révén a szakszervezetekre, a SZOT-ra.[17]

A központi fejlesztési program végrehajtása érdekében az azt jóváhagyó kormányhatározat értelmében 1970-ben tárcaközi bizottság alakult, amely feladatát, rendeltetését tekintve hasonlított az 1964-ig működő Balatoni Intéző Bizottsághoz. Elnöke az építésügyi és városfejlesztési miniszter lett, tagjait pedig az érdekelt minisztériumok és országos hatáskörű szervek, továbbá a két balatoni megye vezetői adták. A tárcaközi bizottság operatív szerveként ismét létrejött egy titkárság, amelynek élére Farkas Tibor került. Mindkét partoldalnak újból lett egy-egy építész főnöke. Elvileg ez az apparátus volt hivatott biztosítani a központi fejlesztési program tervszerű végrehajtását.[18] Akárcsak 1963–1964-ben, ezúttal is a fejlesztés ügyét támogató kormányhatározat megjelenése után és az új szervezet felállását követően a tervszerű megvalósítás csakhamar kétségessé vált. Az eltervezett beruházások késlekedve indultak, a szükséges források pedig nem álltak rendelkezésre. Míg 1969 körül a fejlesztések első ütemének költségigényét mintegy 1 milliárd forintra becsülték a tervezők, 1971-ben az ilyen célra meghatározott előirányzat már csak 500 millió forintról szólt.[19] Farkas Tibor a felmerült nehézségek miatt hamarjában vissza is lépett a program végrehajtásában vállalt szerepétől, a tárcaközi bizottság titkárságának vezetői pozíciójáról lemondott.

[17] Major 1969. Szappanos 1971.
[18] A Balatoni Intéző Bizottság tehát nem kapta vissza korábbi jogosítványait, ahogyan a főépítészi tisztség visszaállítására sem került sor.
[19] Megkezdődik a Balaton-vidék központi fejlesztési programjának végrehajtása. *Népszabadság*, 1970. július 14.

Mindazonáltal a hetvenes évek derekára a balatoni központi fejlesztési programnak az a törekvése, hogy az üdülési és idegenforgalmi igények kielégítését szolgáló műszaki bázis új építési-fejlesztési területek kialakítása révén bővüljön, teljesült. A tómederfeltöltések mintegy 200 hektár nagyságú területtel bővítették a parti sávokat a hetvenes évek első felében. Ily módon több kilométernyi új partszakasz született a déli parton, például Siófok és Balatonvilágos között, illetve Balatonszéplak irányában a siófoki Ezüstparton vagy Zamárdi térségében. De az északi part sem maradt ki a nagyarányú partrendezésből: errefelé például Balatonfüred keleti részén a Kisfaludy strand környékét, vagy Keszthelyen a Helikon szállótól északra elhelyezkedő területet lehet kiemelni. A beavatkozást a közvélemény irányába vízügyi szempontból szükségszerű partszabályozási, partvonalrendezési munkaként kommunikálták, mondván, főleg a déli parton az uralkodó északias szelek okozta hullámverés erőteljes eróziót eredményezett, és az ily módon a természet, a Balaton által „elhabolt", illetve „elrabolt" parti sávok visszavételére került sor.[20] A hetvenes évek második felében készült értékelésekben az urbanisztikai szakemberek városrendezési szemszögből összességében kielégítőnek értékelték a fejlesztési program megvalósulását, mondván, az 1971 és 1975 közötti időszakban az eltervezettek szerint bővültek az építési területek, és nagy részük célszerűen haszno-

[20] Környei Elek: Beszéljünk a Balatonról. A tó jövője: a rugalmasabb vízgazdálkodás. *Magyar Nemzet*, 1970. november 3. Környei Elek: Hogyan gazdálkodunk a Balaton vizével. Partépítés és területrendezés. *Magyar Nemzet*, 1972. november 29.

sult is. Kiemelték, hogy az üdülőkörzet egészének közműellátottsága nagymértékben javult, emellett egyes kiemelt üdülőhelyeken komplex szemléletű fejlesztések jöttek létre.[21]

A balatoni központi fejlesztési program mindennek ellenére a hozzá fűzött reményeket abból a szempontból nem váltotta be, hogy nem volt képes a fogadókapacitás és a növekvő forgalom között nyíló ollót összébb zárni. A hetvenes évek folyamán a balatoni turizmus körüli problémák nemhogy megoldódni vagy enyhülni látszottak volna, hanem inkább még fokozódtak is, sőt újabb nehézségek jelentkeztek. „Az eredmények mellett közismertek a gondok is. Ezek között első helyen kell említeni a Balaton vízminőségének aggasztó mértékű romlását. A szolgáltató és ellátó hálózat nem tud megfelelni a csúcsidei követelményeknek, hiányoznak a szórakozás, sportolás tárgyi feltételei, nem kielégítő a köztisztaság, a települések többségének városképi, esztétikai kultúrája elmarad az idegenforgalom követelményeitől, helyrehozhatatlan sebek keletkeztek a Balaton-tájon, veszélyben van a természeti környezet" – ismerte el 1979-ben, a balatoni üdülőtáj tízéves fejlesztését értékelő írásában Szappanos Géza mérnök, aki Farkas Tibor munkatársaként maga is tevékenyen részt vett a központi fejlesztési program kidolgozásában, majd annak végrehajtásában.[22]

A koordinált műszaki fejlesztés, az ennek eredményeképpen bővülő szolgáltató és ellátó hálózat tehát, akárcsak a hatvanas években, a hetvenes években sem tudott lépést tartani az üdülő- és idegenforgalom növekedési ütemével. Az 1974–1975-ös szezon hétvégi csú-

[21] Laky 1976, 24. Szappanos 1979, 19.

[22] Szappanos Géza előbb a tárcaközi bizottság titkárságánál Farkas Tibor helyetteseként dolgozott, majd Farkas lemondását követően a titkárság vezetői pozícióját töltötte be. Szappanos 1979, 19.

csai idején az egyidejűleg a tó körüli településeken tartózkodók száma első ízben meghaladta a regionális tervezés során távlati célként, az üdülőterület teljes műszaki kiépítettsége esetére meghatározott 600 000-es maximális befogadóképességet. 1976-ban pedig már 650-700 000 főre becsülték egy forgalmas nyári napon az üdülőövezetben együttesen időt töltők számát. A turizmus növekedése tehát minden előzetes számítást túlszárnyalt, miközben a hetvenes évek második felétől az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a regionális tervezés ötvenes évek végén lefektetett elvi keretein az idő túllépett. Az elkövetkező időszakban a nyaranta tömegesen jelentkező ellátási, elhelyezési nehézségeknél is nagyobb problémákkal, a tó vízminőségének aggasztó mértékű romlásával, a természeti környezet fokozódó pusztulásával, azaz az üdülőterület jövőjét alapjaiban megkérdőjelező veszélyekkel kellett szembenézni és megbirkózni.

A nyolcvanas évektől gyakorlatilag mindenki egyetértett abban, legyen szó építészről, urbanistáról, idegenforgalmi szakemberről, hogy a Balatonnál valami el lett rontva, illetve hogy a dolgok rossz irányt vettek.[23] Ezzel együtt az állam fejlesztői lendületének kifulladásával a sokáig meghatározónak számító műszaki-rendezési nézőpont háttérbe szorult, a figyelem a halaszthatatlannak tűnő víz- és környezetvédelmi problémák kezelésére szorítkozott. Majd elérkezett a rendszerváltás időszaka, a megváltozott világ pedig az üdülőtájban is inkább a pillanatnyi érdekek mentén történő rövid távú gondolkodásnak engedett teret, és nem a koncepcionális, perspektivikus cselekvésnek kedvezett. A regionális szinten megfogalmazott korábbi célkitűzések, eszmék szinte teljesen feledésbe merültek.

[23] Illés 1981, 313.

A balatoni regionális terv és Farkas Tibor munkássága, ahogy arról már szó esett, a 2010-es évektől elsősorban az urbanisztika- és építészettörténet kutatási témájaként kapott újból nagyobb figyelmet. A megjelent publikációk alapján leginkább az ötvenes évek derekától a hatvanas évek végéig terjedő időszak regionális szemléletű tervezéséről, és az ahhoz kapcsolódó építészeti törekvésekről lehet elmondani, hogy a hazai építészet- és urbanisztikatörténet kiemelkedő lapjaira tartoznak.[24]

Az üdülőterület-fejlesztés szempontjai

A tervezés mint a jövő alakítását szolgáló tevékenység az élet minden területén hasznos lehet. A tervezést kísérő helyzetértékelés a rendelkezésre álló erőforrások számbavételével, az esetleg meglévő érdekütközések feltárásával segíti a tisztánlátást, ami alapfeltétele a kitűzött cél elérését leghatékonyabban szolgáló cselekvési program meghatározásának. A tervezés része a megvalósítási kockázatok azonosítása, a jövőben rejlő bizonytalansági faktorok lehetőségekhez képest történő mérséklése.[25]

Sajátos szerepet tulajdonított a tervezésnek a kommunista ideológia a központosított gazdasági tervezés mindenhatóságába vetett hittel. Ezt a hitet az a meggyőződés táplálta, hogy a marxi-lenini elveken nyugvó tervgazdálkodás a jövő tudatos formálásának tökéletes eszköze, amely képes kiküszöbölni a kapitalista piacgazdaság ellentmondásait. Az eszmerendszer szerint a tervezés segítségével elérhetővé válik az egyéni és közösségi értelemben is legfőbb jót megvalósító ideális társadalom. Elvileg a népgazdasági tervezés egész rendszere, így a várostervezésből kinőtt regionális tervezés is ezen utópikus eszmei célok elérését volt hivatott munkálni.[26]

[24] Átfogó képet nyújt az építészek balatoni szerepvállalásáról Wettstein Domonkos 2022-ben megjelent, *Balatoni építészet* című műve. Wettstein, 2022.

[25] Freyer, 2006, 54–55., 353., 356. Mundt 2004, 190–192. Lengyel 2004, 234–238.

Másrészről mint minden tervezési tevékenységben, a Kádár-kori regionális tervezésben és az annak részét képező üdülőterületi tervezésben is az alapvető motivációt az erőforrások optimális, összehangolt felhasználásának biztosítása jelentette.[27] A turizmus területi tervezése egyébként nem csak a szocialista tervgazdálkodás szerint működő országokban kapott nagyobb figyelmet az ötvenes-hatvanas évektől: a témának a tőkés, nyugati világban is komoly jelentőséget tulajdonítottak az időszakban.

A balatoni regionális tervezés megrendelője a központi pártdirektívák mentén működő állam volt. Az államot politikai-ideológiai oldalról uraló tervgazdálkodási szemléletben a Balaton-part a maga természeti kincseivel és adottságaival lényegében egyfajta termelőesz-

[26] A következő sorok a *Városépítés* című urbanisztikai folyóiratban 1964-ben jelentek meg: „A távlati tervekben a szocialista, majd a kommunista társadalomba való átmenet zökkenőmentes biztosítása szempontjából kell vizsgálni a lakosság letelepülésének és a településhálózat fejlesztésének kérdéseit. A népgazdasági terv fontos fejezeteként kell kezelni a városrendezés és a települések szervezésének komplex kérdését, mint a harmonikus fejlesztést elősegítő tudományágat." Lux 1964, 2.

[27] „A kialakult feltételekből és körülményekből kiindulva, feltétlenül szükséges, hogy az üdülő-, turisztikai és gyógyüdülő területek tervezése és kiépítése a tudomány legújabb vívmányai alapján történjék, a korszerű egészségügyi, műszaki, építészeti és építési követelmények számbavételével. A természeti adottságok tervezésének, építésének, rekonstrukciójának és üzemeltetésnek minden stádiumában a leghaladóbb, leggazdaságosabb megoldásokat kell elérni az építési költségek csökkentésével, a turista és gyógyüdülő területek területfelhasználásának és a meglévő létesítmények kihasználásának megjavításával" – fogalmazott a KGST országok műszaki szakemberei részére készült szakmai tájékoztató 1967-ben. Településtervezési tájékoztató. 1967/1. KGST Építésügyi Állandó Bizottság összefoglaló beszámolója az „Üdülőkörzetek és gyógyhelyek, pihenő- és turistaterületek tervezésének alapelvei és műszaki-gazdasági mutatói" című témában. 16.

közt jelentett.[28] A tervezési apparátus feladata ez esetben az üdülési és az idegenforgalmi célú hasznosítás optimumának megtalálásában állt. Az üdülőterületi tervezés a korabeli gazdaságszervezési séma alapulvételével azt jelentette, hogy a mérnökök felmérték a természeti-területi adottságokat, számba vették a várható társadalmi igényeket, majd a lehetőségek, valamint a jövőbeli szükségletek egyidejű ismeretében megmondták, hová, miből, mennyi kell. A fejlesztés feladata pedig nem volt más, mint a kapott iránymutatások végrehajtásra.

A szocialista tervgazdálkodás szemléletmódjából fakadó követelményekkel, illetve a politikum által az államapparátus felé kinyilvánított igények természetével a balatoni regionális tervezésnek nekifogó tervezőgárda nyilván tisztában volt. Tudták, hogy alapelvárás a területfelhasználás lehető leghatékonyabb, legolcsóbb módjának, útjának megtalálása, lényegében a Balaton partját minél több ember üdülési, idegenforgalmi igényének kielégítésére kellett alkalmassá tenni, minél kevesebb pénzből. Mindazonáltal a tervezésben részt vevő szakemberek mégiscsak lehetőséget kaptak arra, hogy a párt- és kormányzati iránymutatások által kijelölt mozgástér keretei között javaslataikkal, elképzeléseikkel a térség jövőjének alakítóivá váljanak.[29] Ilyen szerepet a tervezéssel megbízott építészcsapat vezetőjeként leginkább Farkas Tibor tölthetett be.

[28] A marxista felfogásban a táj rendeltetése sem lehetett más, mint a szocializmus építésének szolgálata. Mőcsényi Mihálynak, a kor neves tájépítészének 1968-ban publikált gondolatai értelmében a táj az emberi termelőtevékenység eredményeként átalakult természetet jelentette. Mőcsényi az így született táj lényeges ismérvének tekintette, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatok, a technikai haladás nyomán állandóan változik. Mindez elviekben a tájat arra tette alkalmassá, hogy „termelési" rendeltetését egyre magasabb szinten tudja betölteni. Mőcsényi 1968, 68-72.

[29] „A közlekedés, élelmezés, rendészet stb. megszervezése nem az építészre tartozik, de már az üdülőket befogadó épületek, városkép megfelelő alakítása, az épület helyes beillesztése a tájba, rendezési tervek stb. annyi és olyan természetű feladatot ró az építészre, hogy ezáltal nemcsak felelősségben, de az irányításban is egyik főszereplő kell legyen a balatoni üdülés korszerű életkeretének megteremtésében" – fogalmaztak 1956-1957 környékén a tó ügyének előmozdítása iránt elkötelezett építészek. Kisléghy 1957, 51.

Az építészek, élükön Farkas Tiborral, kezdettől fogva hangsúlyozták a kapott feladat nehézségét, egyidejűleg nagyszerűségét. Farkas megnyilatkozásai rámutatnak, hogy a Balaton regionális tervének elkészítésében való közreműködés mennyire megfelelt szakmai ambícióinak. Személyes hangvételű megszólalásaiban rendre kiemelte a balatoni táj iránti csodálatát. A balatoni tájat ilyenkor hatalmas képzőművészeti alkotáshoz hasonlította, maradandó értékű monumentális plasztikának nevezte.[30] A vidék egyik legfőbb vonzerejét megnyugtatóan ható, bensőséges karakterében látta, amit a fejlesztés során mindenképp megőrzendőnek tekintett. E megközelítésmód óvatosságra, mértéktartásra intett, ami Farkas meggyőződése szerint a tervező-fejlesztő szemléletben a szerénységre törekvésben nyilvánult meg. A szerénységre törekvés követelménye tehát egyfajta önkorlátozásra vonatkozó szándékot jelentett, mondván, a táj értékeinek megóvása érdekében a tervezői beavatkozásnak a szükség szerinti minimumra kell szorítkoznia. Ezzel kapcsolatban az is megfogalmazódott, hogy az építészek részvétele a tervezés és fejlesztés munkájában csak akkor lehet jó hatású, ha kellő időben és helyes arányokban történik.[31] Másrészről a visszafogottságra törekvés programszerű kinyilvánítása a tervezés szellemiségétől függetlenül

[30] „Hatalmas képzőművészeti alkotáshoz hasonlítható az egész balatoni táj. Maradandó értékű monumentális plasztika, boldogításunkra, gyönyörködtetésünkre. Ezt a kincset bízta ránk szocialista államunk hat évvel ezelőtt, hogy gondját viseljük, gyarapítsuk. Az üdülés ma már nemcsak egyesek kiváltsága, sokak számára kell hozzáférhetővé tenni a Balatont úgy, hogy e csodálatos táj értékeit ne csorbítsuk, inkább kiemeljük" – írta 1963-ban. Farkas 1963, 12. Farkas 1972, 36–37.

[31] Kisléghy, 1957, 51.

az adott tárgyi feltételek, a szűkös anyagi lehetőségek tudomásulvételét is jelentette. A tervezői attitűd alapeszméjét tehát a balatoni táj védelme adta. Óvni, ápolni és gyarapítani azokat az adottságokat és sajátosságokat, amelyek a Balatont vonzóvá teszik üdülési szempontból, mind a hazaiak, mind a külföldiek szemében.

A fejlesztéssel kapcsolatos alapvetően mennyiségi szemléletű politikai-gazdasági elvárásokat és, mondjuk úgy, az építész szakma által saját munkájával szemben megfogalmazott minőségi kívánalmakat – értve ez alatt a táj bensőséges karakterének megőrzését – a regionális tervezés az üdülőterület maximális befogadóképességének rögzítésével kívánta összhangba hozni. A maximális befogadóképesség meghatározására irányuló kalkulációk abból indultak ki, hogy különböző műszaki-gazdasági mutatók mentén kiszámítható az egy fő pihenéséhez szükséges minimális területnagyság.[32] A mintegy 200 km hosszúságú Balaton-part esetében e logika mentén került sor a 600 000 fős telítettségi plafon megállapítására. A számítások helyességét egyébként alátámasztani látszott, hogy hasonló kiterjedésű tengerparti szakaszok korabeli fejlesztési terveinél körülbelül ugyanekkora befogadóképességet vettek alapul. A fejlesztés számszerű kereteinek ily módon történő kijelölése a hatvanas évek folyamán bőven elegendőnek tűnt annak biztosítására, hogy a táji-környezeti értékeket a mennyiségi szemléletű fejlesztés oldaláról ne fenyegesse veszély.

Tovább elemezve a regionális tervezésben ható lényeges aspektusokat, leginkább a korszerűségre törekvés, illetve a céltervi meg-

[32] A társadalmi szükségletek, gazdasági összefüggések sablonos számításokon alapuló meghatározása a szocialista tervgazdálkodás általános jellegzetességének számított. Másrészt, ahogy már érintettük, abban az időszakban a nyugati országok korabeli gazdaságtervezési, területfejlesztési gyakorlata is hasonló cipőben járt.

határozottság emelendő ki. Míg a tervezésben részt vevő építészek a munkájukkal szemben támasztott szakmai követelményként a korszerűség fogalmát emlegették, az utókor értékelésében a korabeli modernizációs törekvések hangsúlyozása vált meghatározó elemmé. Eszerint a balatoni üdülőterület-fejlesztés építészeti-urbanisztikai felfogását az 1950-es évek második felétől egészen a nyolcvanas évekig a modernitás szellemisége jellemezte, a regionális tervezésben az egykori építész-várostervező szakemberek modernizációs elképzelései tükröződtek. A modernizáció pedig leginkább a funkcionalitás képviseletében öltött testet, ami a balatoni táj esetében az üdülőterületi jelleg kidomborítását jelentette.[33] Logikus megállapításnak tűnik, hogy a modernizációs értelmezés a Farkas Tiborék által gyakran emlegetett korszerűségre törekvést takarja. Granasztói Pál, a magyar urbanisztika kiemelkedő alakja azonban már a hatvanas évek elején, tehát a balatoni regionális tervezés sikertörténetté válásának időszakában különbséget tett korszerű és modern urbanisztikai szemlélet között. Korszerűnek az olyan megoldásokat, elképzeléseket nevezte, amelyek egy adott kor tudásának javát jelentették, a maguk idejében célszerűek, hasznosak, helyénvalók voltak; ehhez képest a modern szemléletű tervezéshez többletjelentést társított, felfedezhetőnek vélt benne valami előrelátó jelleget, jövőbe mutató törekvést.[34]

[33] A Balaton-környék huszadik századi átalakulásának modernizációs folyamatként való megragadása nemcsak az urbanisztikai tárgyú elemzésekben jelenik meg, hanem a térség szociológiai szempontú kutatásának is visszatérő motívuma. Így például Schleicher Vera a tókörnyéken ható kulturális kölcsönhatások megértésének kulcsát ugyancsak a turizmus és modernizáció együttes vizsgálatában vélte megtalálni. Wettstein 2022, 80., 180–184. Schleier 2018, 10–11.

[34] Granasztói 1961-ben publikált tanulmánya szerint a modern urbanisztikai szemlélet jellemzője, hogy „a jövő felé irányuló vonás is benne van, ami a korszerűbe nem mindig értelmezhető bele, és azért is, mert a modern fogalmán nemcsak a feladatok, a szerkezeti megoldások ▸

Farkas Tibor a regionális tervezés mércéjeként egyrészről a táj meglévő értékeinek megőrzését jelölte meg, másrészt a tervezés alapvető céljának az üdülés és az idegenforgalom által támasztott műszaki igények kielégítését tekintette, mégpedig a lehetőségekhez mért maximális korszerűség jegyében. A táj karakterének védelme és a korszerűnek számító üdülőterületi infrastruktúra megteremtése tervezői koncepciójában szorosan összekapcsolódott. Farkas a maga történetiségében kialakult kultúrtáját a korszerűsítési törekvések számára is mintegy zsinórmértéknek tekintette. Azaz elképzelése szerint a korszerűségnek a tájkarakter megóvásának szolgálatában kellett állnia. A jövő formálását a korszerűség jegyében, mindazonáltal a környezettel összhangban maradva képzelte el.[35] Szakmai meggyőződése szerint ez a fajta korszerű területfejlesztő szemlélet biztosíthatta a Balatonnal kapcsolatos célok elérését.

A regionális tervezés, miközben egy adottságokhoz és lehetőségekhez igazodóan korszerű létesítményekkel ellátott, a turizmus igényeit színvonalasan kiszolgálni képes üdülőtérség létrehozásában gondolkodott, ezt a várostervezés haladónak számító szemléletével tette, annak tervezési módszereit regionális összefüggésekben alkalmazva. Maga a regionális tervvázlat, mint emlékezhetünk, sietve készült el annak érdekében, hogy mihamarabb ténylegesen a fejlesztések zsinórmértékéül szolgálhasson. A Farkas Tibor vezette mérnökcsapat a legfontosabb, üdüléssel, idegenforgalommal összefüggő témakör áttekintését követően egy fejlesztési vázlat megalkotására vállalkozott, amely az alkotók által vallottan elsősorban egy közelebbi – 3-5 éves – időtávra vonatkozóan igyekezett a beruházási döntések számára iránymutatást adni.

szempontjából, hanem a formáik és ily módon igényeink, látásunk teljessége szempontjából is mást, a miénknek vallhatót, a jövőben is elképzelhetőt értünk." Granasztói 1961, 306.

[35] MNL-OL-XXVI-D-8-a. Rövid áttekintés a Balaton környéki regionális munkáról. 1965.

Farkas Tibor ezért állapította meg az elkészült tervdokumentumról, hogy az nem egy kész regionális terv, hanem inkább csak tervvázlatnak tekinthető. Egyfajta regionális céltervnek nevezte, amely az országrésznyi nagyságú összefüggő területnek, tájnak bizonyos cél, az idegenforgalom és üdülés érdekében történő rendezésére, fejlesztésére tesz javaslatot. Az idegenforgalom, illetve a szezonális jellegű nyaralóturizmus műszaki igényeire összpontosító tervvázlat tehát ideális esetben a területi összefüggéseket teljeskörűen feltáró, átfogó regionális terv részét képezte volna.[36]

A regionális tervvázlatot kísérő munka 1963-ban a Balaton környéki regionális terv kormányhatározati elfogadásában érett be úgymond, miközben a tervezés alapvetései nem változtak, és a regionális tervvázlat megállapításai lényegében tovább éltek a regionális tervben. A hetvenes évek elején Farkas Tibor, részben az ötvenes évek vége óta eltelt időszakra visszatekintve, másrészről a jövendőnek szólva, a következőképpen látta a Balaton-vidék helyzetét: „A Balaton egyik leglátogatottabb üdülőtájunk, ahol a térség fejlődése már határozottan érzékelhető. A turizmus területfejlesztő szerepe ma itt mutatható ki leginkább. A balatoni térség az egyik legtisztább profilú és szerepkörű tájegységünk. Fő profilja ma és a jövőben is az üdülés és idegenforgalom. Az ipar és a mezőgazdaság szerepe e térségben az idegenforgalom mögé kerül. Települések fejlődésére elsődlegesen és majdnem kizárólagosan a turizmus hat."[37]

A regionális tervezésen alapuló területfejlesztésben eszerint a térség úgy korszerűsödött, hogy a Balaton-part mindinkább alkalmassá

[36] Bérczes, Farkas, Kisléghy, Polónyi 1958, 137–140.

[37] Farkas 1971, 9.

vált a neki szánt fő profil, illetve szerepkör betöltésére. A régió célterv szerinti funkciója és a korszerűségre törekvés tehát összekapcsolódott az urbanisztikai megközelítésben.[38] A funkcionális látásmód jutott kifejezésre a települések szerepkör, jelentőség szerinti besorolásában is. Ez a fajta kategorizálás ugyancsak a korszerű üdülőrégió létrejöttéhez kívánt hozzájárulni.[39] A korabeli megfogalmazás szerint rendezték a települések egymáshoz való viszonyát, nagyságrendjét és szerepkörét. A vázolt rendszerezés nyilván a térség egésze és helyi összefüggései tekintetében viszonylag gyors eligazodást tett lehetővé, ami alapján a fejlesztés számára megtehetők voltak a kijelölt rendeltetéshez illeszkedő célszerű és korszerű beruházási javaslatok.

Következmények

A hetvenes évek második felétől a balatoni táji-környezeti értékek fokozódó károsodása vetette fel először annak kérdését, hogy az üdülőterület-gazdálkodásban mutatkozó torzulások, ellentmondások összefüggésbe hozhatók-e az ötvenes évek végétől zajlott mennyiségi szemléletű tervezési-fejlesztési gyakorlattal. Farkas Tibor, aki a hetvenes-nyolcvanas években is a tó körüli területrendezési és fejlesztési kérdések megkérdőjelezhetetlen szakértőjének számított, úgy látta, hogy a balatoni gondok a regionális tervezés körén kívüli tényezőkből fakadtak, illetve éppen a tervezés során meghatározott alapelvek figyelmen kívül hagyásának következményei voltak. Azt pedig, hogy a Balaton-környék területgazdálkodása a regionális terv által kijelölt helyes útról letért, elsősorban a főépítészi koordináció megszűnésének tudta be, tehát a hibás állami döntésekkel magyarázta. Véleménye szerint a regionális tervben szereplő elképzelések kiállták az idő próbáját, a hatvanas évek során megvalósult beruházások megteremtették a kulturált vendégfogadás műszaki alapjait.[40] A korabeli építész-urbanisztikai szakma Balaton-fejlesztéssel kapcsolatos hivatalos álláspontja nagyjából megegyezett a Farkas Tibor által vallottakkal. Ez a balatoni főépítész körül kialakult nimbuszt figyelembe véve érthető volt.

A szakmai folyóiratokban megjelent írások és a sajtóban építészek véleményét közlő cikkek között a hetvenes években is elvétve akadt csak olyan, amely a Balaton körüli problémák és a területfejlesztés előzőekben bemutatott, hivatalosan elfogadott elvei között összefüggést keresett és talált volna. A kevés kivétel közé tartozott a *Városépítés* című folyóiratban 1976-ban, Benyó Bertalan szerzősége mellett megjelent „A Balaton fejlesztésének néhány »miért«-je és »hogyan«-ja" című írás. A cikk a balatoni regionális területfejlesztés alapvető ellentmondásait tárta fel, egyúttal határozottan bírálta a fejlesztésben megnyilvánuló mennyiségi szemléletet és anyagias megközelítést, utóbbi

[38] A huszadik század első felében az építészek körében a funkcionalitás, a célszerűnek és hasznosnak vélt megoldások alkalmazása a modernnek nevezett épülettervezés egyik alapkövetelményévé vált. Érthető, ha az elvárás az ugyancsak építészek által meghatározott várostervezésben is jelentkezett.

[39] Mint emlékezhetünk, a tervezők a Balaton-környék több mint 40 települését jelentőség, funkció szerint kategóriákba sorolták. Lényegében három szerepkört határoztak meg – főként tömegforgalmat bonyolító üdülőhely, elsősorban idegenforgalmat bonyolító üdülőhely, valamint jellemzően egy napnál rövidebb tartózkodásra vonzó kirándulóhely –, továbbá a településeket elsősorban fejlesztendő és egyéb körbe sorolták be. Ezzel egyfajta tipizálást hajtottak végre, ami akárcsak az épülettervezésben alkalmazott típustervezés esetében gazdaságossági, költséghatékonysági megfontolásokból optimalizált javaslatok, megoldások kialakítását célozta.

[40] Farkas 1972, 36. Eötvös Pál: A Balaton jövőjéről. Interjú Farkas Tiborral, a VÁTI műszaki igazgatóhelyettesével. *Népszabadság*, 1978. szeptember 10.

vonatkozásban az idegenforgalomhoz kapcsolódó devizabevételi törekvésekre gondolva. Rámutatott a balatoni területhasznosítás tarthatatlan egyoldalúságára, továbbá arra, hogy a kizárólag a vízparti sáv nyári üdülési-idegenforgalmi célú hasznosítására összpontosító fejlesztések valójában a területen kívül élő gazdálkodók szemléletmódját tükrözik, és teljességgel figyelmen kívül hagyják a helyi érdekeket. Kritikával illette a fejlesztések kizárólagos idegenforgalmi jellegét, és azt az állandóan megfogalmazódó elvárást, hogy a ráfordítások rövid időn belül megtérüljenek. Világossá tette, hogy a térség sorsát az üdüléshez, idegenforgalomhoz kapcsolódó, döntően budapesti érdekek mentén a fővárosból határozzák meg, miközben a helyi lakosságnak legfeljebb az üzemeltető szerep jut. Így a térség nem tud valódi perspektívát nyújtani a helyben élők számára, állapította meg, hozzátéve, hogy valaha a tó és környezete társadalmilag, gazdaságilag, földrajzilag egyaránt szerves egységet képezett.[41]

Amint arról már szó esett, a regionális tervezés az ötvenes-hatvanas évek környékének társadalmi-politikai valóságába ágyazottan bontakozott ki. A regionális tervvázlat, majd a Balaton-környék regionális terve szükségszerűen magán viselte korának jellemvonásait, és nem kerülhette el a tervgazdálkodás árnyoldalait, kényszerű kompromisszumait sem. A rendszerszerű problémák közé tartozott a mennyiségi céloknak való megfelelés kényszere, ami a minőségi szempontokat rendre viszonylagossá tette, zárójelbe helyezte. Általános nehézséget jelentett a tervezési apparátust sújtó időhiány, a gyors eredmény produkálására vonatkozó politikai elvárás. Részben előbbi körülményekből fakadt a tervezésre gyakorta jellemző egyoldalúság.

A balatoni regionális tervezéssel az állam az építész-várostervező szakembereket bízta meg, ami kézenfekvőnek tűnt abból a szempontból, hogy területrendezési és infrastrukturális kérdéseket kellett megoldani,[42] ugyanakkor ezek a kérdések mégis elsősorban a turizmus-idegenforgalom fejlesztésével kapcsolatban merültek fel. Az ágazat műszaki igényeinek különösen hosszabb időtávra szóló tervezését nehezítette, hogy a tervezőgárda alig rendelkezett a turizmus gazdasági természetére vonatkozó tapasztalatokkal, ismeretekkel, piaci adatokkal.[43] A tervezés ilyen körülmények között szükségképpen élt az egyszerűsítés lehetőségével, és a tipizálás eszközéhez folyamodott. Ennek következtében a térség területfejlesztésére vonatkozó elhatározások szinte kizárólag az elhelyezés, ellátás, közlekedés sematikusan áttekintett létesítményi oldalával foglalkoztak.

[41] Benyó Bertalan a régióról való gondolkodás „üdülési" idegenforgalomra szűkítését súlyos, idővel tarthatatlanná váló ágazati egyoldalúsághoz vezető problémának látta. „Júliusban és augusztusban, de még inkább az évenként kétszer-háromszor előforduló kánikulás hétvégeken a Balaton terhelése jóval meghaladja a természeti és társadalmi teherbíró képességét, szeptembertől májusig pedig elhagyatott" – fogalmazott. A szezonalitás kapcsán annak negatív környezeti hatásaira is felhívta a figyelmet: „A Balaton partjának néhány száz méteres szalagja súlyos természeti károsodás nélkül nem viselhet el egy évente ütemesen megjelenő, több millió fős idegen tömeget." A jövendő tervezéstől e hibák kiküszöbölését várta, a megbomlott természeti és gazdasági egyensúly helyreállítását, lényegében egyfajta területi rekonstrukció végrehajtását. Benyó 1976, 26–27.

[42] A tervezés hivatalosan az Építésügyi Minisztérium megbízásából zajlott, mivel a területfejlesztés, a regionális tervezés módszertani alapjai, gyakorlati tapasztalatai e tárcánál intézményesültek.

[43] Az időszak szocialista tervgazdálkodásában még szinte teljességgel hiányzott a gazdasági vonatkozású döntéseknek a fogyasztói igények mérésével, piackutatásokkal való megalapozása. Az aktuális utazási szokások vizsgálata helyett gyakorlati tapasztalatokból leszűrt következtetésekről, a szabadidőfelhasználás várható trendjeinek elemzése helyett feltételezésekről lehetett beszélni. Sok tekintetben évtizedekkel korábbi, még a Horthy-korból származó adatok álltak rendelkezésre. A kommunista hatalomátvételt követő időszakból pedig messzemenő következtetéseket levonni nem lehetett. A regionális tervezés során a turizmust befolyásoló tényezők közül leginkább a közlekedés, a motorizáció várható fejlődése kapott figyelmet. Amint azonban azt Farkas Tibor utólag maga is elismerte, a tervezéskor alábecsülték a mobilitás növekedésének nagyságát.

A tervutasításos rendszert a tervek elvi megkérdőjelezhetetlenségéből, végrehajtási kötelezettségéből fakadóan egyfajta merevség, rugalmatlanság jellemezte. Politikai jóváhagyását követően a balatoni regionális tervvázlat, majd a Balaton-környék regionális terve elviekben szintén az állami cselekvés teljes vertikumában kötelező utasításként bírt. A regionális tervezés Balaton-fejlesztést irányító szerepe leginkább 1958 és 1964 között érvényesült, mindazonáltal ebben a kezdeti időszakban a későbbiek szempontjából is meghatározó beruházások kezdődtek. Ezek nyomán évtizedekre rögzült például a települések szerepköre, sorrendisége. A kiemelt üdülőhelyek mellett, jellemzően földrajzi értelemben is azok mögött meghúzódva a legtöbb Balaton környéki község a kimaradók és idővel lemaradók táborát erősítette, ami aztán infrastrukturális téren jelentős területi aránytalanságokhoz vezetett a régióban.

A fejlesztésekből kimaradó települések mellett ugyancsak lehetett beszélni a fejlesztésekből kihagyott helyben élő közösségekről. Az állam ugyebár a Balaton térségére elsősorban üdülőterületként tekintett, a területi tervezéstől is e szerepkör kidomborítását várta.[44] Ez egy olyan nézőpontot eredményezett, amely anyagi, célszerűségi, illetve funkcionális indokokkal magyarázva igyekezett a turizmusfejlesztés kérdését az állandó lakosság infrastrukturális problémáitól elkülönítetten kezelni. Erre eleinte lehetőséget biztosított, főleg új üdülőtelepek, üdülőhelyi központok tervezésénél, hogy a Balaton körüli községek többnyire nem a vízparti sávban feküdtek, hanem jellemzően attól távolabb helyezkedtek el.[45] Másrészről a helyi ügyek gazdáinak számító községi tanácsoknak a lakott területeken belül sem igen volt beleszólásuk a felülről irányított tervezésbe és fejlesztésbe.

[44] A turizmusfejlesztés nyilván az időszakos látogatók létesítményi igényeit tartja szem előtt. Sok esetben azonban olyan műszaki beruházásokra van szükség, amelyek aztán a helyben élők életkörülményeit is javítják. Ily módon a turizmusfejlesztés céljából érkező állami-kormányzati források hozzájárulnak a települési infrastruktúra korszerűsödéséhez.

A helyben élők szempontjai legfeljebb annyiban érvényesülhettek, amennyiben azok illeszkedtek a központi érdekekhez.[46] Még ha az ötvenes évek végén az üdülőterületek és a lakóterületek nagyjából el is különültek, ezek a kontúrok a hatvanas évek folyamán a beépülések révén a part közeli településeken egyre inkább elmosódtak. Az állandó lakosság, amely egyébként ebben az időszakban ugyancsak növekedésnek indult, idővel a terjeszkedő nyaralótelepek, idegenforgalmi létesítmények között, egy fokozatosan hízó üdülőövezeti gyűrűben találta magát.[47]

Az egykor a helyi társadalom gerincét adó közösségek pedig a frekventált helyektől távolabb eső, elhanyagolt községi területekre szorultak vissza, amelyek ily módon mintegy a balatoni üdülőkörzet szegregációs rezervátumaivá váltak. A korabeli felfogás szerint a vidéki életformának ezek a régivágású színterei az elmaradottsá-

[45] A lakóterületek és az üdülő-idegenforgalmi célú területek elhatárolására irányuló törekvés mögött kezdetben még egy olyan hatalmi elvárás is meghúzódott, hogy a belföldi lakosság és a külföldiek közötti nemkívánatosnak tekintett érintkezések lehetőség szerint kiszűrhetők legyenek. A szovjet blokkon belül a nyugati országok felé nyitás kezdeti szakaszában ez a fajta óvatosság általánosan jellemző volt. Bár a tihanyi idegenforgalmi létesítmények részben ilyen indokokkal kerültek a rév környékére, a félsziget akkor még elzárt szegletébe, a Balaton körül hosszú távon ezt a szellemiséget nem lehetett fenntartani.

[46] Ahogy Farkas Tibor a turizmus terület- és településfejlesztő szerepéről szóló, már idézett hetvenes évek elején született cikkében fogalmazott, a Balaton-környék olyan összefüggő üdülőtájnak számított, ahol a lakosság nagyrészt idényjellegű, és az állandó lakosság csak kisebb hányada a csúcsforgalmi időszak létszámának, ebből is következően az életnek és a fejlődésnek fő jellemzőit az idegenforgalom és az üdülés határozta meg. A területfejlesztés logikájából következően az üdülés, az idegenforgalom létesítményi igénye a helyi lakossági igénnyel szemben rendszerint elsőbbséget élvezett, így több településen értékes belterületi részeket sajátított ki idegenforgalmi célra a központi érdek. Farkas 1971, 10.

[47] Az üdülőövezet gyarapodását a külterületekre átterjedő spontán hétvégi ház- és nyaralóépítések is erőteljesen táplálták a hatvanas évek végétől. Erről a jelenségről később még részletesen lesz szó.

got szimbolizálták az új üdülőhelyi központok mellett, és mivel nem illettek bele a korszerű üdülőtérségről szőtt elképzelésekbe, előbb-utóbb szükségszerűen a fejlődésben való feloldódás várt rájuk. Kivételt azok az esetek képeztek, amikor az egyébként a helyi kulturális örökség részét képező valamely táji jellegzetesség idegenforgalmi célú hasznosítása felmerült. Tihany példáját említve, ott a falukép, a tradicionális környezet azáltal, hogy a balatoni kirándulóforgalom számára vonzerővel bírt, mintegy skanzen jelleggel védendő, megőrzendő értéknek számított.[48]

Bár a regionális tervezés igyekezett távol tartani magát az állandó lakosságot érintő ügyektől és célzottan az üdülőinfrastruktúra fejlesztésére összpontosított, a tó körül teremtett műszaki keretek óhatatlanul visszahatottak a helyben élők életfeltételeire. A területfejlesztés irányából például logikusan következett, hogy a térségben fontos, sőt fokozatosan meghatározó megélhetési forrássá válik a turizmus.[49] Az állami fejlesztések viszont egy szezonális üzemeltetésre és tömegigények kielégítésére berendezkedett, ráadásul jelentős területi egyenlőtlenségeket mutató, összeségében tehát a régió adottságaival meglehetősen pazarlóan bánó üdülőkörzetet eredményeztek.

A mennyiségi szempontokat előtérbe helyező műszaki fejlesztés a hetvenes évektől egyre kevésbé volt képes a regionális tervezés kezdetekor Farkas Tiborék által meghatározott alapértékekhez tartani magát. A beépíthető területek növelése érdekében végrehajtott partvonalszabályozások, tómederfeltöltések és az ezt követő beruházások, ha formálisan korszerűnek számító létesítményeket eredményeztek

[48] Egyébként Tihanynak a tókörnyék turizmusában betöltött szerepe már a két világháború közötti időszakban kirajzolódott. Schleicher 2018, 261.
[49] Farkas 1971, 10.

is, azt már nemigen lehetett elmondani róluk, hogy a Balaton-környék meglévő karakterét, intimebb jellegét óvva valósultak volna meg. Pedig az ötvenes-hatvanas évek fordulója környékén megfogalmazott tervezői szándék szerint eredendően a korszerűsítés kellett, hogy igazodjon a táj karakteréhez, meglévő adottságaihoz, és nem fordítva. Az egykor önmérsékletre, táji értékvédelemre vonatkozó elvek a fejlesztési érdekek áldozatául estek.

A tervszerű fejlesztés kudarcát jelezte a hetvenes évek derekán a városiasodás negatív jelenségeinek megjelenése az üdülőhelyek környezetében.[50] Sőt hamarosan annak veszélye is felsejlett, hogy a tó környékének fokozódó beépülése olyan összefüggő agglomerációs jellegű településgyűrűt von a Balaton köré, ami végső soron egyenlővé teszi az üdülőtájat a várossal, ezáltal a térség elveszíti vonzerejének meghatározó alkotóelemét, szubsztanciáját.[51] A természet visszaszorulása,

[50] A városiasodást, avagy urbanizációt, röviden a városi életforma terjedését a kor ideológiája alapvetően pozitív folyamatként értékelte, a szocializmus fejlődését látta és láttatta benne. Ugyanakkor hamar kiderült, hogy a városi létnek ártalmas mellékhatásai vannak. Például a légszennyezés, a zajterhelés, a monotonitás, a túlzsúfoltság. Ezek az életminőséget hátrányosan befolyásoló civilizációs tényezők értékelték fel a városi ember szemében a pihenés, feltöltődés, regenerálódás céljára alkalmas területeket, és hívták életre az üdülőövezetek, üdülőkörzetek vagy éppen üdülőtájak fogalmi kategóriáit. Mindebből következően az urbanizáció nemkívánatos kísérőjelenségeinek üdülőtérségben való megjelenése kifejezetten károsnak számított, és számít ma is, mivel akadályozza, illetve mértékétől függően veszélybe sodorja az üdülőterületi rendeltetés ellátását. Ehhez képest a hetvenes években történt intenzív beépítések, a sematikus-uniformizált módon létrejött épületegyüttesek, üdülőtelepek, gyakori szürke-beton egyhangúságukkal önmagukban is a városias jelleget fokozták.
[51] Az üdülőfunkció alapvető forrását a természeti adottságok és a táji jellemzők adják. Ez lehet a vízfelület, az azt körülvevő zöldterület, vagy a táj harmonikus képe a maga történetiségével, kulturális javaival. Az adott üdülőterületet felkereső vendég, még ha tartózkodása alatt igényli is a komfortot, elvárja a kényelmet, elsősorban a lakóhelyén hiányzó környezeti-táji értékeket keresi: Nyaralni, pihenni, kikapcsolódni vágyik, azaz az adott helyen várt élmények, fizikai, illetve lelki regenerálódás reményében kel útra. Bármely üdülőhelyi műszaki létesítmény is csak addig és annyiban tudja rendeltetését betölteni, ameddig és amennyiben a környezetében fellelhetők a térségbe látogató által elvárt vonzerők. Mőcsényi 1968, 74–75.

a fokozódó környezetterhelés, a táj súlyosbodó károsodása, a vízminőség különböző okokból kiéleződő problémái végül is a Balatonnal kapcsolatos regionális célkitűzések átértékelését, módosítását tették szükségessé, legalább elvi szinten, sokkal hangsúlyosabbá téve a természet-, a környezetvédelem, a tájvédelem szempontjait.[52]

A táj végső soron a társadalmi igényeknek megfelelően alakított, az ember keze nyomát magán viselő természeti környezet.[53] A hatvanas-hetvenes években a balatoni tájat alakító folyamatok között az építész-urbanista szakma szerepvállalásával zajló, központilag irányított üdülőterületi tervezésnek és fejlesztésnek fontos szerep jutott. Jóllehet műszaki szempontból sokat köszönhetett a tó környéke ennek az időszaknak, a táj korszerű üdülőkörzetté formálásának folyamatában nemcsak a természeti környezet szorult fokozatosan vissza, hanem a vidék addigi bensőséges hangulatát adó létformák is. A változásban az építészek irányította üdülőterület-fejlesztés mellett természetesen egyéb társadalmi-gazdasági folyamatok is közrejátszottak.[54] Az utókornak már ez, a szocializmus nyomait magán viselő Balaton-táj jelentette a „természetes" örökséget.

[52] Az 1979-ben jóváhagyott regionális rendezési tervben a korábbi hibák korrigálásának szándékaként jelent meg a területi rekonstrukció feladatának hangsúlyozása. 1013/1979. (VI. 20.) MT határozat a Balaton üdülőkörzet regionális rendezési tervének jóváhagyásáról.
[53] Mőcsényi 1968, 70–71.
[54] A Balaton térség természeti, kulturális javainak tékozlása számos, a regionális tervezés körén kívül eső tényezőre volt visszavezethető. Általánosságban felvethető a korabeli ideológia által befolyásolt közszellem, avagy korszellem romboló hatása. Ennek kapcsán ismét megemlíthetők a környezettel mit sem törődő magánépítkezések, de hasonlóképpen szóba hozható a szocialista mezőgazdaság tájromboló tevékenysége is.

5.
ÁLLAMI ÉPÍTŐMŰVÉSZET

Vélekedések a szocializmus balatoni építészetéről

A rendezési és fejlesztési kérdésekkel foglalkozó regionális tervezés mellett az építészeknek a balatoni üdülőkörzet formálásában betöltött szerepéhez nagymértékben hozzájárult az egyes épületek megtervezésével járó feladatok ellátása. A Kádár-kort megelőzően a balatoni üdülőhelyi építészet gerincét a második világháborúig létesült villák, nyaralók, panziók, szállodák, vendéglők, éttermek és a fürdőélethez kapcsolódó egyéb létesítmények adták, tekintettel arra, hogy az 1945 és 1956 közötti időszakban a turizmus, az idegenforgalom infrastrukturális kérdései mellékesnek számítottak, emiatt az ilyen jellegű építészeti-tervezési feladatok is visszaszorultak.

A Balaton-part állami fejlesztésének újraindítása az ötvenes évek végétől adott ismét nagyobb számban munkát az építészek számára. Mint emlékezhetünk, kezdetben kisebb léptékű beruházásokról volt szó, egyúttal azonban újszerű tervezési feladatok is felmerültek. Mo-

teleket, kempinglétesítményeket, a hozzájuk tartozó éttermeket vagy éppen strandépületeket, elárusító pavilonokat, bazársorokat kellett építészetileg megformálni. A megrendelői elvárás azonban rövid időn belül változott, és immár szállodák, szállodasorok, korábban elképzelhetetlen méretű hotelóriások, nagy kapacitású vendéglátó kombinátok, kereskedelmi létesítmények, továbbá ugyancsak jelentős férőhelyű szakszervezeti és vállalati üdülők megtervezéséről volt szó.

A hatvanas évektől az állami fejlesztésekhez felzárkózva ugyancsak korábban nem látott lendületet vett a magánerős hétvégi házak, nyaralók építése. Ezek az építkezések alapvetően változtatták meg a Balaton-part arculatát. A tó környéke jelentős mértékben beépült, az 1945 előtt keletkezett épületek a legtöbb helyen elvesztették településképet meghatározó jelentőségüket, az üdülőhelyeken és környezetükben a szocialista időszak építési, építészeti törekvései váltak uralkodóvá.

„Egyre növekvő szocialista kultúránkat leginkább a műszaki alkotásokon keresztül lehet vizuálisan értékelni és lemérni" – állapította meg Farkas Tibor 1960-ban a Magyar Építőművészek Szövetsége vezetőségi ülésén.[1] Ennek megfelelően a balatoni építészettel szemben is magas elvárásokat támasztott, amikor a tó körüli építészeti alkotásokat ékszerhez hasonlította, amelyek feladata kiemelni és fokozni a táj meglévő értékeit. Ugyanakkor egy évtized elteltével keserűen konstatálta, hogy a Balaton épített környezetében jelentős torzulások keletkeztek. A kialakult ellentmondásos helyzetért azonban nem az építészeket okolta, hanem elsősorban éppen az építészeti

[1] MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor: Hozzászólás a Magyar Építőművészek Szövetsége kibővített vezetőségének ülésén szereplő „Építészeti feladatok a tanácsok munkájában" tárgyú napirendi ponthoz. 1960. november 21.

kontrollt nélkülöző magánépítkezéseket tette felelőssé.[2] Az időszakban elszaporodott szabálytan építkezések jelenségéről, azok okairól később még esik szó. E helyütt azt érdemes kiemelni, hogy a nagy számban létrejövő, heterogén épületek az építésszakmát olyan „kényes" témák vonatkozásában sarkallták véleménynyilvánításra, mint a szocialista társadalom építési kultúrájának színvonala, annak szembeötlő hiányosságai, az üdülőhelyi környezet beépülésének negatív következményei, az épületek által teremtett kedvezőtlen összkép kérdése, egyes épületek esztétikai minőségének, építészeti nívójának megítélése.[3] A magánépíttetők ízlését a szakma egyébként nyaralótípustervek kidolgozásával, népszerűsítésével igyekezett a kívánatosnak vélt irányba terelni.

A szocialista éra tó körüli építészete az ezredfordulót követően, a balatoni regionális terv újrafelfedezése nyomán kapott ismét figyelmet. Az utókor főként a Kádár-korszak első szakaszában született balatoni épületekre fókuszálva, az azokban megjelenő haladó, modern építészeti törekvéseket emeli ki. A kutatások rámutatnak, hogy a balatoni építészeti örökség, amit a közfelfogás leginkább a szocreállal azonosítana, korántsem a szocialista realizmusból nőtt ki. Ehelyett sokkal inkább a korabeli modern nyugati építészeti mintákat és a hazai modern előképeket a helyi építészeti hagyományokkal ötvöző kezdeményezések és későmodern irányzatok sajátos elegye.[4]

[2] Farkas 1972, 26–27.

[3] Lásd például: Callmeyer 1974, 8. Kotsis L. 1975, 29–31.

[4] A huszadik századi modern építészet önmeghatározásának kulcsfogalma a funkcionalitás. Az irányzat legfőbb jellemzője eszerint, hogy a tervezést egészében az épület funkciója szabja meg. A műszaki alkotás formai jegyeivel, külső megjelenésével is a rendeltetéshez igazodik. A modern építészetet ezenkívül a korszerű, előremutató megoldások alkalmazásával szokás azonosítani. Mindazonáltal az épülettervezés a korábbi időszakokban szintén szükségképpen a létrehozandó funkcióból indult ki, és rendszerint az épület meg- ▸

A publikációk rendszerint a jelzett értékelési szempontból kiemelkedőnek talált alkotásokra összpontosítanak. Ezzel együtt jellemzően kevesebb figyelmet szentelnek olyan, egyébként ugyancsak fontos aspektusoknak, mint a korszakban nagy számban tervezett és megvalósult építészeti elemek egymáshoz, tájhoz való viszonyának alakulása, vagy hogy miként vonható meg az időszak összkép szerinti mérlege.[5]

Pedig a balatoni építészet egykori teoretikusai, meghatározó egyéniségei a korszerűség mellett éppen az épületek tájba, környezetbe illesztésének kérdését tekintették az üdülőterületi építészet minőségi faktorának. Farkas Tibor például a hatvanas-hetvenes évek folyamán lépten-nyomon hangsúlyozta ennek fontosságát. A regionális tervezés tárgyalásakor már említettek szerint a Balaton vidékét egyenesen művészi plasztikának nevezte, amihez csak nagy óvatossággal szabad az építésznek nyúlnia.[6] Ennek ellenére, ahogyan már ugyancsak szóba került, a hetvenes évektől egyre gyakrabban vált szembeötlővé egyes épületek egymással és környezetükkel való kapcsolatában a diszharmónia, és a Balaton-part átalakuló építészeti látványát maguk a szakmabeliek is egyre kevésbé tartották vállalhatónak. Valóban csak a tömegessé váló, kontrollálatlan magánépítkezések tehettek er-

formálása, külleme ugyancsak a rendeltetéshez idomult, még ha az építészettel szemben megfogalmazott társadalmi igények és elvárások koronként változtak is. Az pedig, hogy mi korszerű, előremutató, megint csak időközönként módosul. Mindezt végiggondolva a modern építészet közkeletű értelmezése nem hordoz magában annyi újdonságot, mint amennyit a *modern* szó elsőre sejtetni enged.

[5] Utóbbi kérdések leginkább a tó körüli építészet regionális összefüggéseire koncentráló Wettstein Domonkos munkásságában jelennek meg, elsősorban azonban a magánépítkezések relációjában tárgyalva. Wettstein 2022, 15., 134–141.

[6] Farkas 1972, 26–27.

ről? Vagy éppenséggel a döntően állami-közületi megrendelésre tervezett épületeknek is szerepük volt ebben?

A közízlés a Kádár-kor üdülőhelyi épületeivel a mai napig nemigen tud mit kezdeni. Míg egy 1945 előttről származó villa a legtöbb esetben akár felújításra szoruló állapotában is vonzónak tűnik, egy elhanyagolt Kádár-kori üdülőhelyi épület jóval ritkábban vált ki ilyen érzést az emberekből. Persze a laikusok az egykor szebb napokat látott hullámpala lemezfedésű építményben elsősorban nem a Bauhaus, vagy Le Corbusier korszakalkotó hatását vélik felfedezni.[7] Ahogy az idő múlásában megkopott, sivár, külvárosi hangulatot keltő lapostetős létesítményekről sem a későmodern jelleg jut eszükbe. A közfelfogás nem tulajdonít különösebb értéket a Kádár-kori balatoni épületeknek, és általában esztétikusnak sem találja őket. Ami pozitív képzettársítás közösségi szinten hozzájuk fűződik, az leginkább a régmúlt üdülések, nyaralások emlékét felidéző nosztalgiából fakad. Az összkép tekintetében hasonlóképpen áll a helyzet. A szocialista időszakban keletkezett épületek a balatoni környezet megszokott alkotóelemeivé váltak, ettől még azonban a társadalmi vélekedés nem feltétlen tartja őket tájba illőnek.

Bárhogyan is közelítsünk valamely építészeti alkotáshoz, akár szakmai szemmel, akár laikusként, elkerülhetetlenül felvetődik előbb-utóbb az esztétikum kérdése, annak minden szubjektivitásával. Azaz hogy kinek mi tetszik. Ennek oka, hogy az építészetet

[7] A Bauhaus, a korábban már röviden jellemzett huszadik századi modern építészeti mozgalom egyik meghatározó irányzata az 1920-as években Németországban bontakozott ki Walter Gropius építész jóvoltából. A Bauhaust a célszerűségre törekvéssel, funkcionalitással, a letisztult, egyszerű formák alkalmazásával szokás jellemezni. A magyar építészetben az 1930-as évektől éreztette hatását. Le Corbusier francia építész munkássága ugyancsak a modern építészet irányadó részét képezte. Talán leghíresebb műve az 1955-ös franciaországi zarándokkápolna, amelynek formai megoldásai az ötvenes-hatvanas évek fordulóján tervezett balatoni üdülőhelyi épületeken is visszaköszöntek.

mind maguk az építészek, mind a szélesebb közönség a mai napig művészi értékű alkotótevékenységnek tekintik, elsősorban a tervezés térszerkesztési, térábrázolási vonatkozásai folytán. A vélekedés persze azt feltéve állja meg a helyét, hogy a tervezés több, mint építtetői elvárások műszaki végrehajtása, tehát például a tervező látásmódja, személyes „invenciója" is befolyással bír arra, hogy milyen lesz az épület.[8] A magyar építészet huszadik századi történetének egyik meghatározó alakja, Major Máté a hatvanas évek végén megjelent írásában az építészetet, az építészeti tervezést valamilyen felmerülő társadalmi igény, emberi szükséglet által életre hívott sajátos alkotómunkának tekintette, amely az építőipari tevékenység révén tárgyiasul, és mind kiindulásában, mind végeredményében az adott kor anyagi-szellemi viszonyaiba ágyazott.[9] A következőkben azokról a keretekről esik szó, amelyek a tervezést a Kádár-korban alapvetően meghatározták, a mérnökök jelzett alkotói mozgásterét kijelölték. Ami pedig az értékelést illeti, annyi talán kijelenthető, hogy az igazán jól sikerült épületek a közvélekedés szemében is szépnek, vagy legalábbis harmonikusnak hatnak, mivel tárgyi valójukkal a környezetükhöz inkább hozzáadnak, mintsem elvesznek belőle. Az ilyen épületek az utókor tetszését rendszerint szintén elnyerik, tehát időtállónak bizonyulnak. Azaz maradandó művészi értéket képviselnek.

[8] Művészet-e még egyáltalán a modern építészet? – fogalmazódott meg a hatvanas-hetvenes évek folyamán az alkotói szabadság megszűnését firtató kérdés a technológiai megközelítés, a formalizálási igény előtérbe kerülése kapcsán. A szakmai álláspont a felmerült aggályok ellenére kitartott az építészetet művészetnek tekintő értelmezés mellett. Callmeyer 1974, 8. Granasztói 1974, 39. Major 1968, 50.

[9] Major 1968, 49–50.

Az üdülőhelyi építészet margójára

A Balatonnál az építési feladatokat életre hívó társadalmi-politikai igényt az üdülőturizmus, az idegenforgalom fejlesztése jelentette. A megrendelő oldalán pedig az állam állt. A rendszer jellegéből fakadóan ezt a szerepét az állam nemcsak az alapinfrastruktúra kialakítása tekintetében töltötte be, hanem az intézményesített üdültetés bonyolítójaként, az idegenforgalom szervezőjeként is. A Balaton körül a legfontosabb építkezések középítkezések módjára bonyolódtak. Akár szállodák építéséről, akár üdülőtelepek létesítéséről esett szó, a beruházót állami vállalat vagy más állami szervezet képviselte. A tervezési folyamat első lépése az építtetői elvárások megismerése. Ennek során az építész tájékozódik a megrendelő szándékairól, arról, hogy a megtervezendő épületet mire szánja, annak kapcsán milyen szempontokat tart fontosnak, milyen épületet szeretne viszontlátni.

Sajátos építtetői minőséget képviselt az állam abból a szempontból, hogy az egyébként ugyancsak állami alkalmazásban álló építészek számára egyszerre volt egyértelmű és nehezen tisztázható, mi az elvárás. A legtöbb balatoni beruházás esetében az egyik sarkalatos, a tervezés számára is kiindulópontul szolgáló kérdésnek számított, hogy mennyi pénz volt előteremthető a célzott rendeltetésű épület megvalósítására. A turizmus növekedése által támasztott létesítményi igények kielégítésére ugyanis elegendő forrás sosem állt rendelkezésre. Ehhez a körülményhez adódott, hogy a szocialista tervgazdálkodás, ha csak formálisan is, állandóan takarékosságra törekedett. Mindennek nyomán alapvető építési követelményként fogalmazódott meg a *kevésből minél többet kihozni* parancs. Ily módon a férőhelyek számszerű gyarapításának érdeke például az egyéb

szempontokat rendre maga mögé utasította. Még olyankor is, amikor egyébként reprezentatívnak nevezett fejlesztésekről, hovatovább „luxusszállodák" építéséről esett szó. Az építésszel szembeni elsődleges megrendelői elvárás tehát kimondva-kimondatlanul úgy szólt, hogy tervezzen gazdaságos épületet. A gazdaságosság alatt pedig mindenekelőtt olcsóságot értettek, az építési költség, esetleg üzemeltetési költség csökkentését, minimalizálását jelentő megoldásokat.

A tervező és megbízó között az is szóba szokott még kerülni, hogy a megvalósuló épület hogyan nézzen ki, külsőségek tekintetében milyen formai jegyeket mutasson. Az állam vonatkozásában, tekintettel arra, hogy ez esetben rendszerint nem egy meghatározott személy véleményéről, értékválasztásáról van szó, az épület megjelenésével kapcsolatos esztétikai elvárás, a megrendelői ízlés némiképp máshogy merül fel, mint egy magánépíttető esetében. A középítkezések során többnyire először az arra való igény fogalmazódik meg, hogy az épület külsőségeiben, formai megoldásaiban is valamilyen, az építtető által fontosnak vélt társadalmi célkitűzés, eszmei törekvés tükrözője legyen. Különösképpen így volt ez az egyébként mindent átpolitizálni igyekvő szocializmusban.

Jóllehet a szocialista realizmus mint a marxizmus-leninizmus kizárólag elfogadott kifejezésmódja a balatoni turizmusfejlesztés ötvenes évek végi indulásakor már túlhaladottnak számított, a Kádár-rendszer továbbra is megkövetelte alkotóitól a világnézeti elköteleződést. Ez alól tehát az építészek sem jelentettek kivételt. A politikai döntéshozók, a pártemberek, vagy az építészt a tervezési feladattal közvetlenül megbízó közületek képviselői persze valószínűleg nem az aktuális építészeti irányzatokban tájékozódva, az esztétika és ideológia bonyolult kérdéseibe elmerülve határozták meg, mit is jelent szocialista

szellemben építkezni. Elvárásaikat feltehetően hétköznapibb módon fogalmazták meg, és megelégedtek annyival, ha az épület megjelenése, összbenyomása valamiféle modernitást, haladó jelleget sugallt, a szocializmus, az új világkép felsőbbrendűségét akár egész egyszerű eszközökkel, méretével, magasságával kifejezésre juttatta. Ez a szellemiség tökéletesen megfelelt szállodák és üdülők létesítésének építtetői iránymutatásaként, tekintve hogy így a politikai-világnézeti megfontolások és az említett gazdaságossági követelmények gyakorlatilag egyazon irányba mutattak.

A megvalósításra váró balatoni épületekkel kapcsolatos kritériumokat szakmai vonalon a térség koordinnált fejlesztésében részt vevő építészek a regionális tervezésben lefektetett elképzelések alapján igyekeztek pontosítani. Ez irányú törekvésükhöz a Balatoni Intéző Bizottságot, illetve a balatonkörnyéki főépítészséget megillető jogosítványok hathatós eszközt biztosítottak az ötvenes évek végétől. Bár a Balatoni Intéző Bizottság és a főépítész fejlesztéseket koordináló szerepe a hatvanas évek derekától visszaszorult, az üdülőkörzetet érintő tervek építészeti kontrollját a Balatoni Intéző Bizottság keretében működő tervtanács a hetvenes évekig ellátta. A tervtanács, mint általában az ilyen jellegű testületek, a szakmai tanácsadás, javaslattétel, véleményezés és bírálat fórumát jelentette.[10] A tervtanácsi ülések résztvevői többnyire a regionális tervnek irányt szabó építészek, illetve a máskülönben szintén balatoni épületek tervezésével foglalkozó szakemberek köréből kerültek ki, ily módon a szakmai egyeztetések rendszerint az elvárt építészeti látásmód érvényesülését eredményez-

[10] A tervtanácsok megtalálhatók voltak a tervező- illetve beruházó vállalatokon belül, az országos főhatóságok, tárcák köreiben egyaránt. Dr. Kotsis I. 1967, 59.

ték. Mindehhez hozzátehető, hogy a korszakban az építészek állami tervezőirodák alkalmazottjaiként dolgoztak. A munkahelyi érvényesülés, egyáltalán a tervezési feladatok nyilván megkövetelték a szakmai kollektíva által alkotott „szabályok" betartását, az uralkodó építészeti szemléletnek történő megfelelést.

A regionális tervezés kezdetekor Farkas Tiborék alapelvként rögzítették, hogy a balatoni építészetnek egyszerű, egyúttal korszerű megoldások alkalmazására kell törekednie. Az egyszerűség kritériumát a gazdaságossági megfontolásokkal indokolták, mondván, a néhány hónapos balatoni üdülőszezon számára nem lenne észszerű költséges épületeket tervezni, a korszerűség követelményét pedig elsősorban a funkcionalitás hangsúlyozásával kötötték össze.[11] A Balaton környékén a nyár hangulatába illeszkedő, a természet felé nyitott, könnyed karakterű, az idényjelleget és az üdülőhelyi rendeltetést letisztult módon kifejezésre juttató épületeket tartottak kívánatosnak.[12] Az elvek lefektetésével szinte egyidőben, az ötvenes évek vége felé meg is jelentek az első, az elvárt irányvonalat képviselő strandlétesítmények, éttermek, bazárok a tó körül. A jellegük folytán összefoglaló néven *pózna-lemez architektúra* elnevezéssel illetett, többnyire az ötvenes-hatvanas évek fordulója tájékán keletkezett épületek mintegy jelképeivé váltak a balatoni regionális terv által képviselt építészeti szemléletnek.[13] A hatvanas évek második felétől azonban az addig világosnak és egyértelműnek látszó építészeti törekvések fokozatosan halványulni kezdtek, illetve új árnyalatokkal bővültek, ami össze-

[11] A szezonális használattal összefüggésben az egyszerűség elvárásának emlegetése a szűkös anyagi lehetőségek kényszerű tudomásulvételét is jelentette. Kisléghy 1957, 52.
[12] Bérczes, Farkas, Kisléghy, Polónyi, 1960, 25. A balatoni nyaraló- és szálloda-építkezésekről tárgyaltak a siófoki kislakás-anketon. *Magyar Nemzet*, 1963. június 30.
[13] Bérczes, Farkas, Kisléghy, Polónyi, 1960, 25.

függött a BIB és a főépítészi tevékenység háttérbe szorításával, illetve az állami beruházások nagyságrendjének változásával.

Amint tehát az eddigiekből kiolvasható, valamely balatoni üdülőhelyi létesítmény megtervezésekor az építész mozgásterét számos tényező befolyásolta. Ez persze nem jelentette azt, hogy a tervezőnek egyáltalán ne lett volna lehetősége személyes látásmódját, egyéni elképzeléseit, az épülettel kapcsolatos vízióját műve megalkotásakor érvényre juttatni. Mint láthattuk, az alkotói szabadság bizonyos fokú meglétét az építészek szakmájuk egyik megkérdőjelezhetetlen talpkövének tekintették és tekintik. Az épületek többnyire nem kizárólag a megrendelő akaratából kívánnak hatni a szemlélőre, hanem egyúttal az építész személyes ambícióinak, művészi törekvéseinek kifejezőeszközeként is. Ilyen aspektusból nézve bármilyen egyszerű tervezési feladatból születhet eredeti, egyedi mű. A műszaki alkotás abban a környezetben, azon a helyszínen érvényesül, ahová tervezték. Egy épület létrejötte szükségképpen újraértelmezi, átrendezi a fennálló viszonyokat. Mindazonáltal az új által előidézett változás nagysága különböző tényezők függvényében – idesorolható az építtetői elvárás, vagy a tervező habitusa – széles skálán mozoghat.

A Balatonnál a tervezés kiinduló tétele úgy szólt, hogy a táj, a környezet meglévő értékeinek megóvását alapvető követelménynek kell tekinteni, ami elvileg a kialakult körülményekhez idomuló, mértékletességet mutató, a tájba harmonikusan illeszkedő létesítményeket kívánt meg.[14] Jóllehet a regionális tervezés építészeti koncepciója a kezdetektől hangsúlyozta, hogy az üdülőterület jövője nem a „va-

[14] Farkas 1972, 26–27. Kotsis L. 1975, 31.

don" állapota, hanem a sűrűn települt „táborhelyé", tehát számolt a beépítés intenzitásának növekedésével, egy üdülőhelyre szánt épület esetében mégiscsak lényeges faktornak minősült, hogy mennyire képes természetközeli benyomást kelteni.[15]

Az építészeti mű és környezete viszonyában a helyes arányok megtalálása eleinte, a fejlesztések kezdeti szakaszában megoldható feladatnak bizonyult. A jellemzően kisebb volumenű beruházásokban emelt létesítmények, amellett, hogy szándékolt rendeltetésüket betöltötték, az üdülőhelyi jelleget megjelenésükben is kifejezésre juttató, a környezettel harmonizáló alkotásoknak tűntek. Előnyös tulajdonságaikat azonban csakis addig és annyiban tudták kamatoztatni, amíg az összképet, a táji környezetet a természetesség benyomása uralta.

Ahogy a fejlesztések előrehaladásával, a beépülés fokozódásával sokasodtak az építészeti alkotások, azok óhatatlanul újabb és újabb területeket hódítottak el az üdülőterület eredendő vonzerejét adó „vidéktől", „természettől". Ezt pedig részben a már meglévő épületek kárára tették. Másrészről az új létesítmények iránt mutatkozó mennyiségi igények növekedésével az üdülőterületi tervezést illetően rögzített elvek fokozatosan háttérbe szorultak. Egy ponton túl a megrendelői elvárásokat teljesítő építészet már képtelennek bizonyult a táji-környezeti értékek megóvását, kiemelését szolgáló tevékenységként hatni, és a kezdeti törekvések ellenére végső soron a természet, a vidék, a táj átformálásának, megváltoztatásának lényeges hatótényezőjévé vált.[16]

[15] Bérczes, Farkas, Kisléghy, Polónyi, 1960, 25.

[16] „A jólét és a fogyasztói társadalom szemlélete az embert elkíséri a vágyott természetbe, magával hozva a most már kényelmét biztosító fizikai környezetét, s vele együtt a környezet első számú ellenségét: az építészetet" – fogalmazott kritikusan 1974-ben Callmeyer Ferenc, aki egyébként több nevezetes balatoni épületet tervezett. Callmeyer 1974, 8.

A tó körüli üdülőhelyi építészetben a mértékvesztés egyik tanújele az épületek nagyságrendjének növekedésében mutatkozott meg. Az épületméret növelésének leginkább divatos megjelenési formáját az időszakban a magasházak képviselték. A magasház-létesítési trend elsősorban a szállodatervezésben jelentkezett, illetve érvényesült, dacára annak, hogy a 10-12 emeletes vagy még több szintszámú balatoni üdülőszállók létjogosultsága számos tényező miatt megkérdőjelezhető volt. A hotelépítés e módjának alkalmazását az ellenvéleményeket megfogalmazók – építészek és turisztikai szakemberek egyaránt – alapvetően két szempontból tartották kedvezőtlennek. Amint az korábban már szóba került, építész szemmel leginkább azt lehetett felróni, hogy a sokemeletes szállodákról szőtt elképzelések a táj iránti tapintatot, szerénységet, könnyedséget az üdülőhelyi épületekkel szemben követelményként megfogalmazó elvekbe ütköznek. Ez különösen az északi part vonatkozásában vetődött fel problémaként. Mert még ha a déli part egyes szakaszain, például Siófok térségében a síkvidéki látvány tagolásának céljával meg is lehet indokolni magasházak elhelyezését, a hegyes-dombos északi oldalon ugyanez a törekvés a környezettel versenyre kelő, azt jó eséllyel legyűrő, végső soron a természet nyújtotta vizuális élményt lerontó végeredményt sejtetett.[17] A turizmus irányából elhangzó kritikai észrevétel pedig, mint emlékezhetünk, funkcionális oldalról nem tartotta szerencsésnek üdülőhelyen magas épületet emelni, annál az oknál fogva, hogy a külföldi tapasztalatok alapján a nyaralóvendégek a sokemeletes szállodákat nem igazán kedvelték, inkább a kisebb, családia-

[17] Városba, tájba illő szállodákat. A balatonfüredi első konferencia érdekes állásfoglalásai. *Magyar Nemzet*, 1968. szeptember 22.

sabb hangulatú, két-háromszintes hoteleket részesítették előnyben.[18] Ráadásul a magasházak a beruházások kapcsán egyébként folytonosan hangoztatott gazdaságossági követelményeknek sem feleltek meg. Esetükben olyan építési és üzemeltetési többletköltségek merültek fel, mint például a lift szükségessége.

Mindennek ellenére mind a megrendelő szerepét betöltő döntéshozók, mind az építészek tudtak érveket felsorakoztatni a magasba törő balatoni hotelépületek létjogosultsága mellett. Az állam, illetve a hatalom szemszögéből az elsősorban idegenforgalmi célra szánt sokemeletes szállodák alkalmasnak látszottak annak reprezentálására, hogy a magas színvonalú, a különleges, a nem mindennapi élmény, a nyugati luxus a szocializmusban, a Balatonnál is elérhető. Az uralkodó szakmai nézőpont szemében pedig a magasházak, a toronyépületek a modern építészeti törekvések látványos megnyilvánulási formáinak számítottak. A divatos felfogás szerint a környezetéből kiemelkedő építmény a feszültségkeltés megengedett eszközeként hathatott, illetve hangsúlyos jellege által a városépítés, városrendezés összefüggéseiben igazodási pontként is szolgálhatott. Hasonló megfontolásokból a tájból toronyként kimagasló szálloda valamely új üdülőközpont kijelölésére biztosíthatott lehetőséget. Jelzett körülmények a tervezők egy részét merészebb víziók megfogalmazására ösztönözték. Végül is a nagyratörő épület, ha megvalósult, alkotója ambícióinak hirdetőjévé válhatott. A hatvanas-hetvenes évek fordulója környékén sokemeletes üdülőszállodák létesültek Balatonfüreden, Balatonalmádiban, Keszthelyen. Hogy helyes volt-e a tó északi oldalán a tájból felkiáltójelként kiemelkedő szállodákat emelni, nem kívánjuk megítélni, mindenesetre megépültek, itt vannak, megszoktuk őket.

[18] „A toronyszállókról már rég kiderült, hogy üdülőhelyeken nem válnak be. A pihenni vágyó vendég a városi bérkaszárnyából nem szállodakaszárnyába akar átköltözni szabadsága idejére; nyaralóhelyen nem a nagyvárosi életforma nyugtalanító ingereivel kíván találkozni, hiszen épp azok elől menekül. Az üdülőszállókkal szemben támasztott korszerű igények tudomásulvételét nálunk mind ez ideig akadályozta az a szemlélet, hogy építészetileg az a nagy, ami magas"– írta a *Magyar Nemzet* 1969-ben. Antalffy Gyula: A kereslethez igazodva. *Magyar Nemzet*, 1969. november 26.

Annabella, Marina, Auróra

A következőkben az 1968–1969 folyamán elkészült két füredi és egy balatonalmádi hotel építéstörténetét, szakmai, illetve sajtóbeli fogadtatását vázoljuk. E szállodák egyrészt a korabeli balatoni idegenforgalom zászlóshajójának számítottak, másrészt építészeti vonatkozásaik nemcsak a szűken vett szakmai körökben leltek visszhangra, hanem a szélesebb közvélemény érdeklődését is felkeltették. A három különböző helyen, nagyjából egyidőben létesült épület már a kortársak szemében is tálcán kínálta az összehasonlítás lehetőségét.

A hatvanas évek első felében terjedt el a híre, hogy a Belkereskedelmi Minisztérium az ország legnagyobb üdülőszállodáját Balatonfüreden, pontosabban Arács határában fogja felépíteni. Az egyetlen, észak-déli hossztengelyű, hatemeletes szállótömb végleges terve a hozzá merőlegesen, terepbe simulóan csatlakozó egyszintes lepényétteremmel és konyhaüzemmel 1965-ben született meg.[19] Az 1968-as

[19] Amint már szóba került, az eredeti elképzelés szerint itt három különálló hotelépület létesült volna a Siófokon alkalmazott módon. Végül azonban a szakemberek célszerűbbnek találták az egy tömbben való megvalósítást. Mint emlékezhetünk, az idényjellegű óriáshotelről született döntés helyességét sokan vitatták, főként az egész évben üzemeltethető férőhelyek lehetőségének elszalasztása miatt. Pázmándi 1968, 14–16. Hornicsek 1968, 12–13. Szende 1966, 16. Bíró 1965, 19–20.

szezonra elkészült, 840 férőhelyes szálloda a Hotel Annabella nevet kapta. Névadója a *couleur locale* jegyében Füred híres-nevezetes Anna-bálja volt, de mivel az idegenforgalmi érdek nyugatiasabb hangzást kívánt, Annából Annabella lett.[20]

A rangsorban az első hely a leánykori nevén arácsi idényszállóként emlegetett hotelt nemcsak abból a szempontból illette meg, hogy a másik füredi szállodát és a balatonalmádi hotelt időben egy esztendővel megelőzve nyitott meg, hanem azért is, mert, ahogy a hozzáértők mondták, hármójuk közül a legjobban sikerült. A dicséretek szerint a Hotel Annabella építésze, Pázmándi Margit példaértékűen oldotta meg a hatalmas monolit tömb környezetbe illesztését, ezenfelül szerencsés formaképzéssel, ügyes tagolással, jól eltalált épületrészletekkel hatásosan csökkentette a nagy méretek súlyát. Az elismerő hangok e méltatás kapcsán a következőket emelték ki: Az észak-déli hossztengelyű, azaz a Balatonra merőleges hatemeletes szállodaszárny részben szabadon álló pilléreken nyugszik, részben – kihasználva a lejtős terep nyújtotta adottságokat – a hozzá csatlakozó egyszintes éttermi-konyhaszárnyra támaszkodik. A szemlélőben a könnyedség érzetét keltik a homlokzat formálásának építészeti elemei, a földszinti vékony betonoszlopok, a nagyméretű, tagolt üvegfelületek, az erkélysorokkal áttört emeletek. A külső felületeket uraló anyagok, a nyersbeton, a fehér műkő és a kék ichorizált üveg együttes alkalmazása, amellett, hogy a fehér-kék színpár a nyári melegben hűsítően hat, szintén ezt a hatást erősíti. A főbejárat tágas, keret nélküli – belga importból származó – üvegportáljai szabad átjárást biztosítanak a balatoni nyárnak, amely színnel, fénnyel, vibrálással tölti meg a belső tereket.[21]

[20] Szende 1968, 16.

Pázmándi Margit egy 1969-ben vele készült interjúban szállodája megszületése kapcsán a következőket tartotta fontosnak elmondani: „A füredi tájhoz, környezethez alkalmazkodó, belesimuló épület egyéni elképzeléseim szerint épült. Meghagytam mellette a három-négy hold szőlőt. Az előcsarnok üvegfalát úgy terveztem, hogy az épület e részén átlátni a vidék folytatódására, a táj átfut az épület alatt. Építés közben sokat elhajóztam a szálloda előtt, milyen is a vízről nézve, meg, hogy ne legyen hivalkodó, ne nyúljon a füredi fasor fölé." Ugyanebben az interjúban építészeti hitvallásáról így vallott: „Az 1920-as években kialakult Bauhaus építészeti iskola puritán stílusa áll hozzám a legközelebb, habár túl vagyok rajta. Őszintesége, funkcionalizmusa megfelel pontosságra törekvő, zárkózott természetemnek. Talán ennek feloldásaként, kiegészítéseként épületeim környezetbe olvadásának minden lehetőségét szívósan, szenvedéllyel kutatom. Tervezés közben igyekeztem átélni, milyennek is látja majd a vendég a szállodát, hogyan érezné benne magát a legjobban. Neutra magyar származású amerikai építész, mielőtt megtervez egy házat, egy időre odaköltözik a családhoz, hogy jól megismerje szokásaikat, igényeiket."[22] Könnyed megformálású terek, nyitottság, átjárhatóság, kapcsolatteremtés a természettel, nagy üvegfelületek, vékony vasbeton szerkezetek, karcsú oszlopok, a homlokzaton szalagként körbefutó ablaksorok – mind Neutra építészetének jellemző elemei, amelyek Pázmán-

[21] Mináry 1968, 38–44. Hornicsek 1968, 12–13. Vászolyi 1968, 6. Antalffy Gyula: Fényben, árnyban a szívemelő táj. *Magyar Nemzet*, 1968. június 27.
[22] Tóth Erzsébet: A szállodatervező. *Magyar Nemzet*, 1969. április 30.

di Margit jóvoltából 1968-tól immár Balatonfüreden is megcsodálhatók voltak.

A Hotel Annabella terveiért az építész Ybl-díjban részesült, alkotása azonban nem sokáig maradt a „legek" szállodája, legalábbis ami a méreteket illeti, mert a település nyugati oldalán 1969-re elkészült az arácsinál is nagyobb üdülőszálloda. E fejlesztés kapcsán a hatvanas évek első felében még húszemeletes toronyszállóról szóltak a hírek, mondván, Fürednek ezen a pontján hangsúlyos, szoborszerű épületre kell törekedni, mivel e térségben kerül kialakításra a fürdőhely új idegenforgalmi centruma. Az elképzelések később finomodtak, így kevesebb lakószinttel, alacsonyabb, zömökebb, a tájból kevésbé kirívó épület felhúzásáról született elhatározás.[23]

A Hotel Marina 1969 nyarán így is mint a Balaton legnagyobb, leglátványosabb idényszállója nyílt meg a 62 méter magas, 12 emeletes főépületével, háromemeletes motelszárnyával, amihez 500 adagos konyha-étterem, valamint különféle szolgáltatóegységeket magába foglaló üzletsor csatlakozott. Üzembe lépésekor 860 férőhelyével nemcsak a Balaton, hanem az egész ország legtekintélyesebb idegenforgalmi létesítményének számított. De nem csak, ahogy egykoron emlegették, „floridai" méreteivel haladta meg elődeit. A méltatások szerint a Hotel Marina volt az első olyan balatoni szálloda, amelyet a szó igazi, nemzetközi értelmében is szállodának lehetett nevezni.[24] Műszaki oldalról e megállapítást a szakemberek azzal támasztották alá, hogy a hatalmas létesítmény tervezője, Mányoky László jóvoltából egészében véve funkcionális, jól szervezett, az idegenforgalmi célok szolgálatában minden igényt egymagában igyekszik kielégíteni.[25] Megjelenés tekintetében a szállodaegyüttes reprezentatív jellegét volt hivatva kifejezésre juttatni a nagy tömegkontrasztokra alapozott szoborszerű megformálás, a környezetből messze kiemelkedő fő tömeg, a hotel tetején távolról is látható „M" betű, a fapanelekből álló külső borítás.[26] Az épülettel kapcsolatos ambíciók tükröződtek az elnevezésében is. *Marina* mint kikötőhely, amely, miután felfedezte az idegenforgalom, felkapott úti céllá vált.[27]

Lehet, hogy a Hotel Marinával kapcsolatos törekvéseket az alkalmazott építészeti megoldások látványosan érzékeltették, megjelenése mégsem aratott osztatlan sikert. Lehangoló és elkeserítő, ahogy mélyen belemar a hátterét adó hegysor lágy vonulatába, kedves csipkézetébe, ahogy valósággal kicsorbítja a tájat – jegyezte meg a *Magyar Nemzet* 1968-ban. A sárgásbarna fenyőfa burkolat az erdőkkel borított magashegységi környezetben bizonyára szépen, igen jól mutatna, de idegenül hat a mediterrán bájú Balaton-parton – méltatlankodott az újság.[28] A Marina nem tájba illő, elrontja annak harmóniáját – sajnálkozott úgyszintén a nyarait Tihanyban töltő író, Passuth László 1971-ben. A hatalmas szállodaépület felhő-

[23] Mányoky 1967, 10. Burger 1968, 138. „Hotel Marina" Balatonfüred. *Műszaki Tervezés* 1966/5. 26.
[24] Burger 1969, 1–2. Megnyílt a Balaton legnagyobb szállodája, a füredi Marina. Népszabadság, 1969. július 6.
[25] A korabeli beszámolók szerint egy valóságos komplexum született, amelyben étterem, cukrászda-eszpresszó, bár, kártya- és klubszoba, TV-terem, biliárdterem, társalgó, üzlet, fodrászat, kozmetika, saját strand, kiépített horgászhely, vízisí- és vitorlásbérlési lehetőség egyaránt a vendégek rendelkezésére állt. Burger 1969, 2–5. Mányai 1969, 8–9. Jánossy 1970, 15.
[26] Burger 1969, 4., Mányai 1969, 8–9.
[27] Az olasz *marina* szó eredetileg a tengerpart kikötésre alkalmas pontjait, illetve a helyi halászok településeit jelölte. Majd a huszadik század folyamán ezek a marinák a mediterráneum divatos fürdőhelyeivé lettek.
[28] Antalffy Gyula: Fényben, árnyban a szívemelő táj. *Magyar Nemzet*, 1968. június 27.

karcoló-arányaival, tájtól elütő színével bizony nem kéredzkedett a szívünkbe – tette hozzá.[29]

Pedig nem a Marina adta az északi part első magasnak ható épületét, hanem az ugyancsak 1969-ben Balatonalmádiban megnyitott Hotel Auróra. A korai tervek itt is egy toronyszállóról szóltak, amely csupa üveg borításával az üdülőtelep hangsúlyos és reprezentatív díszeként csilloghatott volna. Bár az elképzelések, akárcsak a Hotel Marina esetében, idővel csiszolódtak, illetve költségcsökkentési szempontok áldozatává váltak, a szállodaépítésre kiszemelt helyszín önmagában véve kiváló választásnak bizonyult, mert a vízpartot egészen megközelítő egyik dombnyúlvány végpontját jelentette. A végül 12 emelettel megépült hotel ily módon elhelyezésénél fogva eleve magasabbnak látszott, mint amekkora ténylegesen volt, a környező, füredinél nagyvonalúbb hegysor előterében mégis egyensúlyban tudott maradni a tájjal. Sajátos külsejét az épületen körbefutó fémváz adta, olyan hatást keltve, mintha üvegből lenne. A hotel tervezője, Kürthy László ezzel is a szobákból, illetve a hozzájuk tartozó tágas teraszokról a Balatonra és a közeli hegyvonulatokra nyíló ragyogó kilátás hangsúlyozására törekedett.[30] Az említett szállodák akarva-akaratlanul egy rendszer és egy időszak üdülőhelyi építészetének legszembeötlőbb jelképeivé váltak az északi parton.

[29] Passuth László: Tihanyi szeptember. *Magyar Nemzet*, 1971. szeptember 27.
[30] Kürthy 1968, 168–169. Burger 1968, 138. Dezső 1969, 6–9. Vári 1969, 10.

6.
VILÁGNÉZETI BALATON

Ideológiai-elvi alapvetés

A folytatásban a Balaton-felvidék Kádár-kori sorsát a turizmusfejlesztés térségi vonatkozásai mellett leginkább befolyásoló tényezőkről esik szó. E tényezők gyújtópontjában a rendszer politikai-ideológiai irányultsága áll, amely elsősorban a mezőgazdasággal, iparral kapcsolatos törekvésekben nyilvánult meg, és rendszerint a megyei hatalmi szintér közvetítésével fejtette ki tájformáló hatását.[1] Az északi partnál maradva, az itteni történések elválaszthatatlanok a Veszprém megyei pártbizottság első titkári pozícióját 1956 év végétől a nyolcvanas évek közepéig betöltő Pap János személyétől.[2] Pap évtizedekig

[1] A pártállami berendezkedés természetéből fakadóan a helyi hatalom letéteményeseinek a kommunista párt területi pártbizottságai számítottak. A pártbizottságok alá-fölé rendeltségi hierarchiájában az országos hatáskörű, központi pártszervek alatt a megyei pártbizottságok helyezkedtek el, amelyek így a befolyásuk alatt álló területen fontos irányítási és döntéshozatali jogosultságokat gyakoroltak.
[2] Pap János 1946-ban, 20 évesen lépett be a Magyar Kommunista Pártba, miután vegyipari szakiskolai érettségit szerzett. Fiatalon elsajátította a marxizmus-leninizmus eszmei alapjait, valamint a kiépülő pátállam, a Rákosi-diktatúra hatalomgyakorlási technikáit. 1957-ben, 31 évesen, a forradalom eltiprását követően vált az MSZMP néven újjászervezett ▸

egyszerre számított a megye keménykezű, félelmetes hírű vezetőjének és a kádári nómenklatúra megbízható, befolyásos tagjának.[3] Veszprém megye viszonylatában olyasféle szerepet töltött be, mint Kádár János az ország egészét tekintve. Ahogy a kommunista párt országos testületeiben Kádár részéről elhangzott állásfoglalások feltétlen iránymutatásként szolgáltak a hatalmi szervezet egésze részére, úgy Pap megnyilatkozásai a megyei párt- és állami bürokrácia számára bírtak kötelező érvénnyel.

Ugyanakkor Kádár és Pap eltérő helyzetükből adódóan a hatalomgyakorlás rendszerében más-más szerepet töltöttek be. Az ország vezetésére egyes politikai és gazdasági szükségszerűségek idővel valamiféle reálpolitikai nézőpontot kényszerítettek rá, ez megmutatkozott például a központi párt- és állami szervek balatoni turizmusfejlesztéshez való viszonyulásában. Ehhez képest a Veszprém megyei vezetést következetes ideológiai fókusz jellemezte. Pap fő feladatának azt tekintette, hogy az állampárt aktuális iránymutatásait, állásfoglalásait a marxi-lenini elvek szerint a szocializmus helyi építésében érvényre juttassa. A hatalmi centrum alapvetően ezt is várta el a megyei párttitkároktól.

Az országos és megyei politika viszonylatában időnként megmutatkozó különbségek tehát nem feltétlenül valamiféle, a központi akarattal szembehelyezkedő helyi ellenállásból, illetve dogmatikus

kommunista párt megyei bizottságának első titkárává, és egyetlen, 1961 és 1965 közötti megszakítást kivéve egészen 1985-ig irányította a megyét. Amint arról már esett szó, 1961 és 1965 között azért nem Pap állt a megye élén, mert országos megbízatásokat kapott, előbb belügyminiszterré, majd miniszterelnök-helyettesé nevezték ki, azonban a helyi ügyeken ebben az időszakban is rajta tartotta szemét. A. Gergely 1991, 62., 119–121., 126.

[3] Pap saját bevallása szerint is határozott ember volt, ha valamivel nem értett egyet, véleményének rendre hangot is adott. Pap János interjú. Készítette: Kozák Márton 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 106. sz. 231.

nézőpontból fakadtak, hanem inkább annak a kétarcúságnak voltak betudhatók, ami a kádári vezetést mindig is jellemezte. Röviden: Veszprémben inkább az országos pártpolitika ideologikus vonala érvényesült. Ideologikus megközelítésben pedig szükségszerűen a Balatonnal, illetve annak térségével kapcsolatos gondolkodást, politikai törekvéseket is marxizmus-leninizmus tanításai határozták meg.

A marxizmus központi elve szerint az emberiség történetét a haladás hatja át, ez pedig szükségszerűen elvezet a tökéletes társadalomig. A történelem az eszményi világot megvalósító kommunizmusban teljesedik be, amikor is nem léteznek többé osztályok, megszűnnek a megosztó érdekellentétek, és mindenki gondtalanul élhet, szükségleteinek megfelelően részesedik az anyagi javakból. A szocializmus elviekben a kommunizmus felé vezető útnak azt az állomását jelentette, ahol már a haladás fő erői, a munkásosztály, és annak élcsapata, a kommunista párt tartja kézben a hatalmat. Ily módon megindulhat az új társadalmi rend tudatos építése; a kommunizmus előkészítése.[4]

A szocialista építőmunka fókuszában tehát a társadalmi viszonyok szándékolt megváltoztatása állt, azzal a meggyőződéssel, hogy mindez az egész történelem folyamán először tudományosan kidolgozott terv alapján történhet. A teoretikusok szerint az új világ megteremtése először is a megelőző időszakokból öröklött, ám reakciósnak, elavultnak vagy éppen átmeneti jellegűnek tekintett létformák felszámolását követelte meg.[5] Ebből a felfogásból következően az osztályharc megví-

[4] Legalábbis ezt vallotta az 1945 után Kelet-Európában egyeduralomra törő kommunista ideológia. A propagandisták munkájához. A szocializmus alapjainak lerakásáról. *Pártélet*, 1960. augusztus. 79.

[5] A korábbi, tehát a kommunista hatalomátvételt megelőző időkből származó életkeretekkel való szembehelyezkedés abból a vélekedésből fakadt, hogy a legtöbb múltból eredő ▸

vását jelentette minden olyan magatartás, ami hozzájárult a múlthoz sorolt hagyományok, tárgyi környezet és kultúra megsemmisüléséhez, elsorvadásához, feledésbe merüléséhez.[6] A „haladás" hívószavát zászlóra tűző, a „múltat végképp eltörölni"[7] jellegű marxista törekvések a Balatonnál is jelentkeztek, ez a gondolatiság ott munkált a balatoni táj szocialista szellemben történő átformálásának szándékában.

A marxizmus-leninizmus az új társadalmi rend megteremtésében az úgynevezett szocialista termelési viszonyok kialakításának döntő jelentőséget tulajdonított, mondván, a lét határozza meg a tudatot, azaz egyén és társadalom jellegének kulcsa a termelési mód. Leegyszerűsítve: a szocialista termelési viszonyok szocialista tudatformát, szocialista társadalmat szülnek.[8] A szocialista termelési viszonyok elviekben azt jelentették, hogy a termelőeszközök, a gazdasági erőforrások nem magánkézben, hanem társadalmi tulajdonban, köztulajdonban vannak.[9] A szocializmus építésének ideológiai alapon leegyszerűsített népgazdasági programját a szocialista iparosítás és a mezőgazdaság szocialista átszervezése adta. A szocialista iparosítás az állami tulajdonú nagyipar, nehézipar fejlesztését jelentette,

társadalmi jelenség már puszta létével a régi kultúrát, erkölcsöt, világnézetet képviseli és hirdeti, és ameddig fenn tud maradni, addig a szocialista fejlődést akadályozza, az ellen dolgozik. Kádár 1960, 8. Szmirnov 1963, 1. A propagandisták munkájához. A szocializmus alapjainak lerakásáról. *Pártélet*, 1960. augusztus. 80. Mit jelent a szocializmus teljes felépítésének programja? *Pártélet*, 1964. december. 47.

[6] Szmirnov 1963, 3. Mit jelent a szocializmus teljes felépítésének programja? *Pártélet*, 1964. december. 47. A munkásosztály vezető szerepe a szocializmus teljes felépítésének időszakában. *Pártélet*, 1965. november. 44.

[7] Az idézett gondolatot a nemzetközi munkásmozgalom mozgalmi dala, az Internacionálé énekli meg.

[8] A propagandisták munkájához. A szocializmus alapjainak lerakásáról. *Pártélet*, 1960. augusztus. 82. Mit jelent a szocializmus teljes felépítésének programja? *Pártélet*, 1964. december. 41. A kispolgáriságról *Pártélet*, 1967. március. 40.

[9] Mit jelent a szocializmus teljes felépítésének programja? *Pártélet*, 1964. december. 41.

míg a mezőgazdaság szocialista átszervezése gyakorlatilag a magántulajdonon alapuló egyéni kisárutermelés felszámolását, és helyette az állami-szövetkezeti formában zajló nagyüzemi gazdálkodásra történő áttérést célozta.[10] Megkérdőjelezhetetlen tételnek számított, hogy a technika vívmányait hasznosító nagyipar, az ipari módszereket alkalmazó mezőgazdaság, a termelési eszközök társadalmi tulajdona, a gazdaságirányítás tervszerű rendszere összeségében soha nem tapasztalt lendületet biztosít a termelőerők fejlődésének, a munka termelékenységének. Ezáltal olyan anyagi alapok, jólét és technológiai fölény keletkezik, ami a kapitalizmus gazdasági túlszárnyalásához, végső soron a szocializmus világméretű győzelméhez vezet.[11]

Korábban a turizmus Kádár-kori gazdaságpolitikai környezete kapcsán már szóba került, hogy az ipar fejlesztése a marxi-lenini eszmék alapján minden más ágazatot megelőző jelentőséggel bírt. Az iparosítás, abból kiindulva, hogy a munkásosztály a szocializmus fő társadalmi ereje, gazdasági és politikai szükségszerűségnek számított.[12] A munkásosztály persze történelmi hivatását, a szocializmus építésében neki szánt vezető szerepét leginkább élcsapata, a kommunista párt útján tölthette be. Mindez azt jelentette a hatalom birtokosai szemszögéből, hogy ipar nélkül nincs munkásosztály, munkásosztály nélkül nincs szocializmus, és ha nincs szocializmus, a kommunistákra sincs szükség.[13]

[10] Kádár 1960, 9.

[11] A propagandisták munkájához. A szocializmus alapjainak lerakásáról. *Pártélet*, 1960. augusztus. 79–80. Kádár 1960, 9. A munkásosztály vezető szerepe a szocializmus teljes felépítésének időszakában. *Pártélet*, 1965. november. 45.

[12] Kádár 1960, 9. A munkásosztály vezető szerepe a szocializmus teljes felépítésének időszakában. *Pártélet*, 1965. november. 43–46.

[13] Kádár 1960, 8. Sánta 1959, 47. A munkásosztály vezető szerepe a szocializmus teljes felépítésének időszakában. *Pártélet*, 1965. november. 44–50.

Bár az ipar említett elvi jelentőségét a mezőgazdaság meg sem közelíthette, az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a szektor szocialista átalakítását, azt, hogy sikerült áttörést elérni a termelőszövetkezetek létesítésében, ezáltal megindult az agrárgazdálkodásban addig meghatározó magántulajdonosi szemlélet bomlása, a pártban mélyreható, forradalmi változásnak, történelmi jelentőségű fordulatnak tekintették.[14] Az MSZMP VIII. kongresszusa 1962-ben ki is nyilvánította, hogy a mezőgazdaság átszervezésével az egész népgazdaságban uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, és ezzel megtörtént a szocializmus alapjainak lerakása. A pártvezetés egyúttal deklarálta, hogy az ország a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett.[15]

1962 után a politikai és gazdasági építőmunka irányait kijelölő megnyilatkozásokban fokozatosan olyan fogalmak kerültek előtérbe, mint a hatékonyság, termelékenység, gazdaságosság. A kifejezések mind gyakoribb emlegetése a jólét és a bőség eljövetelét meghirdető, illuzórikus ideológiai kinyilatkozások, illetve a rendszer valódi teljesítménye, tényleges lehetőségei között élesedő ellentét feloldására irányuló próbálkozásokat jelezték.[16] A hatékonyság növelésére irányuló törekvések az ipar és a mezőgazdaság vonatkozásában összekapcsolódtak, oly módon, hogy az ipar korszerűsítési célkitűzései között előkelő helyre került a mezőgazdaság igényeinek való megfelelés, a nagyüzemek fokozott ellátása gépekkel, műtrágyával és egyéb vegyszerekkel. Az elképzelések szerint ily módon a szocialista gazdaság két alapvető szektora egyaránt új lendületet vehetett. Az ideológiai meggyőződés e reményből aztán azt a következtetést vonta le, hogy ha az ipar elegendő gépet, műtrágyát, vegyszert szolgáltat a nagyüzemi mezőgazdaságnak, az életszínvonal olyan fejlődésnek indul, ami a szocializmus teljes felépítését eredményezi, azaz belátható közelségbe kerül a kommunizmus megvalósítása.[17]

A Veszprém megye életét irányító pártvezetés szeme előtt elsősorban tehát az lebegett, hogy a gazdasági-társadalmi folyamatokat a vázoltak szerint helyesnek tekintett irányba terelje helyben, szükség esetén a haladás valós vagy vélt akadályait eltávolítsa, illetve, ha kell, a feltételezett szocialista érdekek érvényesülését kikényszerítse. Eszmei-világnézeti alapon a Balatonnak, a tókörnyéki tájnak sem lehetett más az elsődleges rendeltetése, mint fentiek szellemében a szocializmus építésének szolgálata.[18] Ehhez járult a Balaton vidékének politikai-ideológiai nézőpontból kezdetektől ellenséges megítélése a megyén belül. Ennek fő oka eleinte az volt, hogy az 1956-os forradalom leverését követően a hatalomba visszatérő kommunisták a térséget a reakciós, osztályidegen elemek gyűjtőhelyeként tartották számon. Az 1957–1959 közötti időszakban Veszprémben a Balaton kapcsán megfogalmazott legfőbb célt így a terület nemkívánatosnak tekintett személyektől való megtisztítása, ahogy a párbizottsági üléseken akkoriban emlegették, a „Balaton-part kipucolása" jelentette.

[14] Halász 1960, 14. Hetényi 1961, 11. A propagandisták munkájához. *Pártélet*, 1960. augusztus. 84.

[15] Molnár 1962, 19.

[16] Molnár 1964, 10., Mit jelent a szocializmus teljes felépítésének programja? *Pártélet*, 1964. december. 43.

[17] Az idea úgy szólt, hogy a korszerű technikával, a munka termelékenységének növelésével, jobb munkaszervezéssel megteremthetővé válnak azok a fejlett termelőerők, amelyek aztán biztosíthatják az anyagi alapokat a kommunizmusba való fokozatos átmenethez. Molnár 1962, 24., Molnár 1964, 10.; Biszku 1965, 5.

[18] Ismét hangsúlyozzuk, hogy ez a politikai felfogás ugyanúgy a Kádár-rendszer részét képezte, mint az a fajta gazdaságpolitikai pragmatizmus, ami például a Balaton-part turizmusfejlesztésénél megmutatkozott.

A tó ötvenes évek végétől kibontakozó turizmusát, illetve idegenforgalmát részben a környék kényes politikai helyzetére tekintettel Pap Jánosék ugyancsak rossz szemmel nézték. Amikor a megye élén eltöltött időszakát a nyolcvanas évek végén Pap a vele készült interjúban felidézte, a Balaton kapcsán a következőkre emlékezett vissza: „Hosszú ideig a Balaton nem kellett senkinek. Budapestről kitelepítették 1945 után a csendőröket, főtiszteket, itt voltak a balatoni villáikban, a kutyának nem kellett a Balaton-part, amíg nem volt idegenforgalom. Mikor az idegenforgalom felélénkült, egyre nagyobb kedvet kaptak a központi szervek, hogy a Balaton-parttal foglalkozzanak."[19] Pap János a hatvanas évek folyamán rendre különböző indokokkal bírálta a balatoni idegenforgalom fejlesztését szolgáló országos intézkedéseket, mert véleménye szerint azok a megye egyéb területeinek beruházásaitól vonták el a pénzt. Ezenfelül úgy látta, hogy a Balaton-part a megye vezetőire is felesleges, plusz terheket ró azáltal, hogy a fővárosban elvárják a térség kiemelt kezelését. Ebbéli meggyőződéséről az előbb idézett interjúban így vallott: „Különböző szervek sürögtek-forogtak a Balaton körül, és valahogy úgy jelent meg a többi megye köztudatában, hogy milyen jó nektek, mert van Balaton-partotok, és ott forognak mindig főnökök, akikkel találkozni lehet, oda ömlik a pénz, és mekkora hasznotok van belőle. És mikor mondtam, hogy nekünk semmi hasznunk nincs, csak a bánat a miénk, mert a haszna kié? A megyének abból semmi haszna nincs, hogy a Balaton-parton az összes üzlet, amit mi ott nyitottunk, három-négy hónapig üzemel és kilenc hónapig zárva van, az csak veszteség [...] Aki kiadja a szobáját, annak van nyeresége,

[19] Pap János-interjú 233–234.

de az IBUSZON keresztül, az IBUSZ haszna, nem Veszprém megyéé, a HUNGARHOTELS az Budapesté, a balatoni hajózás a MAHART-hoz tartozik, de ha nincsen kolbász, ha nincsen lángos, ha nincs sör, ha nincs ez, nincs az, akkor viszont megölnek bennünket."[20]

Még ha az itt mintegy elöljáróban jelzettek akár azt az érzetet is kelthetik az olvasóban, hogy Pap János valamiféle eredendő balatonfóbiában szenvedett, ez nyilván nem volt így. Gyermekkora egy részét maga is a Balaton partján, Keszthelyen töltötte, szép emlékei voltak ezekről az évekről. Saját visszaemlékezése szerint a helyi katolikus gimnázium diákjaként gyakorlatilag egész nyáron ingyen lehetősége nyílt a vízisportokra, szeretett vitorlázni.[21] Értékelte a Balaton jótéteményeit, és az ebből fakadóan az ország életében betöltött különleges szerepét sem vonta kétségbe. Habitusából adódóan azonban szívesebben tekintett a térségre a hazai dolgozók első számú üdülőterületeként, mint devizális érdekekből előtérbe helyezett idegenforgalmi területre, még ha esetleg kénytelen-kelletlen ez utóbbi helyzetet is tudomásul vette. Kommunista politikusként pedig világnézeti-politikai meggyőződéséből fakadóan az üdülésnél, idegenforgalomnál sokkal fontosabb volt számára az, hogyan alakul a megyebeli ipar, vagy éppen a megyebeli mezőgazdaság helyzete. A szocialista Balaton-partról szőtt víziójában is elsősorban modern ipari létesítmények, fejlődő gyárak, valamint nagyüzemi termelőszövetkezetek, korszerű állami gazdaságok szerepeltek. Így aztán a kommunista utópiák a balatoni tájon is nyomot hagytak.

[20] Pap János-interjú 234–235.
[21] Pap János-interjú 22–28.

Kísérleti nagyüzem

Amint arról már szó esett, a Balaton-part hátterében húzódó területek a turizmusfejlődés kibontakozását követően is őrizték agrárjellegüket. 1945 után a kommunista politika errefelé is a kisárutermelő gazdálkodás megszüntetését, a szocialista mezőgazdaság feltételeinek megteremtését tűzte ki célul. Ideológiai vetületben ez egyúttal az idejétmúltnak, reakciósnak bélyegzett életviszonyok felszámolását és a térség életének szocialista szellemben való átalakítását jelentette. 1958-ban országosan újraindult a tsz-szervezés. Pap János 1960-ban elégedetten tájékoztatta az országos pártközvéleményt arról, hogy Veszprém megyében a mezőgazdaság szocialista átszervezése sikeresen befejeződött.[22] Szűkebb körben a megyei kommunisták előtt azt is megemlítette, hogy különösen a Balaton-part vonatkozásában jelentett ez nagy előrelépést, ahol az ellenséges elemek nagy tömegben telepedtek le és hatottak a parasztságra, illetve sokaknak szőlője volt, kisbirtokosi szemlélettel.[23] Az ötvenes évek végén úgy látta, ezzel történelmi átalakulást vittek végbe, a szocializmus gazdasági alapjainak megteremtésében és a politikai harc terén egyaránt. „Nyugalom, rend van ebben a megyében, több árut fogunk termelni" – mondta 1959-ben.[24] Innentől elviekben nem lehetett kérdés,

[22] Pap 1960, 75.

[23] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1959/1. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság 1959. március 16-i ülésének jegyzőkönyve. A KB 1959. március 6-i ülésének határozata és az ebből adódó feladatok. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1959/8. ő. e. 1959. november 14-i Megyei Párt VB ülés jegyzőkönyve. A Veszprém megyei főügyészség beszámolója a törvényesség terén végzett ügyészi tevékenységről.

[24] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1959/8. ő. e. 1959. november 14-i Megyei Párt VB ülés jegyzőkönyve. A Veszprém megyei főügyészség beszámolója a törvényesség terén végzett ügyészi tevékenységről.

hogy a Balaton-felvidéki szőlőművelés jövőjét is a közös gazdálkodás jelenti. A kezdeti lelkesedés azonban hamar elillant. Az újdonsült termelőszövetkezetek ugyanis nemigen tudták a hozzájuk fűzött reményeket beváltani.

Eredményes megújulás helyett inkább ellentmondásokkal és kudarcokkal terhes útkeresés következett. A Balaton-felvidék megfelelő hasznosítása, a nagyüzemi szőlőtermesztés számára életképes keretek megteremtése hosszú évekig rendszeresen visszatérő témát adott a megye vezetőinek. Egyrészt a korábban önállóan eredményesen gazdálkodó kistulajdonosi rétegnek az a része, amelyik továbbra is kitartott a szőlő mellett, minden adódó lehetőséget megragadott arra, hogy a ráerőltetett közös, szocialista gazdálkodás béklyójából szabadulást találjon. Annál is inkább, mert a megszüntetett hegyközségek emlékeként rendelkezésre állt az arra vonatkozó történelmi tapasztalat, hogyan érdemes az egyéni érdekek és a közös célok összekapcsolását megvalósítani. Így természetszerűen több helyen, például Badacsonyban, Szigligeten is igyekeztek kihasználni azt a kiskaput, hogy a nagyüzemi művelésre gyakorlatilag teljesen alkalmatlannak mutatkozó hegyvidéki szőlők mégiscsak egyéni kezelésben maradhattak, és 1958-tól újból akár hegyközségek is alakulhattak, igaz, immár szocialista keretek között, a szövetkezetek rendszerébe betagozódva.[25] A számok nyelvén ez azt jelentette, hogy a hatvanas évek első felében a Balaton-felvidéki művelt területek 25 százalékát elfoglaló szőlő több, mint 60 százalékát még mindig egyéni és háztáji módon gondozták. Annak, hogy a történelmi borvidék egyes te-

[25] Hogyan alakíthatunk hegyközséget? *Népszabadság*, 1958. február 20. Újjáélednek a hegyközségek. *Szabad Föld* 1958. március 2. Antalffy 1962, 2.

rületein a kistermelők a termelőszövetkezetté válás helyett inkább a korabeli felfogás szerint alacsonyabb rendűnek tekintett hegyközségi formát választották, országos visszhangja lett. A közvélemény formálói a jelenséget végső soron a helyi agrárnépesség gondolkodásmódját jellemző egyéni önzés, az elmaradottság, a tudatlanság rovására írták.[26] Ezek a körülmények a megye vezetésének is ürügyet szolgáltattak arra, hogy továbbra is a magánérdekeket és a régi világot okolják a termelőszövetkezetek kudarcaiért. De Veszprémben amiatt is panaszkodtak, hogy szerintük a balatoni tsz-eknek rendkívül szétaprózódott birtoktestek jutottak, és ezek is nagy részben kiöregedett, korszerűtlen ültetvények voltak. Valójában a kényszerből megalakult termelőszövetkezetek berkeiben sem igen akadt olyan személy, aki ha szőlővel foglalkozott, ne a sajátját művelte volna. Erre a szövetkezeti tagoknak a háztáji gazdálkodás biztosított lehetőséget, jellemzően ugyancsak a nagyüzemi módszerekkel nehezen megmunkálható területek vonatkozásában. Mindemellett az 1945 óta amúgy is megtépázott szőlőhegyekben a hanyatlás tovább folytatódott, az elhagyott, gondozatlan parcellák aránya évről évre gyarapodott. Ebben közrejátszott az is, hogy egyre kevésbé volt olyan, aki a munkaigényes szőlőt megművelje. Az idősebb korosztály fokozatosan kiöregedett, a fiatalok pedig inkább az iparba vagy a Balaton-partra, az idegenforgalomba mentek dolgozni. Az agráriumból való munkaerő-elvándorlás folyamatát, mint tudjuk, épp a rendszernek a hagyományos vidéki életformákat felbomlasztó társadalom- és gazdaságpolitikája ösztönözte. 1964-ben már 1500 holdra volt tehető az a terület, amelyik a szocialista átszervezés előtt termő szőlő volt,

[26] Mészáros 1962, 70–77. Orbán 1962, 89–94.

majd pár éven belül elhagyott senkiföldjévé vált. Az ekkor még elsősorban nem nyaralóhelyként, hanem szőlőtermesztő vidékként számon tartott Alsóörsön az ültetvények 80 százaléka parlagon hevert. A Káli-medencében is egészen megdöbbentő a helyzetről számoltak be az agrárszakemberek.[27]

Bár tudvalevő volt, hogy a táji adottságok, a domborzati viszonyok, az erősen tagolt felszín egyáltalán nem kedveznek a nagyüzemi termelésre való átállásnak a Balaton északi partján, a rendszer ideológiai indíttatásából fakadóan az áttörésnek itt is meg kellett történnie, mintegy „kerül, amibe kerül" alapon. A történelmi borvidék adottságaival, az évszázadok alatt kialakult táji keretekkel továbbra sem igen törődő szemlélet szerint első lépésként – tekintettel a munkaerőhiányra – gépi megmunkálásra alkalmas, összefüggő táblákat kellett kialakítani.[28] A követendő irányelv úgy szólt, hogy a tönkrement, elöregedett szőlők pótlására új ültetvényeket telepíteni csak úgy és annyit szabad, amennyit géppel meg is lehet művelni. Az északi parton

[27] MNL-VeML-XXIII-2-a. A Veszprém Megyei Pártbizottság és Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának 1964. november 13-i együttes ülésének jegyzőkönyve. A Balatonfelvidéki szőlők rekonstrukciója a III. ötéves tervben. A Keszthelyi Agrártudományi Főiskola Mezőgazdasági Tervező és Termelésfejlesztési Intézetének előterjesztése. 1964. november 10.

[28] Az agrárszakemberek által kidolgozott elvek szerint a gépek gazdaságos üzemeltetése érdekében a tábláknak minimum 5 kataszteri hold nagyságúaknak kellett lenniük, megfelelő sortávolsággal. A növényvédelem, a szüret gépesítésétől 50 százalékos munkaerő-megtakarítást vártak. Még azt is kiszámolták, hogy a gépek fordulási távolságának növekedésével hogyan csökkenhet az egységnyi területre jutó költség, így arra jutottak, hogy jelentős megtakarítást eredményezhet akár a 200 méteres táblahossz is a 100 méteres táblahosszhoz képest. A 600 méteres táblahosszt már igen kedvezőnek találták, a lejtés tekintetében maximum 17 százalékot tartottak megengedhetőnek. A termelőszövetkezetek tulajdonában lévő szőlőterület mintegy 75 százalékát alkalmasnak találták a nagyüzemi gazdálkodás megvalósítására. MNL-VeML-XXIII-2-a. A Veszprém Megyei Pártbizottság és Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának 1964. november 13-i együttes ülése. A Balatonfelvidéki szőlők rekonstrukciója a III. ötéves tervben. A Keszthelyi Agrártudományi Főiskola Mezőgazdasági Tervező és Termelésfejlesztési Intézetének előterjesztése. 1964. november 10.

a korszerűnek nevezett szocialista gazdálkodási elvek meghonosítása az itteni állami szőlőterületetek jelentős részét birtokló és kezelő Badacsonyi Állami Gazdaságra hárult, részben olyan célzattal, hogy az állami gazdaságnál alkalmazott gyakorlat a továbbiakban a termelőszövetkezetek számára is követendő példaként szolgáljon.[29]

A jelzett szempontok mentén a hatvanas évektől zajló állami szőlőtelepítési program azt eredményezte, hogy a Balaton-felvidéki szőlőművelés évezredes tapasztalatai ellenére, amely szerint a déli fekvésű meredekebb hegyoldalalak voltak a legalkalmasabbak a jó minőségű termés elérésére, a nagyüzemi gazdálkodás hangsúlya a hegyek lábánál elterülő, enyhe lejtésű vagy sík, korábban jellemzően szántóként használt földekre helyeződött át, mivel a gépesítést ezeken a területeken tudták megoldani. A könnyebb művelés érdekében egyes esetekben, például Badacsonyban még tereprendezések is történtek, azaz a lejtős területeket kiegyenlítették, sík teraszokat létesítettek.[30]

A szocialista mezőgazdaság a gépesítés mellett a Balaton környékére is a műtrágyák, a vegyszerek korábbiakhoz képest nagyarányú alkalmazását hozta el. A korszerű tápanyag-visszapótlást a műtrágyázás, a korszerű növényvédelmet a kártevők elleni vegyszeres védekezés és a különböző gyomirtó szerek széles körű használata jelentette. „Mi nem kapálunk, hanem vegyszerezünk" – szólt a kor propagan-

[29] A Badacsonyi Állami Gazdaság a hatvanas évek első felében vált az ország egyik legjelentősebb szőlő- és gyümölcstermelő nagyüzemévé. „Leánykori nevén" Balatonaligai Állami Gazdaságnak nevezték, Balatonaligán volt központja is. Mégis inkább északi parti, Balaton-felvidéki tevékenységének, elsősorban a badacsonyi borok előállításának köszönhette ismertségét, no és az 1971-től gyártott Traubisoda üdítőitalnak. A badacsonyi Állami gazdaság. *Figyelő*, 1973. április 25. 50. Bertha 1972a, 438.

[30] Laposa József szerint a terepviszonyok ilyképpen történő megváltoztatása amellett, hogy kárt okozott a termőtalajban, tájképi szempontból is meglehetősen kifogásolható volt. Laposa 1988, 21–23.76.

disztikus élű dicsekvése. „Sokszor olyan mérget használunk, hogy a szőlőből a saját dolgozóinkat is hetekre ki kell tiltani" – jegyezte meg dr. Radnóti István, a Badacsonyi Állami Gazdaság igazgatója a hetvenes évek fordulóján.[31] Nemcsak a nagyüzemire átállított szőlőtermesztésben, hanem a gyümölcs- és egyéb növénytermesztésben is úgy szólt tehát a követendő képlet: több műtrágya, több növényvédőszer, magasabb hozam.

A Balatonnál pedig a mezőgazdaság fokozott kemizálásához minden feltétel adott volt abból a szempontból, hogy a hatvanas évekre a tó észak-keleti térségében, illetve annak szomszédságában alakult ki az ország egyik legjelentősebb vegyipari bázisa, nem kis részben a vegyészmérnöki pályát politikai karrierre cserélő, így az iparág fejlesztése iránt érthető módon elkötelezett Pap János révén. Elsősorban növényvédő és rovarirtó szereivel tett szert országos ismertségre a korábban már említett balatonfűzfői Nitrokémia. A hatvanas évek elején a vállalat nevezetes terméke volt például a Dikonirt hormonos gyomirtó szer. Csak ebből a kemikáliából száztonnányi készült a vegyi üzemben havonta. Nagy hatású rovarirtó szernek számított továbbá a DDT tartalmú NIKEROL porozószer, és az ugyancsak DDT hatóanyagú Pernit permetezőszer.[32] A tóparttól mindössze tíz kilométerre működött a Peremartoni Vegyipari Vállalat, ahol műtrágyagyártás, majd növényvédőszer-előállítás is folyt.[33] A Balatontól lég-

[31] Bertha 1972a, 436., 438.; Bertha 1978, 100., 102.

[32] A DDT-ről a hatvanas évek derekára bebizonyosodott, hogy nemcsak a szúnyogok és a burgonyabogár ellen hatásos méreg, hanem felhalmozódva az emberi szervezetet is károsítja, ezért használatát 1968-tól korlátozták, majd megtiltották.

[33] A peremartoni gyártelep a fűzfői ipartelephez hasonlóan még a második világháború előtt kezdte meg működését. Itt is robbanóanyaggyártással indult az ipari termelés, majd az eredeti profil az ötvenes évektől egyre inkább elhalványult, a termelés hangsúlya különböző vegyi anyagok, műtrágyák előállítása felé tolódott el. A vállalat a Peremartoni Vegy- ▸

vonalban húsz kilométerre fekvő Pétfürdőn működő Nitrogénművek pedig az ország legrégebbi nitrogén-műtrágyaüzemének számított.[34] Ha ehhez hozzávesszük, hogy Veszprémben működött a Vegyipari Egyetem mellett az ország két meghatározó vegyipari kutatóintézete, a Nehézvegyipari Kutatóintézet (NEVIKI) és a Magyar Ásványolaj és Földgáz Kísérleti Intézet (MÁFKI), el lehet képzelni, milyen vegyipari koncentráció jellemezte ezt a vidéket.[35]

Hogy a vegyipar és a mezőgazdaság „egymásra találása" mit jelenthetett a Balaton környéki vegyszerhasználat terén, azt egy konkrét példával szemléltetjük. Maga Pap számolt be a megyei pártbizottság előtt 1966-ban egy esetről, amikor is, ahogy ő fogalmazott, feketén kellett valamit megcsinálni, mert a felsőbb szervek nem járulnak hozzá. Elmondta, hogy a Nehézvegyipari Kutatóintézet kikísérletezett egy nagyon hatékony vegyszert a szőlő peronoszpóra elleni védekezésre.[36] Majd azzal folytatta, hogy a Nitrokémia vezetői ezt

ipari Vállalat nevet csak 1972-ben vette fel. A peremartoni nagyipari vállalatnál. *Figyelő*, 1973. április 25. Veszprém megyei melléklet, 34-35.

[34] A gyár a hetvenes évek első felében jelentős fejlesztésen esett át. Az ország legnagyobb, napi 1000 tonna ammóniát gyártó üzeme épült fel. Ezzel a Péti Nitrogénművek egyedül annyi műtrágya előállítására vált képessé, mint amennyit korábban a Borsodi Vegyi Kombinát, a Tiszai Vegyi Kombinát és a régi péti műtrágyagyár együttesen termelt. Péti nitrogénművek a műtrágyagyártás nagyüzeme. *Figyelő*, 1973. április 25. Veszprém megyei melléklet. 32. A Péti Nitrogénművek programja: több és jobb műtrágyát gyártani. *Világgazdaság*, 1974. május 21. 8. Péti vállalás. *Népszabadság*, 1975. május 8.

[35] A Nehézvegyipari Kutatóintézet a gyakorlat szolgálatában. *Figyelő*, 1973. április 25. Veszprém megyei melléklet. 36. A hazai vegyipar fejlesztéséért a Magyar Ásványolaj és Földgáz Kísérleti Intézet. 37.

[36] A hegyvidéki szőlők kezelése, ahogy erről már esett szó, igen fáradságos munkának számított. Permetezésnél például húsz-harminckilós teherrel a háton, tűző napon, néhol 30 százalékos lejtőn, le- s felfelé járva tartott az egész napos munka. Ráadásul ilyenkor holdanként 5-6 hektoliter vizet is fel kellett juttatni a hegyoldalba. A Badacsonyi Állami Gazdaságnál a magasan fekvő szőlők védelmét emiatt sok vesződséggel járó, igen költséges foglalatoskodásnak tartották. Az a mondás járta, hogy drágább egy liter permetlé, mint egy liter bor.

követően a felsőbb szervek tudta nélkül, saját felelősségükre vállalták ennek a vegyszernek a legyártását, és előállítottak 50 tonna porozószert, amely körülbelül 350 hold megvédéséhez elegendő. A badacsonyi szőlőhegyen pedig kipróbálták, és igen hatékonynak találták az új szert, jóllehet az alkalmazáshoz szükséges engedélyek nem álltak rendelkezésre, tette hozzá.[37]

Történt ez azok után, hogy egy esztendővel korábban, 1965-ben súlyos, a tó halállományát megtizedelő vegyi mérgezés sújtotta a Balatont, mégpedig a mezőgazdasági nagyüzemek vegyszerhasználatából fakadóan. Összesen mintegy 50 vagon hal pusztult el, nagyrészt fogassüllő, a Balaton legértékesebb hala. A nemes halállomány 80 százaléka néhány hét alatt odaveszett. A környezeti katasztrófa okait kutató vizsgálatok bebizonyították, hogy a halpusztulást a növényvédő szerekben használt DDT, gamma HCH hatóanyagok váltották ki. Egyszerűen az történt, hogy a termőföldeken nagy mennyiségben, szakszerűtlenül alkalmazott vegyszereket a csapadék a tóba mosta, majd a mérgező anyagok a táplálékláncba kerülve a halak szervezetében halálos mértékben felhalmozódtak. A mezőgazdaság felelősségét maguk az illetékesek hivatalosan persze nem ismerték el.[38]

[37] A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Növényvédelmi Főosztálya végül 1969-ben engedélyezte az utóbb „Nikecid"-nek elnevezett gombaölő porozószer országos használatát, amelyet addig csak a Badacsonyi Állami Gazdaság Balaton környéki szőlőiben alkalmaztak. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1966/9/6. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság 1966. október 7-i ülésének jegyzőkönyve. A Megyei Pártbizottság beszámolója a Megyei Pártértekezletre. 1966. szeptember 29. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1967/1. ő. e. Veszprém Megyei Pártbizottság beszámolója a megyei pártértekezletre. 1966. október 29-30. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1966/11/7. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottság 1965. június 8-i, a megye helyzetével foglalkozó határozata végrehajtásáról és feladatainkról. 1966. június 15. Dr. Radnóti 1969, 646-647.

[38] MNL-VeML-XVII-901. A vizek szennyeződésének megakadályozására hozott kormányrendelet végrehajtásának ellenőrzése. A Balaton vízvédelmének főbb kérdései. 1964–1973. Országos Halászati Felügyelőség: Zárójelentés az 1965. évi balatoni halpusztulásról. ▸

A gépesítés, a műtrágyák és növényvédő szerek alkalmazása mellett az agrárium teljesítményének növelése érdekében szinte korlátlanul rendelkezésre álló lehetőségnek tűnt még a Balaton térségében a tó vizének öntözési célra való igénybevétele. A megyében a mezőgazdaság fejlesztése kapcsán egyenesen a környék természet adta víztározójaként tekintettek a tómederre. A jellemzően nyaranta jelentkező csapadékhiány pótlására az öntözés valóban logikus megoldásnak tűnt. A Balaton-part legnagyobb és az ország egyik legmodernebbnek számító automatizált öntözőberendezését 1966-ban a Badacsonyi Állami Gazdaság balatonaligai telephelyén helyezték üzembe. Az öntözőrendszert 3500 hold vízellátására tervezték Balatonvilágos és Enying között, 1000 holdnyi területre másodpercenként 600 liter vízkiemelési kapacitással.[39] Pap Jánosék e példára hivatkozással az öntözés intenzív fejlesztését tartották indokoltnak a tó körül, mondván, nyáron nemcsak az üdülőknek, hanem a kertészeteknek, a szőlőknek, gyümölcsösöknek is nagy szüksége van a vízre, amit csak fel kellene vezetni a környékbeli termelőszövetkezetekbe a Balatonból. A tó vízszintje azonban egyéb okokból kifolyóan, amelyekről még szó esik, a hatvanas évek végén nyaranta már egyébként is kritikus, az üdültetéshez és az idegenforgalomhoz fűződő országos

Budapest, 1965. november 10. MNL-VeML-XVII-901. A vizek szennyeződésének megakadályozására kiadott kormányrendelet végrehajtásának ellenőrzése. 1975. Külön vizsgálat: a Balaton szennyeződésének okai, mértéke és annak hatása a tó élővilágára. (utóvizsgálat) 1975. Összefoglaló jelentés a Balaton szennyeződésének okai, mértéke és annak hatása a tó élővilágára című utóvizsgálatról. 1975. október 22. Dr. Ponyi Jenő: A Balaton vizének jelenlegi állapota és tisztaságának megóvása. *Magyar Nemzet*, 1965. május 29. Baróti Géza: Mi okozta a balatoni halpusztulást? *Népszabadság*, 1965. június 8. Keresztényi Nándor: A dieldrin és a DDT a bűnös. *Magyar Nemzet*, 1965. július 1.

[39] A balatonaligai mintára öt év alatt 9 komplett öntözőfürt épül 30 ezer hold területen. *Középdunántúli Napló*, 1966. június 16. Varga Judit: Az öntözés új útjai. *Népszabadság*, 1967. július 18. Öntözés a Balatonból. *Középdunántúli Napló*, 1968. július 5.

érdekeket veszélyeztető szint alá süllyedt, ezért a vízügyi szakemberek a további vízkivételhez nem járultak hozzá. Így az öntözés fokozására irányuló megyebeli törekvések kudarcot vallottak.[40]

Végső soron, egy idő után az üzemszerű művelési módszerek és termelési technológiák bevezetésével a Balaton környékén, illetve a Balaton-felvidék hagyományos szőlőtermesztő térségében is javultak a termésátlagok, így azt lehetett mondani, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése meghozta a maga gyümölcsét. A mennyiségi eredményeknek azonban ára volt, ami megmutatkozott például a borminőség romlásában.[41] De mint láthattuk, az állami gazdaságok, tsz-ek tevékenysége más tekintetben is komoly áldozatokat követelt a Balaton térségétől. A negatív következmények közé tartozott a sokféle környezetkárosító hatás, ami nemcsak a balatoni ökoszisztémát sodorta veszélybe, hanem a táj arculatában is helyrehozhatatlan sebeket okozott. A szocialista mezőgazdaság a legsúlyosabb károkat talán éppen a táj képében idézte elő, mégpedig nem is feltétlenül a gépi művelés megkönnyítése érdekében egyes helyeken végrehajtott tereprendezéseivel, hanem leginkább azzal, ahogyan a magántulajdon-ellenes agrárpolitika nyomán gazdátlanná vált, a nagyüzemek által meg nem művelt földek újrahasznosításáról gondoskodott.

[40] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1968/4/4. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság és Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának 1968. július 31-i együttes ülése. Veszprém megye vízgazdálkodása. Antalffy Gyula: A Balaton sorsa: a vízgazdálkodás megjavítása. *Magyar Nemzet*, 1969. augusztus 10.

[41] Az iparszerű szőlőművelés elterjedését követve ugyancsak ebben az időszakban került sor a nagykapacitású borászati üzemek, pincészetek létrehozására, a korszerűnek számító borkezelési eljárások, technológiák bevezetésére. A Balaton-felvidéki nagyüzemi szőlőtermesztés és borkészítés szocializmus kori történetét mintegy összefoglalva Laposa József keserűen állapította meg a nyolcvanas évek végén: „Ma, vasúti restikben mérik az »Istenek nektárját«, a badacsonyi borokat…" Laposa 1988, 75.

A TÁJ ZÁRTKERTESÍTÉSE

Amint arról eddig szó volt, a kommunista hatalom az ötvenes évektől azon munkálkodott, hogy az egyéni érdekeltségen nyugvó agrártermelést a társadalmi tulajdonon alapuló, állami vagy szövetkezeti formában működő szocialista gazdálkodással váltsa fel. 1956-ot követően a kádári vezetés egyfajta vidéknek tett engedményeként korlátozott körben mégis meghagyta a magántulajdoni gazdálkodás lehetőségét. Ily módon a Balaton-felvidéki szőlőhegyek kisüzemi ületvényei is részben tovább hasznosulhattak. Közben a hatvanas évek folyamán az állami gazdaságok, a termelőszövetkezetek a síkvidéki vagy enyhe lejtésű területeken kialakított nagyüzemi táblákon iparszerű mezőgazdasági termelésre rendezkedtek be. Ugyanakkor az északi part jellemzően nehezebben megmunkálható hegy- és domboldalain parlagon hagyott, gondozatlan, gazos földek jelezték az egykor virágzó szőlő- vagy gyümölcstermesztés pusztulását. Az e térségek sorsát illetően kialakított, a hatvanas évek derekától a Veszprém megyei vezetés által is vallott álláspont némi iróniával úgy szólt, hogy a hegyoldalt, aki tudja, művelje meg. Illetve olyan helyek kapcsán, mint Tihany vagy Szigliget, felmerült, hogy az elhagyott, de egyébként értékes területeket fel kellene parcellázni, és 100-150 négyszögöles telkekként értékesíthetők volnának a lakosság számára.[42]

[42] 100-150 négyszögöl körülbelül 360-540 mm-nek felel meg. MNL-VeML-XXIII-2-a. A Veszprém Megyei Pártbizottság és Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának 1964. november 13-i együttes ülésének jegyzőkönyve. A Balatonfelvidéki szőlők rekonstrukciója a III. ötéves tervben.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése nyomán jelentős külterületeket érintően előállt áldatlan állapotokban országosan a hatvanas évek végén beharangozott, majd végrehajtott úgynevezett zártkertrendezés igyekezett pozitív irányú változást elérni. A jogszabályok értelmében a *zártkert* háztáji gazdaság céljára alkalmas kisebb parcellákra tagolt, kertszerűen művelt, jellemzően veteményest, szőlőt vagy gyümölcsöst jelentett. A zártkert alatt, ahogy az elnevezés is utalt rá, lényegében a nagyüzemi táblák közé beékelődött, illetve azoktól elkülönülő, személyi tulajdonban maradó külterületi földeket értették. Például a termelőszövetkezetek szőlőgazdálkodásával kapcsolatos 1959-es szabályozás megfogalmazása szerint külterületen a háztáji szőlőket lehetőleg zártkertben, illetőleg zártkertté nyilvánításra alkalmas területen összefüggően kellett visszahagyni, illetőleg kijelölni.[43] Ezzel összefüggésben a nagyüzemi művelésre alkalmatlannak talált területek válhattak zártkertté.

Az 1968-ban hatályba lépett új földtörvény értelmében a zártkert a külterület nagyüzemileg nem művelhető, elkülönített részeként arra szolgált, hogy ott az állampolgárok személyi földtulajdona és földhasználata állandósuljon. A zártkertrendezés állami szándéka következésképpen abban állt, hogy megszűnjön a termelőszövetkezetekbe be nem vitt, illetve nagyüzemileg meg nem művelt külterületi földek körüli bizonytalanság, azok magánkézben ismét mezőgazdasági céllal hasznosuljanak. A zártkert mint sajátos földhasználati kategória tehát az ötvenes évektől létezett, a hatalom azonban csak a hatvanas évek végén, a termelőszövetkezeti gazdál-

[43] A földművelésügyi miniszter 20/1959. (VII. 12.) FM számú rendelete a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szőlőgazdálkodásával kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról. *Mezőgazdasági Értesítő*, 1959. július 15. 353.

kodás megszilárdulását követően látta elérkezettnek az időt a mezőgazdasági földtulajdonnal, földhasználattal kapcsolatos kérdések végleges rendezésére.

A zártkerti területek kijelölése mellett az új földtörvény végrehajtásához egyéb földrendezések kapcsolódtak. Például a tanácsok a nagyüzemi gazdálkodásra alkalmatlannak talált állami földeket kisebb részletekre osztva szintén kertszerű művelés céljára értékesíthették. A termelőszövetkezetek a nagyüzemileg nem hasznosítható területeiket ugyancsak eladhatták. A földrendezések végrehajtására, a parcellázások, értékesítések bonyolítására a községi, járási, megyei tanácsok, járási és megyei szakigazgatási szervek kaptak felhatalmazást. Ez a szabályozás országszerte, egységesen lépett életbe, nem törődve a területfelhasználás esetleges egyedi helyi, térségi vonásaival.[44]

Mivel a Balaton-felvidéken a domborzati viszonyok folytán, illetve az eme adottságokhoz évszázadokig alkalmazkodó szőlőművelés révén a kisebb, magántulajdonú földrészletek eleve jellemzőek voltak, logikus lépésnek tűnt a régi szőlőhegyek zártkertbe vonása, ami néhány kivételtől eltekintve – Badacsony, Szigliget, Tihany – meg is történt.[45] Csakhogy a hatvanas évek végén az állampolgárok többsége a Balatonnál, az ország első számú üdülőrégiójában már nem azért akart valami talpalatnyi földet megszerezni, hogy azon kertészkedhessen, szőlőt művelhessen, hanem sokkal inkább saját üdülőtelekre, nyaralóra, hétvégi házra vágyott.

[44] 1967. évi IV. törvény a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről. 36/1967. (X. 11.) Korm. rendelet a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. törvény végrehajtásáról.

[45] Laposa 1988, 12., 34.

A szabadidő eltöltését szolgáló ingatlanok iránti kereslet emelkedése több körülmény együtthatásából fakadt. A jelenségben szerepet játszott például a jövedelmi viszonyok hatvanas évekbeli javulása és a motorizáció egyidejű fejlődése. De fontos tényezőt jelentett a szabadidő növekedése is, amit a heti munkaidő csökkentésével részben a rendszer generált. Mindezzel összefüggésben a hatalom propagandisztikus céllal annak hirdetésébe kezdett, hogy a saját hobbitelek vagy hétvégi ház az életszínvonal-politika vívmányaként mindenkit, illetve a dolgozók széles rétegeit megillető juss.[46]

A Balatonnál az élénkülő vásárlási kedv folytán az eladósorban lévő ingatlanok érthető módon hamar gazdára találtak. Gyakorlatilag keresleti piac alakult ki, belterületen telekhiány ütötte fel fejét, ennek nyomán az árak az egekbe szöktek. A hatalom imént említett, lakosság felé megfogalmazott ígérete szemszögéből is kellemetlen áremelkedés mérséklésére kézenfekvő megoldásnak tűnt a zártkertrendezés, az új földtörvény adta lehetőségek kihasználása, a helyi tanácsok, a termelőszövetkezetek részéről zajló parcellázások hallgatólagos jóváhagyása, illetve ennek kapcsán annak a körülménynek a figyelmen kívül hagyása, hogy az állampolgárok többsége a külterületi telket nem elsősorban mezőgazdasági célra kívánja megszerezni.

[46] A kádári vezetés hatalomra kerülése kezdetétől törekedett a lakosság számára kedélyjavító engedményeket tenni, elkerülendő a társadalmi elégedetlenség újabb, 1956-hoz hasonlatos kiéleződését. A hatvanas évektől a világgazdaság bővülése nyomán javuló jövedelmi viszonyokat, valamint a technika fejlődése révén fokozódó motorizációt a rendszer egyaránt az életszínvonalpolitika hangsúlyos eredményeként igyekezett interpretálni. 1968-tól először az iparban, építőiparban bevezetésre került a 44 órás munkahét, ami kéthetente szabad szombatot jelentett. Az intézkedés fokozatos kiterjesztésével a hetvenes évektől egyre szélesebb kör számára adatott meg a kétnapos hétvégi pihenő. A Minisztertanács határozatai. A munkaidő csökkentésének köre és mértéke. *Népszabadság*, 1967. július 7.

Mint láthattuk, az északi parton a megyei pártvezetés már a hatvanas évek derekától szorgalmazta az ilyen irányú telekosztásokat, egyébként azzal a politikai felhanggal, hogy ezáltal kispénzű munkások is nagyobb számban saját balatoni ingatlanhoz juthatnának. Később az ideológiai elvárásoknak megfelelni igyekvő sajtó ugyancsak azt hangsúlyozta, hogy a Balaton-felvidéki földterületek felosztásával végre a fizikai dolgozók, a bérből és fizetésből élők telekigénye is kielégíthetővé válik.[47] Ilyen körülmények között a hatvanas-hetvenes évek fordulóján nemigen lehetett ellenvetést megfogalmazni azzal szemben, ahogy az északi part volt szőlőhegyei, egykor agrárművelés alatt álló gazdátlan területei a továbbiakban főként hétvégi telekként hasznosuljanak.

Így például a Balaton főépítészeként hiába tiltakozott 1968-ban, az új földtörvény végrehajtási rendelkezéseinek megjelenése után nyomban, azok üdülőkörzetben történő alkalmazása ellen Farkas Tibor. Hiába jelezte feletteseinek előre, hogy ha nem vezetnek be speciális szabályokat a balatoni táj védelmében, az katasztrofális következményekkel fog járni, gyakorlatilag a tó környékének teljes elzüllését fogja eredményezni szerszámbódék és barkácsolt hétvégi házak özönével.[48]

Valóban, az állampolgár, ha már balatoni telekhez jutott, még ha az üdülőközpontok távoli hátországának számító külterületen is, ott

[47] Persze ez is inkább csak jól hangzó ígéretnek számított. Ahogy belterületen, úgy külterületen szintén elsősorban azok szerezhették meg a jobb adottságú területeket, akik megfelelő összeköttetésekkel rendelkeztek. Kapcsolatok révén, áron alul, szinte ingyen lehetett balatoni telekhez jutni. Keserű Ernő: „Gazdátlan!" területek a Balaton-felvidéken. Telekgazdálkodás a Veszprém megyei NEB vizsgálatának tükrében. *Magyar Nemzet*, 1971. április 18. Hogyan vásárolhatunk olcsó üdülőtelket? *Népszava*, 1972. július 23.

[48] MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor: Feljegyzés Dr. Perczel Károly a VÁTI igazgatóhelyettese részére a 18/1968. (V.23.) MÉM-ÉVM számú együttes rendelet – röviden érthetőbben a Balatonkörnyék építési területeinek és külterületének teljes elzüllése – tárgyában. 1968. június 10.

előbb-utóbb valami hajlékot akart magának. A zártkertben levő földrészlet rendeltetése személyi tulajdonba kerülve természetesen nem változott meg, nem vált belterületi építési telekké, továbbra is mezőgazdasági ingatlan maradt. Zártkert esetében a korabeli szabályozás elviekben csakis a földműveléssel összefüggésben álló gazdasági épület emelésére adott lehetőséget, például egy legfeljebb 12 négyzetméter alapterületű szerszámkamra, présház, terménytároló, valamint pince formájában. Volt, aki a rendelkezés nyomán megelégedett valamilyen sufni felállításával. Ha az ilyen építmények előírásszerűen létesültek is, tájképi szempontból létjogosultságuk erősen megkérdőjelezhető volt. Sokan azonban ennél többre vágytak. Aki pedig megtehette, többnyire meg is építette újdonsült telkén az álmodott víkendházat, vagy elhelyezte azon a megvásárolt, könnyűszerkezetes bungalót, még ha éppenséggel mindez szabálytalanul is történt.

Az építési előírások kijátszására, például szerszámkamra címén hétvégi házak létesítésére addig is akadt példa. Ahogy a fusi-vityillók, kalyibák térhódítása szintén folyt már egy ideje. A hatvanas évek végén felfutó parcellázások, a zártkertrendezések inkább tehát abból a szempontból hoztak változást, hogy a korábban megindult folyamatok még nagyobb lendületet vettek, tömeges jelleget öltöttek. Másrészről a frissen telket szerzők közül sokan nem is tudták, hogy amit tesznek, szabálytalan. Az ismertetett előzmények és körülmények folytán, illetve a sajtóban megjelent félrevezető cikkek nyomán alappal gondolhatták azt, hogy újdonsült üdülőövezeti földtulajdonukra kedvük, anyagi lehetőségük szerint építkezhetnek.[49]

[49] A faházak és a hasonló előregyártott épületek mind gyakoribb felbukkanása az állami kempingekben, SZOT- és vállalati üdülőkben, egyéb közületi ingatlanokon, továbbá az újságokban közölt hirdetések azt a téves látszatot keltették, hogy az ilyen jellegű épüle- ▸

Akárcsak a parcellázások, az üdülőterületen kitört építési láz eleinte ugyancsak az illetékes párt- és állami szervek hallgatólagos jóváhagyása, szembehunyó nemtörődömsége mellett zajlott. Az építésügyi szabályok betartatásáért elvileg a tanácsi igazgatási szervek feleltek, azonban elegendő jogi-politikai felhatalmazás, megfelelő szakmai felkészültség híján kellett volna az építési rendet fenntartaniuk. Nem is igen állt érdekükben szigorúan fellépni, a parcellázásokból például még bevételük is származott. Másrészt a tó körül építkezők egy része olyan összeköttetésekkel, kapcsolati tőkével rendelkezett, hogy az építési engedélyt úgyis megkapta.[50]

Míg azonban néhány engedély nélkül létesült nyaralót vagy környezetébe nem illeszkedő bodegát akár egy kézlegyintéssel el lehetett intézni, mondván, az összképét érdemben nem befolyásolja, addig az illetéktelen építkezések elburjánzása nyomán sűrűsödő beépítések, víkendházcsoportok, bódételepek megjelenése a hegyoldalakban rövid idő alatt a táj szembeötlő minőségi károsodását eredményezte. Az üdülővidéken szabálytalanul építkezők többsége értelemszerűen

tek azon kívül, hogy korszerűek, pénzt, időt spórolnak az építtetőnek, bárhol felállíthatók, nem kell hozzájuk építési engedély. Valójában azonban egyáltalán nem a kivitelezési technológia – például készház vagy hagyományos téglaépület – határozta meg, hogy egy építmény az adott helyen megvalósítható-e, és ha igen, létesítése engedélyt igényel-e, hanem az építés helyszínén érvényes előírások. A félrevezető reklámokban a könnyűszerkezetes víkendházakat importáló, gyártó, forgalmazó vállalatok gyakorlatilag az építtetői tájékozatlanságot igyekeztek az eladások növelése érdekében kihasználni. Dr. Madas András az Országos Tervhivatal mezőgazdasági és élelmezési főosztályának vezetője: Lakóházak fából. *Népszabadság*, 1969. december 7. Egyre szélesebb körben alkalmazzák az ERDÉRT-faházakat. *Szabad Föld*, 1970. szeptember 13. V. A.: Hétvégi faházakat. *Figyelő*, 1969. július 30. ERDÉRT faházak. Világgazdaság, 1970. szeptember 2. Tilos a faházakat félrevezető módon reklámozni. *Magyar Nemzet*, 1973. október 14. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Szabálytalan hétvégi ház reklám. 1965. június 10.

[50] E jelenségek ellen leginkább a balatoni főépítész küzdött, ameddig tehette. 1968-ban azonban területi főépítészi hivatala, illetve hatósági felügyeleti jogköre, a főépítészségek országos felszámolása nyomán megszűnt.

nem helyi lakos volt. Az ország más területeiről érkező személyek pedig a saját nyaralóhelyük biztosítása közepette rendszerint nemigen törődtek sem a helyben élőkkel, sem a táj közösségi rendeltetésével.[51]

Az, hogy az eredendően politikai-ideológiai megfontolásokból szabadjára engedett balatoni parcellázásokból, illegális hétvégiház- és nyaralóépítésekből, a tájromboló sufnikból ezek után mégis országos ügy lett, elsősorban a következmények súlyosságából és a feltartóztathatatlannak látszó folyamat végén fenyegető veszély nagyságából fakadt. Mert mégiscsak annak az egykor gondozott és páratlan szépségekkel rendelkező tájnak a teljes elcsúfítása, végleges tönkretétele forgott kockán, amelynek turisztikai, idegenforgalmi hasznosítására az állam már addig is jelentős forrásokat fordított. A Balaton körül kialakult állapotok folytán a kormányzat lépéskényszerbe került.

A rendcsinálás jegyében először a hetvenes évek elején rendelték el a szabálytalanul létesült építmények felmérését. A sajtóban közölt adatok szerint a Balaton déli és északi partján együttvéve nagyságrendileg 5000 illegális hétvégi ház, nyaraló, bódé került összeírásra 1972–1973 táján. Ez a szám Somogy és Veszprém megye között csaknem egyenlő arányban oszlott meg. De míg Somogyban csaknem valamennyi ilyen ingatlan belterületen feküdt, addig az északi parton a feltárt több mint 2500 engedély nélküli épület jelentős része – az adottságokból adódóan is – az úgynevezett zártkerti területen helyezkedett el.[52]

[51] Az engedély nélküli, illetve az engedélytől eltérő építkezések növekvő száma ebben az időszakban egyébként országos problémát jelentett, és sokat elárult az állampolgári fegyelem, a társadalmi morál tényleges állapotáról. A Balaton térsége mellett leginkább a fővárosban és vonzáskörzetében, valamint a többi üdülőterületen mutatkozott meg az építési előírások megkerülése.

[52] Talpalatnyi föld, 1972. *Magyar Nemzet*, 1972. augusztus 6. Baróti Géza: „Új hullám" a Balaton-parti építészetben. *Magyar Nemzet*, 1973. október 14. Fahidy József: Lakásépítés és üdülőház – Az engedély nélküli építkezések körül. *Magyar Hírlap*, 1973. június 11. ▸

Kezdetben a hírek a szabálytalanul építkezőkkel szembeni határozott fellépésről szóltak, a jogszabálysértések következetes megtorlásáról, magas bírságokról, különösen külterületen bontások elrendeléséről. Mivel a Balaton-felvidéki helyzet tűnt igazán súlyosnak, belső körökben a Veszprém megyei pártvezetés és maga Pap János is magyarázkodni kényszerült. „Megyei első titkári értekezleten már elmondtam: mit lehet akkor csinálni, mikor ideszólnak, hogy valamilyen telket nem tudunk-e szerezni? Ilyen esetben vagy nem tudom teljesíteni a megye kommunistái által adott megbízást, vagy nem lesz út, vasút, szálloda, ha magamra haragítom a fél országot. Ha megvan a telek, jön tovább a probléma, nincs víz, nincs csatorna. Többen személyesen keresnek meg ilyen problémával. Nem tudom mondani, hogy tömegigény, de van ilyen. Nem tudom vissza sem utasítani" – ismerte el Pap 1973-ban.[53]

A megye kommunistái azonban, dacára annak, hogy korábban a telekosztásokat helyeselték, sőt bizonyos fokig szorgalmazták, a szabálytalan, engedély nélküli építkezések pedig szintén az irányításuk alatt álló helyi szervek asszisztálása mellett történtek, egyáltalán nem érezték magukat felelősnek az északi parton előállt állapotokért, sokkal inkább a felsőbb szerveket okolták.[54] Pap János a párt addig hangoztatott

Szabó László: Fellebbezés: 90 százalék. Az engedély nélkül épített Balaton-parti házak sorsáról. *Népszabadság*, 1973. május 27.

[53] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1973/2. ő. e. Tájékoztató az MSZMP KB 1973. november 28-i ülésének anyagáról. 1973. december 18. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1973/10. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1973. szeptember 5-i ülésének jegyzőkönyve. Jelentés a balatonparti idegenforgalom politikai, gazdasági és ideológiai hatásáról és feladatainkról Veszprém megyében.

[54] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1972/6. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1972. április 18-i ülésének Jegyzőkönyve. A törvényesség helyzete, a hatósági ügyek intézése Veszprém megyében a tanácsoknál. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1972/10. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1972. október 18-i ülésének Jegyzőkönyve. A megyei Főügyész jelentése ▸

politikájával szembemenő rendteremtést, úgymond az egyszerű emberekkel szembeni szigorú fellépést politikailag vállalhatatlannak tartotta.[55] „Azt akarják, hogy a telkek meg bódék miatt lámpavasra húzzuk egymást?" – tette fel a maliciózus kérdést 1972-ben.[56] „A minisztérium azt mondja, gyerünk lebontani. Ő úgy képzeli el, hogy a megyei PB titkára egy dózerrel meg 6 cigánnyal kivonul és bontani kezdi ezeket az épületeket, melyek között fabódéktól kezdve emeletes villáig mindent lehet találni" – jegyezte meg ugyancsak rosszmájúan 1972 őszén.[57]

Azaz, jóllehet a hetvenes évek első harmadában történtek központi intézkedések a Balaton-környék további tönkretételének megakadályozása érdekében, illetve a tájban előidézett károk mérséklésére vonatkozó rendelkezések is megjelentek, és elviekben bontások elrendelésére ugyancsak sor került, a következetes végrehajtást több tényező hátráltatta, elsősorban a kellő politikai szándék hiánya. Erről a körülményről 1973 őszén a Központi Bizottság egyik funkcionáriusa a következőképpen vallott a Veszprém megyei pártbizottság ülésén: „Hadd tegyek itt egy megjegyzést, lehet hogy tíz év múl-

a felügyeleti vizsgálatok tapasztalatairól. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1972/3. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság 1972. november 20-i rendkívüli ülésének jegyzőkönyve. Tájékoztató az MSZMP Központi Bizottság 1972. november 14-15-i üléséről.

[55] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1972/7. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1972. május 17-i ülésének Jegyzőkönyve. Jelentés a szocialista tudat és közgondolkodás fejlődéséről Veszprém megyében. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1972/10. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1972. október 18-i ülésének Jegyzőkönyve. A megyei Főügyész jelentése a felügyeleti vizsgálatok tapasztalatairól. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1972/10. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1972. szeptember 20-i ülésének jegyzőkönyve. Balatonfüred Városi Pártbizottság jelentése a megalakulása óta végzett munkáról.

[56] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1972/6. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1972. április 18-i ülésének Jegyzőkönyve. A törvényesség helyzete, a hatósági ügyek intézése Veszprém megyében a tanácsoknál.

[57] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1972/3. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság 1972. november 20-i rendkívüli ülésének jegyzőkönyve. Tájékoztató az MSZMP Központi Bizottság 1972. november 14-15-i üléséről.

va nagyon nagy gondot fog jelenteni számunkra, hogy sok apró kis parcellák vannak a Balatonparton... mert elveszik az értékes területet, de kérdezem én, politikailag felelős, az ország vérkeringésében benne lévő emberek vagyunk, meg lehetne azt tenni ma Magyarországon, ezt az igyekezetét az embereknek visszaszorítani? ... Nem vagyunk ilyen helyzetben. Olyan a helyzetünk, hogy végig kell járni azt az utat, amit 10 év múlva magunk fogunk megbánni legjobban, de sajnos nincs más kiút."[58]

A táj védelme érdekében eleinte beharangozott szigor tehát csakhamar enyhült. Ennek jeleként a szabálytalan építkezésekkel kapcsolatos hivatalos megnyilatkozásokban a bontások szükségességének emlegetését a méltányos hatósági eljárások fontosságának hangoztatása váltotta fel. Arra hivatkozással, hogy végül is a cél nem a lakossági erőfeszítéssel létrehozott hétvégi házak, nyaralók megsemmisítése, hanem a már elkészült épületek szabályossá tétele, végleges formájuk tájba illő kialakítása, bontásra kötelező határozat kiadását a tanácsi szakigazgatási szervek számára legfeljebb értéktelen, bódészerű építmények esetében javasolta az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium. Ha az engedély nélküli épület belterületen állt, és megfelelt az építésügyi előírásoknak, vagy egyébként átalakítással szabályossá tehetőnek tűnt, fennmaradási engedélyt kaphatott. Úgymond egyedi elbírálás alapján a belterülettől távolabb fekvő külterületi ingatlanok is fennmaradási engedélyt kaphattak. Azok a külterületek, amelyeken nagyobb számban építkezések történtek, ha elég közel feküdtek a belterülethez, utólagosan belterületbe vonhatóvá váltak.

[58] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1973/2. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság 1973. október 18-i ülésének jegyzőkönyve. Jelentés a balatonparti idegenforgalom gazdasági-ideológiai-politikai hatásáról és feladatainkról Veszprém megyében.

A tanácsok, a további bonyodalmakat elkerülendő, nyilván éltek is ezekkel a lehetőségekkel.[59]

A komolyabb következmények elmaradása magától értetődően nem segítette elő az állampolgári fegyelem helyreállítását. Az engedély nélküli vagy szabálytalan építkezéseknek a hetvenes évek második felében sem sikerült gátat vetni. Hiába hívta fel az építész-urbanista szakma több alkalommal a hatalom figyelmét a súlyos problémákra. „Tudomásul kell venni, hogy minden táj, mely alkalmas üdülés-nyaralás felvételére, közösségi tulajdon, s lehetetlenné kell tenni közvetlen környezetének kevesek részére történő kisajátítását" – fogalmazott például Callmeyer Ferenc 1974-ben. „Nem lehet említetlenül hagyni, ami az üdülőkörzetekben történik. Ezek a vidékek egyesítik a városi és vidéki lakosság összes ízlésficamait az építési hatóságok tanácstalanságával, tehetetlenségével, koncepciótlanságával és a kis stílusú üzletelés szellemével" – írta ugyanebben az évben Dessewffy László. „Kevés üdülőterületünk van, nagyon meg kellene azokat becsülni. Szépen testvériesen megosztozni rajtuk. És mi történik? Kiosztjuk a Balaton legszebb területeit. Tűrjük, hogy 90 %-a ízléstelenül beépüljön. (...) Gyönyörű tájainkat taroljuk le"– állapította meg keserűen 1975-ben Kotsis Lajos.[60]

A hatvanas-hetvenes évek folyamán tehát a szőlőhegyek és a vízközeli szántók jelentős részét új magántulajdonosi kör vette birtokba, hogy az addig mezőgazdasági rendeltetésű területeken saját hétvégi telek, nyaralóépület iránti vágyát kielégíthesse. A környezet esztétikai minősége megőrzéséhez, fenntartásához fűződő közösségi érdekek a tó körül szabadjára engedett egyéni érdek áldozatául estek.

[59] Fahidy József: Lakásépítés és üdülőház – Az engedély nélküli építkezések körül. *Magyar Hírlap*, 1973. június 11.
[60] Callmeyer 1974, 8. Dessewffy 1974, 31. Kotsis L. 1975, 32.

Ipari víz

Az eddigiekben a Balaton térség életét a turizmus mellett elsősorban meghatározó mezőgazdaság Kádár-kori átalakulásáról, és ennek a táj karakterére kiható következményeiről esett szó, mindazonáltal a szocializmusépítés időszaka ipar nélkül elképzelhetetlen volt, ez pedig a Balatonnál is megmutatkozott. Elöljáróban annyi már kiderült, hogy az északi parton a balatonfűzfői Nitrokémia mellett a balatonfüredi hajógyár bírt olyan múlttal és jelentőséggel, amelynek okán említésre méltó ipari létesítménynek számított. Kiderült az is, hogy a kommunista párt nevében 1956-tól Veszprém megyében a hatalmat gyakorló Pap Jánoshoz a vegyipar meglehetősen közel állt, miután politikai pályára lépése előtt maga is vegyésznek tanult. Láthattuk, hogy a nagyüzemi mezőgazdaság növekvő vegyszerigényének kielégítésében a Nitrokémia kezdetektől jelentős szerepet játszott. Ugyanakkor a növényvédő szerek, rovarirtók előállítása mellett számos egyéb termék szerepelt a vállalat termékpalettáján.

A hatvanas évek első felében a fűzfői gyártelep fejlődése feltartóztathatatlannak tűnt, már csak abból kifolyólag is, hogy a vegyipari termékek új varázsszereknek számítottak, amelyek átformálják az életet, és elhozzák a jövőt a gazdaságba és a mindennapokba. 1960-tól kezdve többek között klór, intermedier, ftálsav-anhidrid, ioncserélő üzemekkel bővült a gyár létesítményeinek sora.[61] Fokozatosan előtérbe került a különböző szintetikus anyagok, azaz műanyagok gyártása is. A Nitrokémia vegyipari nagyvállalattá válását segítette, hogy az országos iparkoncentrációs törekvések részeként 1963-ban egyesült az addig is a fűzfői gyártelep területén működő Medicolor Vegyitermékek Gyárával és a Papkeszi Colorkémia Festékgyárral. A hetvenes évekre a Nitrokémia Veszprém megye legnagyobb vállalatává nőtte ki magát. Több mint ötszáz hektáros területen hatezer embernek biztosított munkahelyet. Az itt dolgozók létszámát tekintve az első, termelési értékét nézve a második legnagyobb vegyipari vállalat volt az országban. Korabeli tudósítások szerint különböző gyártmánycsoportokban mintegy 150 jelentősebb terméket állítottak elő. Összes készítményeik száma meghaladta az ötszázat.[62]

Pedig elviekben a fűzfői ipartelepet az ötvenes évek végétől nem lehetett volna fejleszteni, legalábbis a balatoni turizmust, idegenforgalmat bármilyen formában zavaró, veszélyeztető módon. Ezt előbb a Balaton térség területfejlesztési alapelveit meghatározó regionális tervvázlat rögzítette, majd az 1963-ban a Balaton-környék regionális tervének jóváhagyásáról szóló kormányhatározat is megerősítette. „A Balaton-környék területére üdülést zavaró hatású üzemeket telepíteni vagy ott ilyen üzemeket fejleszteni nem szabad. A már meglevő és az üdülést zavaró hatású légszennyező vagy vízszennyező üze-

[61] A klór-alkáli elektrolízis-üzem többek között a növényvédőszerek gyártásához nélkülözhetetlen klór előállítását tette lehetővé. Az intermedier gyártás nagy jelentőségűnek számított, mert különböző vegyipari alapanyagok, úgynevezett vegyipari közbülső termékek készítését jelentette például a gyógyszeripar számára. Műanyagok, illetve festékek alapanyagának előállítására szolgált a ftálsav-anhidrid üzem. Az ioncserélő üzemben ioncserélő műgyanták készültek, ezeket az anyagokat vízlágyításra elsősorban erőművek, konzervgyárak használták.

[62] A többség számára már feltehetően ismeretlen és furcsán hangzó iparcikkeik sorába tartozott a NITRICOL, AKTIKON, DIMECRON, NOVENDA, CLOROFER-4, DOMOTOX, TOMITOX, NIKEZIN, VARION, AMIKOL, VINDEX, NIKE-ÉSZTER, NIKRIPOL, NIPLEX, NIKE-EXTRA, NIKE-STAR, NIKEPLAST. A felsorolás zárásaként azonban következzen egy olyan gyártmány elnevezése, a habosított polisztirolé, amit még manapság is széles körben használnak: NIKECELL. A Nitrokémia Ipartelepek. *Figyelő*, 1973. április 25. Veszprém megyei melléklet. 30-31. 50 éves a fűzfői Nitrokémia Ipartelepek. *Középdunántúli Napló*, 1971. október 9.

meknél a káros áthatásokat az erre vonatkozó jogszabályok szerint folyamatosan meg kell szüntetni. Ipari szennyvizeket a Balatonba bevezetni nem szabad, a már meglevő ilyen bevezetéseket pedig folyamatosan fel kell számolni" – fogalmazott a kormányhatározat.[63]

Ehhez képest a Nitrokémia ötvenes évektől íródott történetét, mint láthattuk, épp a környezetszennyező vegyi termelés előtérbe kerülése, a természetet talán leginkább veszélyeztető üzemek üdülőtérségbe telepítése jellemezte.[64] Ez azért történhetett meg, mert az iparfejlesztésért felelős Nehézipari Minisztérium, továbbá a Kohó- és Gépipari Minisztérium illetékesei, szintúgy a Honvédelmi Minisztérium egyes beruházásokban érintett illetékesei, valamint a megyei pártszervek, élükön Pap Jánossal, mit sem törődtek azzal, hogy a fűzfői gyártelep tevékenysége a balatoni nyaralók érdekeit sérti. Az uralkodó ideológia is úgy szólt, hogy első az ipar, minden egyéb szempont csak az ipar után következhet a szocializmus építésében. A Nitrokémia ügyeibe a Balatonnal kapcsolatos országos prioritások érvényesítésére hivatott Balatoni Intéző Bizottságnak, illetve a balatoni főépítésznek sem igen volt beleszólása. Az üzembővítésekről rendszerint eleve utólag szereztek tudomást. Ilyenkor általában zárt ajtók mögött rosszallásukat fejezték ki, és felhívták a beruházó szervek figyelmét arra, hogy a Balaton-környék szennyezése az üdülőterületi

[63] 1023/1963. (IX. 21.) Korm. határozat a Balaton-környék regionális tervének jóváhagyásáról. 9. pont.

[64] A gyártelep miatt Balatonfűzfő a regionális tervezés kezdetétől kakukktojásnak számított a Balaton menti községek sorában, mint az egyetlen, a turizmusfejlesztésből eleve kizárt település. Pedig a második világháború időszakáig Fűzfő partjainál is gyarapodó villák, nyaralók jelezték a fürdőhelyi fejlődés lehetőségét. A helység üdülőhelyi jellegét az ötvenes években éppen a környezetszennyező ipari tevékenység fokozódása nyomán veszítette el. Ugyanakkor a regionális terv alapján Balatonfűzfő is az üdülőterületi védőövezetbe tartozó községek egyike volt.

jellegre tekintettel komoly népgazdasági károkkal fenyeget. Mindennek azonban a rendszer politikai jellege folytán és a téma kényes volta miatt nem sok foganatja volt.[65]

A Nitrokémia így a Kádár-kori balatoni turizmusfejlesztés kezdetétől az üdülőrégióba beékelődött idegen testként ontotta magából a vegyszert és a környezetkárosító anyagokat. Eleinte még a gyár tisztítatlan szennyvize is a Balatonba jutott. Ez azonban már az ötvenes években olyan súlyos problémákat vetett fel, hogy a hatvanas évektől a mérgező szennyvizet igyekeztek a tó vízgyűjtő területétől távol tartani.[66] Ezek után a fűzfői ipartelep sokkal inkább levegőszennyező jellege folytán vált hírhedtté. Az üzemek által kibocsájtott füst, por és pernye, egyes mérgező gázok és gőzök akadály nélkül jutottak el a Balaton-partra. Széljárástól függően összetéveszthetetlenül orrfacsaró fenolos szag árasztotta el Balatonkenese, Balatona-

[65] MNL-OL-XXVI-D-8-a. A Kohó- és Gépipari Minisztérium levele a Balatoni Intéző Bizottság titkárságának. 1959. augusztus 29. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Major Béla BIB főtitkár levele a Veszprémi Járási Tanács VB elnöke részére Papkeszi és Fűzfő között új gyárrészleg építése tárgyában. 1960. november 15. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Major Béla BIB főtitkár levele a Veszprém Járási Tanács VB Építési- és Műszaki Csoport vezetőjének Fűzfőgyártelep fejlesztése tárgyában. 1962. május 30. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Jegyzőkönyv a BIB Tervtanácsa 1962. november 10-ei üléséről. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor levele a Vegyiműveket Tervező Vállalat Intermedier Főosztálya részére a Nitrokémia Ipartelepek új növényvédőszer üzem beruházási programjának véleményezése tárgyában. 1963. május 7. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Major Béla BIB főtitkár levele a Nehézipari Minisztérium Vegyipari Beruházási Főosztály részére a Fűzfői Nitrokémia Ipartelepek gyógyszerintermedier fejlesztési beruházási programjavaslattal kapcsolatos észrevételek tárgyában. 1965. február 19. MNL-OL-XXVI-D-8-a. Farkas Tibor levele a Vegyiműveket Tervező Vállalat részére a Nitrokémia Ipartelepek poliészter üzem beruházási program munkaközi konzultálása tárgyában. 1966. február 3.

[66] A szennyező ipari vizet a vállalat kevésbé szem előtt lévő papkeszi, királyszentistváni hátországa felé vezették el. Ezáltal a Balaton károsodásának veszélye ugyan csökkent, azonban a Nitrokémia szennyvizeinek kezelésére még hosszú ideig nem született megnyugtató megoldás. A gyártási eljárások során keletkezett anyagmaradványok tárolására, ülepítésére, tisztítására, elvezetésére kidolgozott eljárások inkább csak mérsékelni tudták az érintett vizek szennyezését, mintsem kizárni.

karattya, Balatonaliga és Siófok térségét, máskor a gyár az északi part mentén Balatonalmáditól Balatonfüredig, esetenként Tihanyig éreztette hatását. A „fűzfőszag", avagy „fűzfői bűz" néven elhíresült jelenségről a füredi Tamás-hegyen megtelepedett író, Déry Tibor a balatoni táj ihlette vallomásaiban a következőképpen emlékezett meg a hatvanas évek derekán: „Bármerre nézek, hegy felé, víz felé, egy szőlőlugas zöldcsipkés derengésébe, egy árván heverő malomkőre, egy domboldalból kibúvó, nagyszájú présházra, mindegyiket felismerem, noha sohasem láttam. Még a fűzfői bűz is, melyet az északkeleti szél a hullámok ökrendeztetésére néha a partig szállít, a gyerekkor elképzelt poklának bugyraiból füstölög. Mert a tökéletes szépséget is csak úgy lehet elviselni, ha néha rád fintorog."[67]

Az átható vegyi szag azonban nem csak amiatt jelentett problémát, mert az üdülőterület levegőjét elrontotta. A bűzös, légszennyező anyagok Balatonfűzfőn és a környékbeli településeken a talajt, a növényzetet olyan mértékben fertőzték, hogy ennek folytán a térségben gyakorlatilag mindennemű mezőgazdasági termelés ellehetetlenült. A szőlőben, a gyümölcsben, a zöldségben, de még a gabonában is, szintúgy az e termények feldolgozásával készülő élelmiszerekben áthatóan érződött a vegyszeres aroma. A fertőzés a háziállatokat is érintette, az állattartás termékei, a tojás, a baromfihús, a tej stb. szintén élvezhetetlenné váltak. Nem beszélve arról, hogy a mérgek végső soron az emberi szervezetben is felhalmozódhattak.[68] Egy 1964-es helyszíni riport a következőképpen számolt be a mérgezés-

[67] Déry 1966, 579.

[68] A probléma leginkább Balatonalmádi, Vörösberény, Litér és Papkeszi egyes területein jelentkezett. A Nitrokémia a hatvanas évektől a szennyezéssel érintett ingatlanok tulajdonosainak rendszeres kártérítést fizetett.

sel érintett körzetben tapasztaltakról: „Megállva a szőlőföldek, konyhakertek végében, amíg néhány kilométerrel arrébb csillogó, nagy üvegszemű fürtöket érleltek a tőkék, itt apró, zöld, savanyú-keserű kis bogyók lógnak a korcs vesszőkön. Ahol küllemre, színre szép is a szőlő, a belőle készült bornak olyan mellékíze lett, mintha a büdös mezei poloskákat is belepréselték volna. A jellegzetes szag beitatódik a paprikába, a paradicsomba, a gyümölcsökbe."[69] Bár a gyár illetékesei a hatvanas évek derekától igyekeztek az üzemekből távozó mérgező gázokat, porokat megszűrni, ezáltal a levegőszennyezés mértékét csökkenteni, a jellegzetes fűzfői szagot nem sikerült megszüntetni. A Nitrokémia bűze a hetvenes és a nyolcvanas években sem kímélte az üdülőterületet.[70]

Pedig az ország vezetése előtt a hatvanas évek folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy a fűzfői vegyipar Pap János által szorgalmazott intenzitású fejlesztése sérti a balatoni idegenforgalomhoz fűződő érdekeket. Ennek következtében 1966-tól központi döntés értelmében a Nitrokémia környezetszennyező tevékenységének további bővítésére nem kerülhetett sor, illetve ettől az időszaktól erősödtek fel a meglévő üzemek káros kihatásainak csökkentésére irányuló erőfeszítések is. Veszprémben egyébként komoly értetlenkedést váltott ki, amikor a Fűzfővel kapcsolatos felsőbb álláspont kiderült.[71] A Pap

[69] Keserű Ernő: Még mindig keserű a szőlő Fűzfő környékén. *Magyar Nemzet*, 1964. október 31.

[70] A nyaralóknak okozott kellemetlenségen túl Balatonkenesétől Alsóörsig értékes szőlő-gyümölcstermő területek váltak a rendszeres fertőzés áldozatává. Laposa 1988, 66–67. Kubinyi 1979, 37.

[71] Erre az 1966–1970 közötti időszakra vonatkozó harmadik ötéves terv célkitűzéseinek egyeztetése során került sor. A harmadik ötéves terv ráadásul kiemelt népgazdasági feladatnak tekintette a vegyipar fejlesztését, amire országos viszonylatban több mint 10 milliárd forintot szántak. Annak ellenére, hogy a fűzfői Nitrokémia Magyarország legnagyobb ▸

János által képviselt ideológiai indíttatású gondolkodásmód számára egyenesen megmagyarázhatatlannak tűnt, hogy a szocializmus építése szempontjából döntő jelentőségű ipari ágazat fejlesztését környezetvédelmi indokokra hivatkozással korlátozzák.[72] Ettől még persze a Balaton térsége nem mentesült a további ipari szennyezéstől, legfeljebb a helyzet nem romlott tovább, amint erről már szó esett.[73] Emellett elindulhatott egy folyamat, amelynek révén a tó kapcsán a közbeszédben is teret nyerhetett a természeti értékek védelmének fontossága. A Nitrokémiát ért bírálatokra reagálva jegyezte meg Pap János egy alkalommal, 1969-ben: „Fűzfő a kifinomult polgárságnak a céltáblája. Azt mondják, hogy Fűzfő büdös. Fűzfő nem »büdös«, Fűzfőn egy jellegzetes gyógyszerszag van." Egy másik alkalommal pedig ehhez mintegy hozzátette: „Pl. nekem sokkal jobban felkeve-

szerves vegyipari bázisának számított, az újabb beruházási tervekben nem szerepelt. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1966/9/3. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság 1966. április 21-i ülésének jegyzőkönyve. A harmadik ötéves terv fontosabb célkitűzéseinek ismertetése és Veszprém megye fejlesztésének főbb irányelvei a 3. ötéves tervidőszakban.

[72] Azt a megye első embere sem vitatta, hogy egy vegyi üzemnek vannak káros környezeti kihatásai, azonban eszmei-világnézeti meggyőződéséből fakadóan fontosabbnak tartotta az ipar kedvezőnek tekintett gazdasági, politikai, társadalmi hozadékait. „A balatonfűzfői üzem szennyezésének kérdésénél figyelembe kell venni, hogy Magyarország egyik legnagyobb üzeme a balatonfűzfői Nitrokémia, ahol 6500 ember dolgozik, gyártmányuk jelentős alapanyaga a gyógyszeriparnak. ...Ezeket az alapanyagokat bárhol állítják elő a világon, a levegő és a víz szennyeződését előidézi" – mondta 1966-ban. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1966/9/3. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság 1966. április 21-i ülésének jegyzőkönyve. A harmadik ötéves terv fontosabb célkitűzéseinek ismertetése és Veszprém megye fejlesztésének főbb irányelvei a 3. ötéves tervidőszakban. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1966/11/7. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1966. június 22-i ülésének jegyzőkönyve. Jelentés a Politikai Bizottság 1965. június 8-i a megye helyzetével foglalkozó határozata végrehajtásáról és feladatainkról.

[73] Jóllehet a Nitrokémia központi fejlesztését az országos iparpolitika visszafogta, a vállalat a hetvenes évek elején élte aranykorát. A Nitrokémiai Ipartelepek igazi szocialista nagyüzemmé vált – méltatta a gyár eredményeit Bertha Bulcsú író, publicista 1972-ben. Mindazonáltal ekkortájt már a vegyipar előtérbe helyezett vidéki bázisai a Borsodi Vegyi Kombinát, a Tiszai Vegyi Kombinát, a Tiszamenti Vegyiművek, a Dunai Kőolajipari Vállalat voltak. Bertha 1972b, 263.

redik a gyomrom Hévízen, mint Fűzfőn, mégis mennek Hévízre, s a fűzfői szagot meg újra- és újra felvetik..."[74]

A fűzfői gyártelep mellett a füredi hajógyár jelentette az északi part másik olyan ipari létesítményét, amely jelentősége, a tóra kiható tevékenysége folytán idővel szintén országos figyelmet kapott. A hajógyárban az ötvenes évektől mind nagyobb testű hajók építésével foglalkoztak, ennek eredményeképpen maga az üzem is látványosan fejlődött. A hatvanas években a foglalkoztatotti létszám meghaladta az ezer főt.[75] Ekkoriban már elsősorban a részben külföldi piacokra készülő folyami teherhajók és a folyami hajózáshoz kapcsolódó vízijárművek jelentették a fő termékprofilt, ami abból a szempontból, hogy a gyár egy tó partján állt, és eredetileg kedvtelési, majd személyszállítási célokat szolgáló hajókat épített, némiképp meglepő specializációt jelentett. A kortársak az irányváltást gazdasági szükségszerűséggel magyarázták, mondván, pusztán a tavi hajók gyártása nem biztosított volna elegendő bevételt a szocialista üzemnek. Ezzel Füreden korábban elképzelhetetlen méretű vízi járművek építése vált jellemzővé. A 300, 500, 750 tonnás uszályokat hamarjában követték az 1000 tonnás, majd 1000 tonnát meghaladó hordképességű hajók. Mindemellett a Balaton megnövekedett gépjármű-, illetve turistaforgalmának Tihany és Szántód közötti szállítására is készült három darab új komp 1961 és 1968 között.[76]

[74] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1969/6/2. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1969. július 17-i ülésének jegyzőkönyve. Veszprém megye átfogó fejlesztési irányelvei és koncepciói. MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1969/2. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság 1969. szeptember 26-i ülésének jegyzőkönyve. A megye átfogó fejlesztési irányelvei és koncepciói.

[75] A második világháborút követő években még csak körülbelül száz embernek adott munkát a hajógyár. Wagner 1982, 330–333. S. Nagy Sándor: A „Mariskától" a „Baross Gáborig." Szemelvények a százéves füredi hajógyár történetéből. *Középdunántúli Napló*, 1981. június 9.

[76] Wagner 1982, 337.

A közvélemény figyelmét azonban főként az egyiptomi megrendelésre készülő hatalmas nílusi uszályok keltették fel.[77] Az uszályok állítólag nagy sikert arattak a piramisok országában, viszont a gyártás körüli hazai hírverés nem várt hullámokat is elindított. A hatvanas évek derekától egyre gyakrabban vetődött fel ugyanis, helyénvaló-e, ha ekkora hajók készülnek a Balaton partján, az üdülővidék szívében, egyáltalán jó helyen van-e egy ilyen zajos nagyüzem a füredi fürdőtelep és a Tihanyi-félsziget közé ékelődve. Kritikaként fogalmazódott meg, hogy hatalmas daruival „kilóg" a balatoni tájból, messzehangzó lármájával zavarja a táj nyugalmát és a nyaralók pihenését. Ráadásul a hatvanas évek első felében a gyár szomszédságában létrejött az északi part legjelentősebb nemzetközi kempingje, majd ugyancsak a gyár közelében 1969-re felépült az elsősorban külföldi turisták fogadására tervezett Hotel Marina. Passuth László író 1971-ben, Tihanyban a következőképpen kesergett az üzem tevékenyége miatt: „A Hajógyár szirénája hivatalosan hatkor ébreszt, de negyedórával előtte már sietésre figyelmezteti a gyalogosokat, kerékpárosokat. Megkezdődik a nehéz munkadarabok kalapálása, jó szélben a hanghatásokat fokozza, így hozza hozzánk a Balaton."[78]

Elsősorban azonban nem a tájidegen látvány és a hajóépítés során jelentkező zaj okán került célkeresztbe a gyár működése, hanem amiatt, hogy termékeit a Sió-csatornán keresztül továbbították a megrendelők felé, ami bizony vízleeresztéssel járt. Esett már szó korábban a nagyüzemi mezőgazdálkodás öntözési célú vízigényéről, emellett a tó vize a vegyipar számára is fontos nyersanyagot jelentett,

[77] Tizenöt magyar tolóhajó Egyiptomnak. *Népszabadság*, 1963. május 11. Bertha 1972b, 258.
[78] Passuth László: Tihanyi szeptember. *Magyar Nemzet*, 1971. szeptember 5.

bár mint láthattuk, Fűzfő kapcsán inkább a víz-, illetve légszennyezés számított problémának, nem annyira a vízkivétel. Mindemellett már a hatvanas évek derekán felmerült a gyanú, hogy a jellemzően nyár végén, a Balaton medrében tapasztalható vízhiányban komoly szerepe lehet annak, hogy a hajógyár rendszeresen a Sión úsztatja le az uszályait. Az aggódó hangok aztán a hatvanas évek végétől, látva a tó nyaralószezonban évről évre drasztikusan lecsökkenő vízszintjét, felerősödtek. A hetvenes évek elején a gyár illetékesei által is elismerten évente négy-öt alkalommal eresztettek le hajókat a Sión. Ilyenkor a Sió zsilipjét négy-öt napra vagy még hosszabb időre megnyitották. Mennyi víz kell ehhez? – vetették fel egyre többen. Hamarosan pedig az a kérdés is megfogalmazódott, szükség van-e egyáltalán Füreden a teherhajómonstrumokat gyártó ipari üzemre? Nem kellene-e bezárni, vagy legalább a termelését a helyi adottságokhoz igazítani?[79]

Pap János a hajógyár létjogosultságát megkérdőjelező véleményeket politikai-ideológiai alapállásából fakadóan elfogadhatatlannak tartotta. Szerinte a Balaton-part és Balatonfüred társadalmi összetétele olyan volt, ami miatt elkélt a térségben, ahogy ő fogalmazott „egy ilyen vasas üzem."[80] A 3-5 cm-es apadást a hajók leeresztésénél kibírja a Balaton, jegyezte meg 1968-ban.[81] 1971-ben Balatonfüredet várossá nyilvánították. A korabeli „jólértesültek" szerint a település

[79] Csillag István: Hajógyár a hullámok hátán. *Magyar Nemzet*, 1966. július 30. Bertha 1972b, 258.
[80] VeML-XXXV. 1. f. 1966/12/2. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1966. november 23-i ülésének jegyzőkönyve. Jelentés a Napló pártpolitikai munkájáról.
[81] MNL-VeML-XXXV. 1. f. 1968/4/4. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság és Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának 1968. július 31-i együttes ülése. Veszprém megye vízgazdálkodása.

ezt a gyárnak is köszönhette.[82] Ugyanakkor a környék munkásbázisának tekintett ipari üzem körül a kedélyek nem csitultak. Pap ez esetben is, akárcsak Fűzfő kapcsán, a Balaton védelmében elhangzó véleményeket valójában a párt politikája ellen irányuló támadásoknak tartotta. „Azt állítják, hogy a hajógyár a környezetet esztétikailag zavarja. Nem a hajógyár, hanem a munkásember látványa zavar egyeseket, olajos ruhás munkásembert nem szeretnek látni" – jelentette ki 1972-ben.[83]

Úgy gondolta, a Balatonra való állandó hivatkozás valójában a szocializmus ügyének lejáratását szolgálja. Ahogy előbbi megjegyzése kapcsán felvázolta, a környéken nyaralóval, szőlővel rendelkező „birtokosok gyülekezete" – idesorolta az északi parton szívesen időző, többnyire ugyancsak ingatlantulajdonnal rendelkező, a Balatont érintő kérdésekben rendre megszólaló írókat, művészeket is – Balatonfüreden a világ első szocialista cselédvárosát akarják létrehozni. Ez Pap megfogalmazásában úgy nézett volna ki, hogy visszafejlődik a tsz, megszűnik a hajógyár, tehát eltűnik a szocialista szektor, amely zavarja az üdülést, ebből adódóan az ipari-mezőgazdasági munkásság helyébe szobalányok, pincérek, napszámosok lépnek, „[...] és lesz a világ első szocialista cselédvárosa, ahol mindenki borravalóból élő ember lesz, kiszolgálója, cselédje másoknak, és ahol talán kommunista párt sem lesz."[84] A megye első embere,

[82] Bertha 1972b, 259- 260.

[83] VeML-XXXV. 1. f. 1972/10. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1972. szeptember 20-i ülésének jegyzőkönyve. Balatonfüred Városi Pártbizottság jelentése a megalakulása óta végzett munkáról.

[84] VeML-XXXV. 1. f. 1972/10. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság VB 1972. szeptember 20-i ülésének jegyzőkönyve. Balatonfüred Városi Pártbizottság jelentése a megalakulása óta végzett munkáról.

nem is titkoltan, elsősorban a fővároshoz köthető befolyásos köröket, idegenforgalmi és egyéb balatoni érdekeltségeiket okolta a politikai-ideológiai téren támadt nehézségeiért. „Mint ahogy külföldi vonatkozásban létezik »vámmentes övezet«, ugyanúgy akarják néhányan az országban a Balatonpartot »pártmentes« övezetté tenni, ahol bizonyos bűnöket jobban el lehet nézni, mint a fővárosban" – fogalmazott 1972 novemberében.[85]

Visszatérve az északi part szocialista iparához, a Pap szemében fontosnak tartott füredi hajógyár végül maradt a helyén, a nagyméretű vízi járművek készítése tovább folytatódott. Az uszályok sorában a rekorder 1977-ben készült 2440 tonna hordképességgel. Ennél nagyobb méretű hajót a Sió csatornán már nem lehetett leúsztatni. Bár a hetvenes évek folyamán többször felvetődött, hogy a világszerte növekvő népszerűségnek örvendő műanyag hajók készítésére történő átállás előnyös változást hozhat a gyár életében, az üzem profilja érdemben nem módosult, az acélhajók építése meghatározó jelentőségű maradt. A vasgyári arculat inkább megfelelt a kor elvárásainak. Míg tehát Balatonfűzfőn a hetvenes években a műanyag előállítása jelentette a szocialista jövőt, húsz kilométerrel arrébb, Balatonfüreden vashajókat kellett gyártani.

A szocialista mezőgazdaság táji adottságokat semmibe vevő Balaton-felvidéki megteremtése, a tóval és környezetével mit sem törődő ipari termelés erőltetése, és mindennek negatív következményei vég-

[85] Pap János kritikája beleilleszkedett az országos politikában 1972 őszén tapasztalható ideológiai visszarendeződésbe. Mindazonáltal, ahogy láthattuk, Paptól korábban sem állt távol az elvi-eszmei alapú politizálás, a rendpártiság, a sarkos véleményalkotás. VeML-XXXV. 1. f. 1972/3. ő. e. A Veszprém Megyei Pártbizottság 1972. november 20-i rendkívüli ülésének jegyzőkönyve. Tájékoztató az MSZMP Központi Bizottság 1972. november 14–15-i üléséről.

ső soron egy olyan világnézeti alapú politizálásból fakadtak, amelynek kortól és ideológiától függetlenül ismérve, hogy az élet helyett egy kizárólagosnak tartott eszme szolgálatába szegődik.

BEFEJEZÉS

„A táj – röviden összefoglalva – az ember társadalmi arca. Mindenkor tükröződik benne az adott társadalom lényege, gazdasági, szellemi fejlettsége, kultúrája, az ember és a természet viszonya" – állapította meg a nyolcvanas évek elején kiadott, Balatonról szóló monográfia.[1] Ugyanez a könyv a tókörnyék aktuális helyzetét meglehetősen borúsan látta, amikor a jövő alapvető feladataként „egy súlyosan károsult, rohamosan romló és korszerű üdülésre felhasználható szabad területekkel alig rendelkező, sőt nagymértékben túlzsúfolt üdülőkörzet" orvoslását és rekonstrukcióját nevezte meg.[2]

A Balaton élővilágának, vízminőségének kedvezőtlen irányú változásáért mindazonáltal elsősorban nem a turizmust terhelte a felelősség, bár nyári időszakokban kétségtelenül hozzájárult a helyzet súlyosbodásához. A negatív ökológiai folyamatokról sokkal inkább a mezőgazdasági nagyüzemek és néhány ipari tevékenység tehetett. A tó vízgyűjtő területén folytatott nagyüzemi

[1] Illés 1981, 46.
[2] Illés 1981, 319.

mezőgazdasági termelés nagyarányú műtrágya alkalmazásával, növényvédelemben használatos vegyszerek felhasználásával járt. Az intenzív, gépesített talajművelés, a vízpart közelébe húzódó termelés az erózió felerősödését, illetve az erózióból eredő hordalék növekedését, a tómeder feliszapolódásának fokozódását eredményezte. A csapadékkal, vízfolyásokkal, talajvízzel tóba kerülő nitrogén- és foszfortartalmú műtrágyák, az állattartó telepekről származó szennyeződések által megnövekedett tápanyagterhelés a tó növényzetének nemkívánatos elszaporodásához vezetett. Ehhez képest az üdülőkörzetben működő ipari üzemek vízszennyező hatásának csökkentésére már a hatvanas években történtek intézkedések, így a hetvenes években azt lehetett mondani, hogy az egyébként az ipar által előállított kemikáliák inkább a mezőgazdaság révén, az imént említett módokon vízbe jutva veszélyeztetik a tó ökológiai egyensúlyát. Az ipart sokkal inkább az üdülési célú vízgazdálkodás érdekeit figyelmen kívül hagyó vízigénybevétel, vízfelhasználás miatt lehetett kárhoztatni.

A magyar tenger és környezete, a táj egésze korábban elképzelhetetlennek tűnő problémákkal fordult a nyolcvanas évekbe. Reális lehetőségnek tűnt, hogy az ökoszisztémába való emberi beavatkozással összefüggésbe hozható, a tó elöregedéseként aposztrofált negatív folyamatok – a meder feliszaposodása, a vízben található tápanyag feldúsulása, a vízi növényzet terjeszkedése, a hínárosodás – oda vezetnek, hogy a Balaton belátható időn belül, 10–15 éves távlatban bezöldül, elalgásodik, és fürdésre alkalmatlanná válik.[3] Mint tudjuk,

[3] Eötvös Pál: Veszélyben a Balaton? *Népszabadság*, 1974. szeptember 22. A balatoni üdülőkörzet rendezése, fejlesztése és vizének védelme. *Népszabadság*, 1979. június 14. Antalffy Gyula: Az akadémia kutatási programja: a Balaton környezetvédelmére. *Magyar Nemzet*, 1976. április 16. Antalffy Gyula: A balatoni vízgazdálkodás. *Magyar Nemzet*, 1976. október 28.

ez a szcenárió végül nem következett be, ettől függetlenül az üdülőtérség alapvető gondjai a nyolcvanas években nem oldódtak meg. Az időszak leglátványosabb eredményét a „Kis-Balaton Vízvédelmi Rendszer" I. ütemének kiépítése jelentette. A hetvenes évek derekára a limnológiai, hidrológiai, vízügyi szakemberek jóvoltából ugyanis egyértelművé vált, hogy a turizmus szempontjából kívánatos vízminőség megőrzésének kulcskérdése a vízutánpótlás mintegy ötven százalékát adó Zala folyón keresztül érkező hordalék, tápanyag és szennyeződés mennyiségének csökkentése. Ez a Kis-Balaton egykori természetes szűrő szerepének a visszaállítását, lényegében a hajdani mocsárvilág állapotának mesterséges helyreállítását követelte meg. A Kis-Balaton rehabilitációjaként emlegetett rekonstrukciós folyamat megvalósításának ütemezése pénzügyi nehézségek miatt többször módosult, és végül a munkálatok befejezésére a rendszerváltást követően került sor. A szocializmus kilencvenes évekre hagyományozott balatoni örökségét szezonális zsúfoltság, túlterhelt vízpart, pusztuló táj, a vízminőség miatti aggódás jelentette.[4]

1945 után, a szocializmus negyven éve alatt – különösen a Kádár-kor nagyjából negyedszázados, üdülőterülettel foglalkozás szempontjából aktív időszakában – sok minden megváltozott a Balatonnál. Érdekek, eszmék, fejlesztéseket irányító tervek, létrejött épületek kölcsönhatásában, közösségi és egyéni cselekvések nyomán átalakult a táj. Eközben kiderült, hogy a tó körüli környezettel sem lehet bármit megtenni, és a nem kellően átgondolt törekvések könnyen

[4] „Kizsigerelt Balaton" – írta a *Népszabadság* 1989-es, nyári riportja. Rab László: A kizsigerelt Balaton. Álmos főszezon a kizsigerelt Balatonnál. *Népszabadság*, 1989. július 22.

helyrehozhatatlan, pótolhatatlan veszteségeket eredményezhetnek. Megmutatkozott, milyen törékeny magának a tónak az élővilága, a balatoni ökoszisztéma léte, ami köré az üdülőházak, a szállodák és minden egyéb felépült.

Láthattuk, hogy a politika hogyan viszonyult a Balatonhoz. Az ország vezetőinek szemében a térség elsősorban a tágabb állami-kormányzati érdekekbe illeszthető gazdasági, politikai potenciálja szerint bírt jelentőséggel. A közjót, vagy pusztán a hatalmon lévők javát középpontba helyező, haszonelvűnek nevezhető alapállás mellett a politikát ugyancsak jellemző eszmei-világnézeti megközelítés szintén helyet követelt magának a Balaton-környék sorsának alakításában. A rendszer ilyen irányultságából fakadó történések arra is rávilágítottak, hová vezethet, ha a valóságtól elszakadt, önhitt ideológiák közösségi döntések alakítóivá válnak. A tó körüli építészurbanisztikai tervezés sikerei és kudarcai a szakmai szerepvállalás határairól tettek tanúbizonyságot. A pragmatikus politikust végső soron a népszerűségben vagy gazdasági mutatókban mérhető haszon, az ideológia vezérelte politikust spekulatív eszmék bármi áron történő érvényre juttattatása, a technokrata szellemiségű építészmérnököt pedig a szakmai meggyőződés, az alkotó önmegvalósítás lehetősége mozgatta a Balatonnál is.

És mi foglalkoztatta a sokaságot, illetve az azt alkotó egyént? Hogy nyáron üdülhessen egy-két hét erejéig a Balatonnál. Hogy ha nyaralása alatt a strandra lemegy, jusson neki egy talpalatnyi hely a vízparton. Aztán, ha az anyagi helyzete megengedte, legyen saját telke, nyaralója, háza. Legalább egy kis területe, ami csak az övé, ahol ő az úr. A természetközeli külterületi ingatlanon nyaralóját szabálytalanul felépítő állampolgár úgy gondolhatta, ha már a Balaton

mindenkié, a közösből ennyi neki is jár. Csakhogy a szomszédos telek tulajdonosa ugyanígy vélekedett, ő is felhúzta a saját ízlése, lehetősége szerinti vityillóját. És így sorban. A hangulatos környezetből pedig semmi nem maradt, a közérdeket szolgálni hivatott érték elenyészett. A Kádár-korban a tókörnyék egy szeletének saját célú kisajátítása össztársadalmi jelenséggé vált, nemcsak magánszemélyek, hanem különböző közületek részéről is. A nagy szerzésvágyban a közérdek egyre kevésbé számított, miközben ez az egyébként elvontnak tűnő fogalom azt lett volna hivatva biztosítani, hogy a térség, a táj a közösségi célokkal összhangban, a társadalmilag hasznos értékek megóvása mellett fejlődjön. Az ideológia által hirdetett kollektivizmussal szemben a hatvanas évektől a Balaton körül az egyéni érdekeket a közösség elé helyező „maszek szocializmusok" jelentették a meghatározó tényezőt.

A szocializmus pártállami rendszere már a múlté, a kommunista ideológia a történelem próbáján megbukott. A Balaton-környék a rendszerváltás óta sok szempontból megújult. A térség jelenét, jövőjét firtató alapkérdések azonban nem változtak. Hogyan gondolkodik a Balatonról a politika? Hogyan az egyes szakterületek? Hogyan viszonyul az egyes ember a tájhoz? Hogyan sáfárkodunk manapság a kulturális-természeti javakkal, amiket a Balaton üdülőrégiója egyén és közösség számára nyújtani tud? Vajon a ránk bízott értékeket óvva, őrizve a tájat tovább gazdagítjuk, gondolva a jövőre is... vagy mindaz a szép és jó, ami még sokak örömére szolgálhatna, partikuláris érdekek martalékává válva fokozatosan elporlad?

A Balaton-környék huszadik századi történetének tanúsága szerint ahhoz, hogy a tó körüli dolgok helyes irányt vegyenek, a valóság

talaján álló, az ideológiákon felülemelkedő felelős politikai gondolkodás, a közérdek érvényre juttatását szolgáló jogi-intézményi keretek, valamint az egyéni felelősségvállalásból építkező társadalmi felelősségvállalás megléte egyaránt szükségeltetik.

EPILÓGUS

A magyar tenger környéke a Kádár-kor kulturális elitjét, íróit, művészeit is vonzotta. Sokuk számára a saját nyaraló és kert a szabadságot, az alkotás örömét jelentette.[1] A Balatonról szóló, vagy a táj ihletésében született művek ma is őrzik ennek az időszaknak az emlékét. Személyes hangvételű vallomások és a tó közérdeklődésre számot tartó sorsával kapcsolatos állásfoglalások egyaránt megtalálhatók közöttük. A korszellem egyik alkotásra, megszólalásra ösztönző alapkérdését adta a táj múltjának, jelenének és jövőjének viszonya. A téma megközelítésében egyrészről a meglévő értékek méltatása, az azokhoz való ragaszkodás kifejezésre juttatása jelent meg, másrészről a haladás, a progresszió melletti kiállás, a fejlődés pozitív jellegének és feltartóztathatatlanságának kinyilvánítása, és ezzel összefüggésben a réginek az újban való szükségszerű feloldódása kapott hangot.

A tájról való közgondolkodást jellemző kettőséget, dilemmát ábrázolja a következő Déry Tibor és Veres Péter írásaiból egybeszőtt,

[1] Tihanyban például Illyés Gyula, Borsos Miklós, Passuth László rendezkedett be hosszabb-rövidebb tartózkodásra, a félsziget félreeső szegletében, Sajkodon Németh László időzött tavasztól őszig.

képzeletbeli dialógus.[2] Déry Tibor 1894-ben Budapesten született, klasszikus műveltségű városi-polgári miliőben felnőve lett íróvá, közéleti személlyé. 1956-os szerepvállalásáért börtönbüntetésre ítélték, azonban a hatvanas évek elején visszatérhetett a hazai kulturális életbe. Veres Péter Balmazújvárosban született 1897-ben, és paraszti származásával összhangban politikai és írói pályája elsősorban az alföldi agrárvilághoz kapcsolódott. Nézetei általánosságban összhangban álltak a hatalmon lévő ideológiával.

Míg Déry Tibor a hatvanas évek közepén Balatonfüreden, az akkor még ritkán lakott, alig beépített Tamás-hegyen vett házat, addig Veres Péter, ahogy akkoriban nevezték, az ország „Péter bácsija" Tihany–Füred világától kissé távolabb, Balatonakarattyán lett nyaralótulajdonos. Ő, saját bevallása szerint, azért kötött ki Akarattyán, mert minek végigbumlizni a Balaton mentén még 60-80 kilométert, akár vonattal, akár autóval, amikor már ez is Balaton, és ráadásul olyan csendes, amilyen csak írónak és öregedő embernek kellhet. Mindketten tehát nyaralótulajdonosok, egyúttal írók voltak, akiket balatoni benyomásaik megszólalásra késztettek, mondanivalójukat azonban merőben eltérő látószögből fogalmazták meg. Ami a Tamás-hegyről nézve a tájnak kedves és bensőséges hangulatot adott, az Akarattyáról szemlélve az elmaradottság, a perspektíva hiányának jele volt.

„Pecsét néni szőlőjének szélén ülök, magosan a Balaton fölött, a talaj egy füves gyűrődésén. A tó egész keleti medencéjét belátni,

[2] Déry Tibor idézett gondolatai részben a *Botladozás* című gyűjteményes kötetben olvashatók *Jegyzetek a Balatonról* címen, részben a *Napok hordaléka* című, ugyancsak gyűjteményes kötetben jelentek meg, míg Veres Péter a *Jelenkor* 1966. augusztusi számában *Balatoni jegyzetek* címen adta közre a tó vidékével kapcsolatos véleményét.

a kenesei fehér sziklák is idesejlenek az őszi párában, jobb kéz felől a macskahátú Tihanyi-félsziget dorombol, de még azon túl is idecsillan a víz Boglár, Fonyód felől"[3] – kezdte 1966 őszén Déry a Füred fölé magasodó Tamás-hegyről körbetekintve.

„Tíz éve ülök itt nyaranta, amikor tehetem (ritkán tehetem) Akarattyán, a Balaton partján és még sose írtam róla" – válaszolt Veres Péter a magaspartról.[4]

„Ha a boldogságot egy tájjal akarnám kifejezni, a Balatont választanám. Pontosabban azt a szőlődombok koszorúzta, északi partját, amely Almáditól Alsóörsön, Csopakon, Arácson, Badacsonyon át le Szigligetig s onnét Györökig nyúlik, s amely az emberi rendszeretetnek s a természet édes képzeletének olyan együttesét adja, amilyent semmilyen elektronikus tervezőgép nem tudna megszerkeszteni" – folytatta Déry.[5]

„Ha kijövök tavasszal és őszfelé – vette át a szót „Péter bácsi" – (nyáron leginkább a gyerekek és unokák vannak itt, akiknek kell a víz), mindig majdnem az első dolgom (a legelső a kertben való széttekintés és az élelembeszerzés), hogy kimegyek a partra, a magas szakadék szélére, mert a fák közül nem látni a tóra. Leülök valami kis dombocskára, a partra, és nézem a Balatont, mert szomjazom, hogy lássam. És szép a Balaton! Akkor is szép, ha csendes, akkor is, ha hullámzik, akkor is, ha tiszta fölötte a lég, akkor is, ha párás-homályos. Akkor is szép, ha idelátszik a tihanyi félsziget az akaratytyai szakadék peremére, akkor is, ha nem látszik ide. És másképpen szép reggel, mint este, alkonyban és hajnalon, vízszikráztató napfény

[3] Déry Tibor: Egy nap hordaléka. *Népszabadság*, 1966. október 16. 8.
[4] Veres 1966, 712.
[5] Déry 1966, 579.

vagy borús ég alatt. És persze akkor is szép, ha zöld a vize, akkor is, ha kékesszürke, akkor is, ha színek váltódnak vagy felhőárnyékok futnak át rajta, és akkor is szép, ha egyszerűen csak vízszínű. Pár perc múlva azonban felállok: elég! A Balaton mindig olyan, amilyen. Egyszer olyan, máskor ilyen. Mindez azonban nyilvánvalóan nem a Balaton hibája, hanem az enyém. A Balaton is olyan amilyen, én is olyan vagyok, amilyen vagyok. S ha bátorkodom hinni, hogy jól látom magamat, akkor valami állandóan éber, »lét-ökonómia« munkál bennem: amit már láttál, megismertél, megértettél, arra ne vesztegess se időt, se lelki energiát."[6]

Déry viszont tovább ábrándozott:

„Külön illata is van ennek a partnak: diófalevél, vörös agyag s a tó napsütötte vízének keveréke, amelyet még számtalan más, vékonyabb áramlat fűszerez, a nedves nád kipárolgása, itt-ott egy pamacs vonatfüst, a hínár sós lehelete, a stégek nedves deszkáinak izzadsága, a szellők édes szaga, az elégedettség szaga. A boldogság: ha az ember önmagával meg van elégedve. Ez a táj meg van elégedve önmagával. (...) Nem ismerek a Balatonon kívül még egy tájat, mely oly emberségesen, a horatiusi arany középszer skandálására épült volna; (...)"[7]

„Igen, ez itt csakugyan paradicsomi föld. (...) Amint ezt a közelben levő aligai állami gazdaság és szőlőoltványtelep már meg is mutatja. (...) A paradicsomban ülni (Édent értem) nem jelenthet állandó lelkendezést. – replikázott Veres Péter a parasztgazda szemével. – (...) Íme, ezer éve ülünk itt e tó partján (és egyebütt) de még most se vagyunk mi megértő jó gazdája ennek a földnek. (...) Itt

[6] Veres 1966, 713.
[7] Déry 1966, 579.

pedig csak Akarattyán száz holdakban lehet számolni az üres földeket, az elvadult dzsungelszerű kerteket, körül a Balatonon pedig ezer és tízezer holdakban. (...) Kertek, amelyekben több esztendő szénatermése (hogy széna terem ott már az is hiba) szárad el lábon, vagy rothad el lekaszálva s marad ott öreg avarként, jó búvóhelyül minden féregnek, amelyek meg a gyümölcsfákat eszik meg, mert őket nem eszi a természet örök törvénye szerint a madár sem. (...) És ha volna már itt igazi gyümölcskultúra és nem férges, korhadt fák ülnének a domboldalakon, mennyi és milyen jó gyümölcs teremhetne itt földiepertől és korai csemegeszőlőtől és őszibaracktól (az üdülőszezon fő gyümölcse: helybe jönne érte a valuta!) a hűvösebb völgyekben otthonosabb őszi és téli körtéig, almáig."[8]

Déry azonban mást látott:

„A beteljesülést, a szüretet érezni minden porcikánkban. Hátam mögött harkály kopog egy diófán, ez is le van már verve. A mandulafák megszedve. A szőlőkben körös-körül is mindenütt megvolt már a szüret. (...) Lent, a szőlő végében L. úr, a gazda baktat, egy nagy puttony a hátán, szalmakalap a fején: a termékenység allegóriája. A termékenység allegóriája délelőttönként a Hajógyárban dolgozik."[9]

„Ha az ember körüljárja a Balaton-part falvait – fűzte tovább gondolatmenetét Veres – akár északon, a Bakony alján, akár délen a somogyi oldalon, de még a mezőföldi és a zalai csücsökben is, az az érzése támad, hogy ezeknek a helységeknek általában nem volt XIX. századuk. (...) Úgy ugrottak vagy inkább cibálódtak ezek az emberek itt át a XVIII. századból a huszadikba, hogy nem látni a szerves

[8] Veres 1966, 713–714.
[9] Déry Tibor: Egy nap hordaléka. *Népszabadság*, 1966. október 16. 8.

fejlődést sem a földművelésben, sem az építkezésben, sem a gondolkozásban vagy az életvitelben. Jobbágy és zsellérlelkülettel, vagy kezdetleges, mert polgári és demokratikus élmények nélkül való, tehát lényegében szintén feudális »pógáriasággal« és a legridegebb parasztmaterializmussal – amelyet csak színez, képmutató mázzal von be a valláshoz és egyházhoz való, bár ma már lazuló ragaszkodás – estek bele a szocializmusba. (...) Nem szocialisták – eltekintve a most tanuló párttagoktól. (...) Mindebből következik a mai kérdés: milyen munkásosztály formálódik belőlük?"[10]

„Mindegy – jegyezte meg magában Déry – most boldogítón süt a nap a tündöklő tájra, s én boldog vagyok (majdnem). Majdnem, mert alattam az arácsi úton sok az őrjöngő, kereplő motorkerékpár, a közeli tangazdaságban egy traktor gyakorlatozik, a fejem fölött szuperszonikus repülőgépek, s Fűzfő felől az enyhe, nagyon enyhe szél orromba sodorja a gyár egész kénköves bűzét. Legyünk tárgyilagosak: csak tíz-húsz percenként egy pofáravalót."[11] – Aztán még hozzátette: – „Ábrahámhegyen, ide s tova tizenöt éve történt, hogy Pestről két barátom látogatott el hozzám. Hogy a hosszú vonatút unalmát elverjék, a mérnököt adva, azzal tréfálták meg a kocsit zsúfoltságig megtöltő utasokat, hogy a Balaton küszöbön álló lecsapolásáról beszélgettek, amelynek munkálatait az új vízgazdálkodási terv szerint a kormány rendeletére még a nyár folyamán elkezdik. Nyilvánvaló, kár rá szót vesztegetni, hogy a fölösleges, semmire sem használható víz helyén gyapot- és szójabab ültetvényeket kell létesíteni, a vizet átvezetni a Dunába, a halakat áttelepíteni a Tiszába. Hazánkban sem

[10] Veres 1966, 715–718.
[11] Déry Tibor: Egy nap hordaléka. *Népszabadság*, 1966. október 16. 8.

halasztható tovább a természetalakítás munkája. Az emberek körös-körül hallgattak – hitetlenül? Abban az időben itt minden hihető volt. Amikor meghallottam a történetet, nevettem... s belenyilallott a szívembe. Lidércnyomás alatt is lehet fulladozni. De hát végül is nem csapolták le a Balatont, s a táj eleven testében egyelőre más komolyabb kár sem keletkezett. Féltékenyen s kissé szorongva nézegetem emlékeim sűrítő szemüvegén át, vajon meg tud-e a maradni annak a szép alakzatnak, amelynek Isten kézműves korában teremtette. Sok veszély fenyegeti, az úgynevezett haladás érdekei nem mindig azonosak az emberéivel. De a füredi parton nő egy szelíd mandulafajta, magról nevelt fák, melyek öregkorukra maguk újítják meg magukat: megcsavarják törzsüket, s korhadó ágaikon új, erős hajtásokat nevelnek. A példa tán követhető."[12]

[12] Déry 1966, 580.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A. Gergely 1991 – A. Gergely András: *A pártállam varázstalanítása.* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991.

Antalffy 1962 – Antalffy Gyula: Megújuló honi tájak – Badacsonyi távlatok. In: *Szabad Föld.* A magyar dolgozó parasztság hetilapja. XVIII. évfolyam, 9. szám. 1962. március 4.

Benyó 1976 –Benyó Bertalan: A Balaton fejlesztésének néhány „miért"-je és „hogyan"-ja. In: *Városépítés.* Az Építőipari Tudományos Egyesület és a Magyar Urbanisztikai Társaság területrendezési, várospolitikai és városépítési folyóirata. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1976/4. szám.

Bérczes, Farkas, Kisléghy, Polónyi 1958 – Bérczes István, Farkas Tibor, Kisléghy Nagy István, Polónyi Károly: Beszámoló a Balatonfejelsztés egyéves munkájáról. In: *Magyar Építőművészet.* A Magyar Építőművészek Szövetsége folyóirata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1958/4-5. szám.

Bérczes, Farkas, Kisléghy, Polónyi, 1960 – Bérczes István, Farkas Tibor, Kisléghy Nagy István, Polónyi Károly: Beszámoló a Balaton környék fejlesztéséről. In: *Magyar Építőművészet.* A Magyar Építőművészek Szövetsége folyóirata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1960/6. szám.

Berend 1983 – Berend T. Iván: *Gazdasági útkeresés 1956–1965.* Magvető Könyvkiadó, Budapest,1983.

Berényi 1985 – Berényi József (szerkesztette): *A belkereskedelem négy évtizede 1945–1985.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1985.

Bertha 1972a – Bertha Bulcsu: Balaton. A Georgikon örökösei. In: *Jelenkor.* Irodalmi és művészeti folyóirat. A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja. Baranya Megyei Lapkiadó Vállalat, Pécs, 1972/5. szám.

Bertha 1972b – Bertha Bulcsu: Balaton (Gyárak és munkásaik). In: *Jelenkor.* Irodalmi és művészeti folyóirat. A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja. Baranya Megyei Lapkiadó Vállalat, Pécs, 1972/3. szám.

Bertha 1978 – Bertha Bulcsu: *Balatoni évtizedek.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Dr. Beszteri 1973 – Beszteri Béla: Idegenforgalom és tudatformálás. In: *Pártélet.* A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának folyóirata. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973/7. szám.

Bihari 1989 – Bihari Mihály: *Politikai rendszer és demokrácia.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Tanszékcsoport, Budapest, 1989.

Bíró 1965 – Bíró Lászlóné: Most a kivitelezőn van a sor! Indul a 70 milliós szállodaépítkezés Balatonfüreden. In: *Vendéglátás.* A Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátó és Idegenforgalmi Főosztályának folyóirata. Budapest,1965/11. szám.

Biszku 1965 – Biszku Béla: A vezető és szervező erő. In: *Pártélet.* A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának folyóirata. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965/4. szám.

Dr. Borda 1962 – Dr. Borda József: Utak a Balaton körül. In: *Vendéglátás.* A Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátó és Idegenforgalmi Főosztályának folyóirata. Budapest, 1962/7. szám.

Burger 1968 – Burger Béla: Szállodaépítés hazánkban. In: *Magyar Építőipar.* Az Építőipari Tudományos Egyesület folyóirata. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1968/3. szám.

Burger 1969 – Burger Béla: Hotel „Marina", Balatonfüred. In: *Műszaki tervezés,* Építési és Városfejlesztési Minisztérium, Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1969/11.

Callmeyer 1974 – Callmeyer Ferenc: Üdülőterületek építészetének ellentmondásai. In: *Városépítés.* Az Építőipari Tudományos Egyesület és a Magyar Urbanisztikai Társaság területrendezési, várospolitikai és városépítési folyóirata. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1974/4. szám.

Déry 1966 – Déry Tibor: Jegyzet a Balatonról. In: *Jelenkor.* Irodalmi és művészeti folyóirat. A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja. Baranya Megyei Lapkiadó Vállalat, Pécs, 1966/7. szám. Balatoni különszám.

Dessewffy 1974 – Dessewffy László: Az építész hivatása: Az érdeklődő szemével. In: *Városépítés.* Az Építőipari Tudományos Egyesület és a Magyar Urbanisztikai Társaság területrendezési, várospolitikai és városépítési folyóirata. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1974/4. szám.

Dezső 1969 – Dezső János: Hotel „Auróra", Balatonalmádi. In: *Műszaki tervezés,* Építési és Városfejlesztési Minisztérium, Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1969/11.

Farkas 1963 – Farkas Tibor: Beszámoló a Balaton-fejlesztés hatéves munkájáról. In: *Magyar Építőművészet.* A Magyar Építőművészek Szövetsége folyóirata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1963/5. szám.

Farkas 1971 – Farkas Tibor: Magyarország egyes üdülőterületei és az idegenforgalom területfejlesztő szerepe. In: *Városépítés.* Az Építőipari Tudományos Egyesület és a Magyar Urbanisztikai Társaság területrendezési, várospolitikai és városépítési folyóirata. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1971/5. szám.

Farkas 1972 – Farkas Tibor: A Balaton üdülőtáji fejlesztésének másfél évtizedéről. In: *Magyar Építőművészet.* A Magyar Építőművészek Szövetsége folyóirata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1972 / 3. szám.

Földes 1995 – Földes György: *Az eladósodás politikatörténete.* Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1995.

Freyer, 2006 – Freyer, Walter: *Tourismus. Einführung in die Fremdenverkehrsökonomie.* München, Wien, 2006.

Granasztói 1961 – Granasztói Pál: A modern urbanisztikai szemlélet, építészeti megvilágításban. In: *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények.* A Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának Keretében Működő Építéstudományi, Építészettörténeti és Elméleti, Hidrológiai és Víz-

gazdálkodási, Közlekedéstudományi és Településtudományi Bizottság Közlönye. Budapest, 5. kötet, 1961/3. szám.

Granasztói 1974 – Granasztói Pál: Tervek és valóság. In: *Valóság.* A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat folyóirata. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1974/10. szám.

Hachtmann 2007 – Hachtmann, Rüdiger: *Tourismus-Geschichte. Grundkurs neue Geschichte.* Vandenhoeck & Ruprecht, 2007.

Halász 1960 – Halász Péter: Az egységes szocialista parasztság kialakításának feltételei. In: *Társadalmi Szemle.* A Magyar Szocialista Munkáspárt elméleti és politikai folyóirata. Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1960/7. szám.

Hetényi 1961 – Hetényi István, az Országos Tervhivatal osztályvezetője. Népgazdaságunk fejlesztésének második ötéves terve. In: *Pártélet.* A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának folyóirata. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961/11. szám.

Hornicsek 1968 – Hornicsek László: Annabella szálló, Balatonfüred. In: *Műszaki tervezés, Építési és Városfejlesztési Minisztérium,* Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1968/11.

Illés 1981 – Illés István (szerkesztette): *Tavunk, a Balaton.* Natura Kiadó, Budapest, 1981.

Jánossy 1970 – Jánossy György: Hotel Marina, Balatonfüred. In: *Magyar Építőművészet.* A Magyar Építőművészek Szövetsége folyóirata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1970/3. szám.

Kádár 1960 – Kádár János: A lenini eszmék hatása és megvalósulása Magyarországon. In: *Társadalmi Szemle.* A Magyar Szocialista Munkáspárt elméleti és politikai folyóirata. Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1960/4. szám.

Kisléghy 1957 – Kisléghy Nagy István: A Balaton-táj fejlesztése építészi szempontból. Tárgyalási alapul szolgáló javaslat a Mész részére. In: *Magyar Építőművészet.* A Magyar Építőművészek Szövetsége folyóirata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1957/1-2. szám.

Kornai 1993 – Kornai János: *A szocialista rendszer.* Heti Világgazdaság Kiadói Rt, Budapest,1993.

Kossa, 1965 – Kossa István: Múlt és jövő. In: *Idegenforgalom.* Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1965/4. szám.

Dr. Kotsis I. 1967 – Dr. Kotsis Iván: id. Dr. Kotsis Iván köszöntése. In: *Magyar Építőművészet.* A Magyar Építőművészek Szövetsége folyóirata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1967/2. szám.

Kotsis L. 1975 – Kotsis Lajos: Gondjaink: gondolatok üdülőterületeink sorsáról. In: *Területrendezés.* A területi és településtervezés szakfolyóirata. Budapest, 1975/4. szám.

Dr. Kovács, Takács 1966 – Dr. Kovács László – Takács János: *Az idegenforgalom alakulása és fejlődése Magyarországon 1945–1965.* Panoráma Kiadó, Budapest, 1966.

Kubinyi 1979 – Kubinyi Ferenc: Kenese Filoxérái. In: *Új Tükör.* Képes kulturális hetilap. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 16. évfolyam, 1979/40. szám.

Kürthy 1968 – Kürthy László: Hotel Auróra, Balatonalmádi. In: *Magyar Építőipar.* Az Építőipari Tudományos Egyesület folyóirata. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1968/3. szám.

Laky 1976 – Laky László: A Balaton-fejlesztés eredményei a IV. ötéves tervben. In: *Városépítés.* Az Építőipari Tudományos Egyesület és a Magyar Urbanisztikai Társaság területrendezési, várospolitikai és városépítési folyóirata. Lapkiadó Vállalat, Budapest,1976/5. szám.

Laposa 1988 – Laposa József: *Szőlőhegyek a Balaton-felvidéken.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988.

Lázár 1964 – Lázár Géza: A harmadik ötéves terv végéig 10 000 új szállodai férőhelyet létesítünk. In: *Idegenforgalom.* Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1964/6–7. szám.

Lengyel 1961 – Lengyel Sándorné: Beszéljünk a szállodákról. A szállodák rentabilitása. In: *Vendéglátás.* A Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátó és Idegenforgalmi Főosztályának folyóirata. Budapest, 1961/7. szám.

Lengyel 2004 – Lengyel Márton: *A turizmus általános elmélete.* Budapest, 2004.

Lipták, Zákonyi, Huba 1963 – Lipták Gábor – Zákonyi Ferenc – Huba László: *Balaton.* Panoráma- Műszaki Kiadó, Budapest, 1963.

Lux 1964 – Lux László: A regionális tervezés és városrendezés távlati feladatai. In: *Városépítés.* Az Építőipari Tudományos Egyesület és a Magyar Urbanisztikai Társaság területrendezési, várospolitikai és városépítési folyóirata. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1964/12. szám.

Major 1968 – Major Máté: Az „építészet" fogalma és fogalomköre. In: *Valóság.* A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat folyóirata. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1968/12. szám.

Major 1969 – Major Béla: A Balaton-környék központi (komplex) fejlesztési programja. In: *Városépítés.* Az Építőipari Tudományos Egyesület és a Magyar Urbanisztikai Társaság területrendezési, várospolitikai és városépítési folyóirata. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1969/2. szám.

Mányai 1969 – Mányai Lóránd: Megnyílt a Hotel Marina. In: *Vendéglátás.* A Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátó és Idegenforgalmi Főosztályának folyóirata. Budapest,1969/9. szám.

Mányoky 1967 – Mányoky László: Hotel Marina, Balatonfüred. In: *Magyar Építőművészet.* A Magyar Építőművészek Szövetsége folyóirata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1967/5. szám.

Dr. Márffy 1942 – Dr. Márffy Ede: A gyógyfürdők, éghajlati gyógyintézetek, gyógyhelyek, üdülőhelyek, ásvány- és gyógyforrások közigazgatásának ügye. In: Markos Béla (szerkesztette): *Propaganda és idegenforgalom, idegenforgalmunk jogszabályai. Előadások az 1942. évi idegenforgalmi közigazgatási szaktanfolyam tananyagából.* Idegenforgalmi Újságírók Egyesülete, Budapest, 1942.

Dr. Markos, Dr. Kolacsek 1961 – Dr. Markos Béla – Dr. Kolacsek András: *Idegenforgalom.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961.

Mészáros 1962 – Mészáros Sándor: Közösségi formálódás átmeneti fokon. In: *Valóság.* A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat folyóirata. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1962/2. szám.

Mináry 1968 – Mináry Olga: Annabella szálló, Balatonarács. In: *Magyar Építőművészet.* A Magyar Építőművészek Szövetsége folyóirata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1968/4. szám.

Molnár 1962 – Molnár Endre: A szocializmus felépítésének útján. In: *Társadalmi Szemle.* A Magyar Szocialista Munkáspárt elméleti és politikai folyóirata. Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1962/10. szám.

Molnár 1964 – Molnár Endre: Ideológiai munkánk néhány időszerű kérdéséhez. In: *Pártélet.* A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának folyóirata. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964/11. szám.

Mőcsényi 1968 – Mőcsényi Mihály: A táj és a zöldterület fogalmi problémái a tájrendezés nézőpontjából. In: *Településtudományi Közlemények,* Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1968. szeptember. 21. szám.

Mundt 2004 – Mundt, Jörn W.: *Tourismuspolitik.* München, Wien, 2004.

Nemesi 1964 – Nemesi Konrád: Balatoni hírmondó 1964. In: *Vendéglátás.* A Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátó és Idegenforgalmi Főosztályának folyóirata. Budapest, 1964/8. szám.

Orbán 1962 – „Sajátos adottságok" a Balaton-parti szövetkezésben? In: *Valóság.* A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat folyóirata. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1962/3. szám.

Pap 1960 – Pap János: A Veszprém megyei termelőszövetkezetek helyzete. In: *Pártélet.* A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának folyóirata. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960/4. szám.

Pázmándi 1968 – Pázmándi Margit: Szálló, Balatonarács. In: *Magyar Építőművészet.* A Magyar Építőművészek Szövetsége folyóirata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1968/1. szám.

Dr. Radnóti 1969 – Dr. Radnóti István: Permetezés helyett porozás. In: *Kertészet és Szőlészet.* Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1969/21. szám.

Réder 1957 – Réder György: A motelekről. In: *Vendéglátás.* A Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátó és Idegenforgalmi Főosztályának folyóirata. Budapest, 1957/12. szám.

Réder 1958 – Réder György: Autós Üdülő Szálloda (Motor szálloda) a Balaton mellett. In: *Vendéglátás.* A Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátó és Idegenforgalmi Főosztályának folyóirata, Budapest, 1958/2. szám.

Sánta 1959 – Sánta Ilona: A munkásosztály vezető szerepének néhány elvi kérdése. In: *Társadalmi Szemle.* A Magyar Szocialista Munkáspárt elméleti és politikai folyóirata. Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1959/10. szám.

Schiffer 1964 – Schiffer Pál: Az idegenforgalom csúcsszervét munkájában minden erőnkkel, lelkesen támogatjuk. In: *Idegenforgalom.* Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1964/6-7. szám.

Schleier 2018 – Schleicher Vera: *Kultúrfürdő. Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1822–1960 között.* L'Harmattan Kiadó, 2018.

Szappanos 1971 – Szappanos Géza: A balatoni üdülőtérség fejlődése. In: *Városépítés.* Az Építőipari Tudományos Egyesület és a Magyar Urbanisztikai Társaság területrendezési, várospolitikai és városépítési folyóirata. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1971/5. szám.

Szappanos 1979 – Szappanos Géza: A balatoni üdülőtáj fejlesztése. In: *Városépítés.* Az Építőipari Tudományos Egyesület és a Magyar Urbanisztikai Társaság területrendezési, várospolitikai és városépítési folyóirata. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1979/6. szám.

Dr. Szauer, 1960 – Dr. Szauer Richárd: *Balatoni camping.* Országos idegenforgalmi Tanács, Budapest, 1960.

Szende 1966 – Szende László: Szálló, Balatonarács. In: *Magyar Építőművészet.* A Magyar Építőművészek Szövetsége folyóirata. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1968/1. szám.

Szmirnov 1963 – Szmirnov: Az újért vívott harc – a kommunizmus építésének törvénye. In: *Valóság.* A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat folyóirata. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1963/3. szám.

Tischler 2004 – Tischler János: Az Onódy-ügy, 1964. In: *„Hatvanas évek" Magyarországon.* Szerkesztette: Rainer M. János. Budapest, 2004.

Vajkai 1958 – Vajkai Aurél: *Balaton melléki présházak.* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1958.

Vári 1969 – Vári Józsefné: Hotel Auróra. In: *Vendéglátás.* A Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátó és Idegenforgalmi Főosztályának folyóirata. Budapest,1969/6. szám.

Vászolyi 1968 – Vászolyi Árpád: Annabella. In: *Vendéglátás.* A Belkereskedelmi Minisztérium Vendéglátó és Idegenforgalmi Főosztályának folyóirata. Budapest,1968/4. szám.

Veres 1966 – Veres Péter: Balatoni Jegyzetek. In: *Jelenkor.* Irodalmi és művészeti folyóirat. A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja. Baranya Megyei Lapkiadó Vállalat, Pécs, 1966/8. szám.

Wagner 1982 – Wagner Imre: A balatoni hajóépítés 100 éve. In: *Járművek, mezőgazdasági gépek,* 1982/9. szám.

Wettstein 2022 – Wettstein Domonkos: *Balatoni építészet. Stratégiakeresés a huszadik században.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2022.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

MNL-OL-M-KS 288. f. 5. – Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Szocialista Munkáspárt, Politikai Bizottság iratai.

MNL-OL-M-KS 288. f. 15. – Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Szocialista Munkáspárt, Államgazdasági Bizottság iratai.

MNL-OL-M-KS 288. f. 22. – Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Szocialista Munkáspárt, Agitációs és Propaganda Osztály iratai.

MNL-OL-M-KS 288. f. 23. – Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Szocialista Munkáspárt, Államgazdasági Osztály iratai.

MNL-OL-M-KS 288. f. 25. – Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Szocialista Munkáspárt, Ipari és Közlekedési Osztály iratai.

MNL-OL-M-KS 288. f. 27. – Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Szocialista Munkáspárt, Építési és Közlekedési Osztály iratai.

MNL-OL-XVII-2-a. – Magyar Nemzeti Levéltár, Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok, Központi Népi Ellenőrzési Bizottság, Általános iratok.

MNL-OL-XIX-G-28-b. – Magyar Nemzeti Levéltár, Kereskedelemügy, Országos Idegenforgalmi Tanács, Titkárság.

MNL-OL-XIX-G-28-c. – Magyar Nemzeti Levéltár, Kereskedelemügy, Országos Idegenforgalmi Tanács, visszaminősített TÜK iratok.

MNL-OL-XIX-G-4-bbb. – Magyar Nemzeti Levéltár, Kereskedelemügy, Belkereskedelmi Minisztérium, Vendéglátóipari Főigazgatóság.

MNL-OL-XXVI-D-8-a. – Magyar Nemzeti Levéltár, Intézetek, intézmények, Építésügy, Városépítési Tudományos és Tervező Intézet, Balatoni főépítésvezetőség.

MNL-VeML-XXXV. 1. – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára, Magyar Szocialista Munkáspárt Veszprém Megyei Bizottság iratai.

MNL-VeML-XXIII-2-a. – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára, Veszprém Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottságának iratai, Végrehajtóbizottsági ülések jegyzőkönyvei.

MNL-VeML-XXIII-12-e. – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegy3tára, Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága építési, közlekedési, községgazdálkodási és vízügyi szakigazgatási szerveinek iratai, Építési, Közlekedési, 1962-től Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztály iratai.

MNL-VeML-XVII-901. – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára, Veszprém Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság iratai.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1964.

Idegenforgalmi adattár 1958–1965. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1966.

A KGST Építésügyi Állandó Bizottságának összefoglaló beszámolója az „Üdülőkörzetek és gyógyhelyek, pihenő- és turistaterületek tervezésének alapelvei és műszaki-gazdasági mutatói" című témában. In: *Településtervezési tájékoztató.* 1967/1.

SOMOGYI KÖNYVTÁR
1881

SZEMÉLY- ÉS HELYSÉGNÉVMUTATÓ

Abercrombie, Sir Patrick 96
Ábrahámhegy 206
Almádi, ld. Balatonalmádi
Alsóörs 15–16, 163, 187, 203
Arács 89, 145, 203
Bakos István 81
Balatonakarattya 11, 185, 202
Balatonaliga 164, 186
Balatonalmádi 15–16, 26, 60, 90, 99, 103–104, 109, 145, 150, 186, 203
Balatonarács 87, 89
Balatonboglár 24, 203
Balatonföldvár 57, 65, 100, 104
Balatonfüred 11, 15, 51, 54, 60, 87–88, 100, 103–104, 109, 111, 145, 148, 179, 186, 191–193, 202
Balatonfűzfő 11, 17, 27, 184–189, 191–193, 206
Balatonkenese 185, 187
Balatonlelle 24
Balatonszárszó 24
Balatonszéplak 111
Balatonvilágos 111, 168
Baross Gábor 189
Beloiannisz 28
Benyó Bertalan 123–124
Berlin 63
Biszku Béla 157
Boglár, ld. Balatonboglár
Brüsszel 57
Budapest 9, 30, 34, 47, 61, 68, 72, 79–80, 83, 158–159, 168, 202
Bukarest 63
Callmeyer Ferenc 133, 136, 142, 181
Constanza 63
Czinege Lajos 80
Csopak 15, 203
Csulák József 79
Déry Tibor 186, 201–207
Dessewffy László 181
Eforia 63
Enying 168
Eötvös Károly 14, 123, 196
Farkas Tibor 55, 86, 96–98, 100–108, 110, 112, 114, 116–117, 119–123, 125, 127–128, 132, 134, 140–142, 174, 185

Fock Jenő 72
Fonyód 99, 103–104, 203
Forth László 79
Földesi Lajos 61
Fűzfő, ld. Balatonfűzfő 11, 184, 186, 193
Granasztói Pál 119–120, 136
Gropius, Walter 135
Györök 203
Hajmáskér 17
Hauszmann Alajos 18
Herczeg István 79
Hévíz 100, 104, 189
Illyés Gyula 201
Kádár János 7–9, 13–14, 19, 22, 31, 33–34, 40–43, 46, 49, 80, 83–84, 93, 95, 115, 131, 133, 135–136, 138, 151–152, 154–155, 157, 182, 185, 197, 199, 201
Kalló András 79
Kenese, ld. Balatonkenese
Keszthely 11, 13, 15, 21, 57, 62, 90, 100, 103–104, 110–111, 145, 159, 163
Kotsis Lajos 133, 139, 141, 181
Kürthy László 150
László Ilona 24, 79, 149–150, 178, 181, 190, 197, 201
Lázár Géza 65, 72, 79–82
Le Corbusier 135
Lelle, ld. Balatonlelle
Litér 186
Madas András 176
Major Béla 74–75, 185
Major Máté 136
Mamaia 63
Mangália 63
Mőcsényi Mihály 116, 129–130
Nagy Imre 29–30
Németh László 201
Neutra (Richard) 147
Nyers Rezső 89
Oláh Lajos 79
Onódy Lajos 64, 67, 73, 79–80, 82
Pap János 82, 151–152, 158–160, 165–166, 168, 178, 182–188, 191–193
Papkeszi 183, 185–186
Passuth László 149–150, 190, 201
Pázmándi Margit 145–147
Percel Károly 106
Peremarton 165
Radnóti István 165, 167
Rákosi Mátyás 27, 29–30, 40–41, 43, 47, 151
Réder György 56
Révai József 24
Rónai Rudolf 77
Rózsa Miklós 81
Sajkod 201
Sánta Ilona 155
Schleicher Vera 14, 21, 119, 128
Siófok 21, 54, 57, 61–65, 67–68, 73, 82, 99, 103–104, 109, 111, 143, 145, 186
Solti János 79
Sulyok Béla 77
Szántód 189
Szappanos Géza 110, 112
Szárszó, ld. Balatonszárszó
Szigliget 100, 104, 161, 170, 172, 203
Sztálin 29
Szurdi István 72, 106
Tamás-hegy 186, 202–203
Tárgyik Sándor 79
Tausz (János) 72

Tihany 11, 23, 51, 57–58, 60, 62, 81–82, 87, 100, 103–104, 109, 128, 149–150, 170, 172, 186, 189–190, 201–203
Tódor Géza 79
Vajkai Aurél 13, 29
Vasile Roaita 63
Veres Péter 201–206
Veszprém 9, 11, 16–17, 20, 27, 45, 50–51, 58, 81–84, 93–94, 151–153, 157, 159–160, 162–163, 166–167, 169–170, 174, 177–180, 182–183, 185, 187–189, 191–193
Vitéz András 78
Vörösberény 15, 186
Wettstein Domonkos 114, 119, 134
Wölfer Károly 79
Zamárdi 109, 111
Zsidai József 79

HOTEL

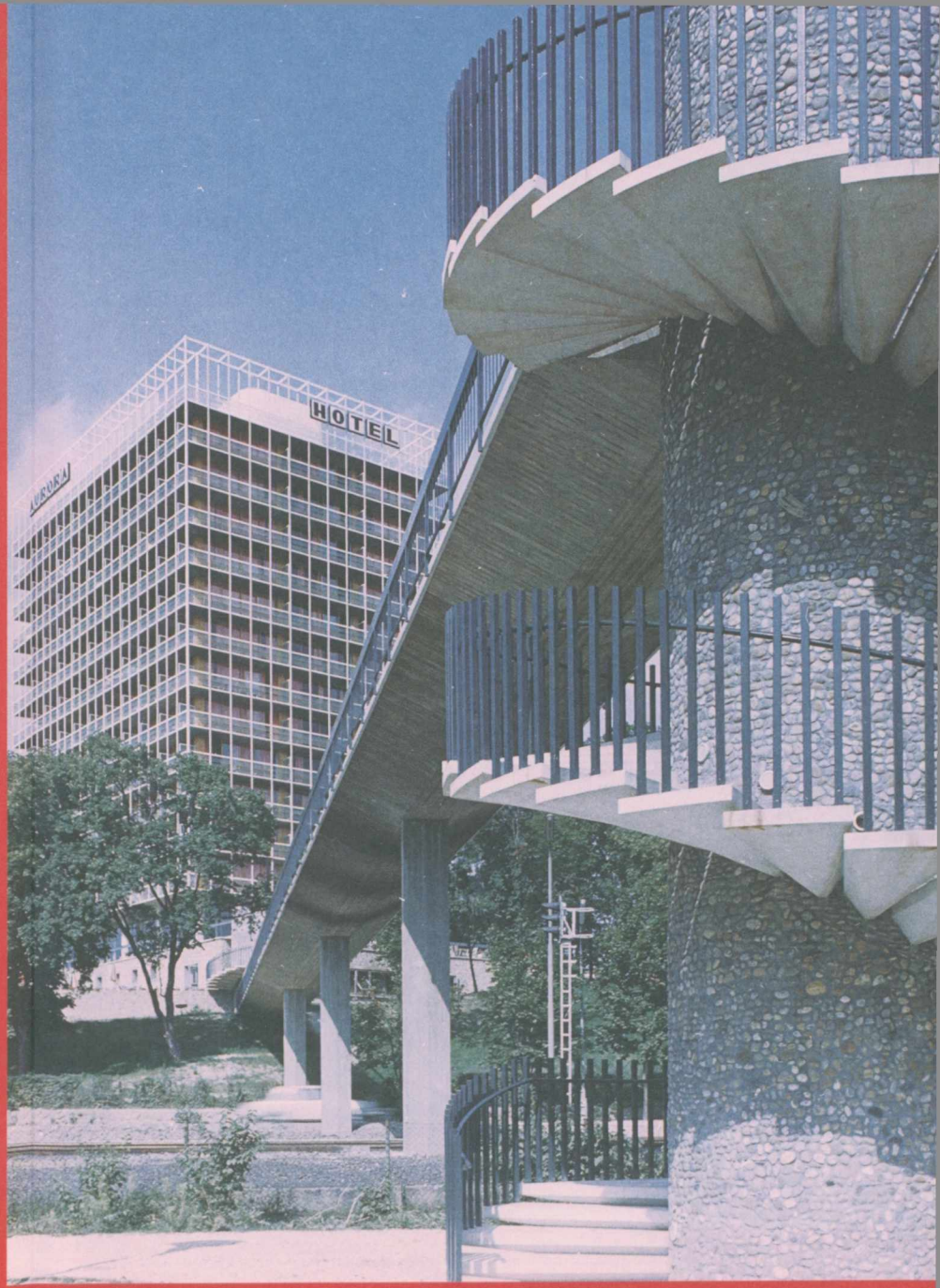
HOTEL
AURORA

Nekem a Balaton a Riviéra – szólt a dal a hatvanas években, nem véletlenül, hiszen a Kádár-rendszer nem győzte bizonygatni, hogy a Balaton mindenkié. Mármint minden magyar dolgozóé, aki az állam jóvoltából egész éves munkája fáradalmait a tó partján üdülve pihenheti ki. Ennek az időszaknak az élményei és emlékei a mai napig meghatározó elemei a magyar tengerről bennünk élő kollektív képnek, és az utóbbi időben történő változások és a múló idő ellenére a régió arculata még mindig tükrözi a létező szocializmus társadalmi-politikai valóságát. Ez volt az a korszak, amikor rájöttek, hogy a balatoni turizmus, vagy ahogy akkor mondták: idegenforgalom, igazi kincsesbánya, ami vonzza nemcsak a hazai, hanem a külföldi, sőt a nyugati turistákat is.

A könyv erről az időszakról szól. Bemutatja a szocialista állam fejlesztési elképzeléseit, a térség sorsát hosszú távon befolyásoló döntések hátterét, és a terület fejlesztésének főszereplőit is: politikusokat, építészeket, mérnököket és más szakembereket, akiknek a tervei alapján megszülettek a tópart rendezési tervei, ikonikus vagy azóta elfeledett építményei, létrejöttek az üdülőövezetek és a kempingek, a nyaralótelepek és a magántelkek, motelek és hatalmas szállodák.

Rehák Géza a balatoni turizmus szakértője: történész, politológus, majd jogász végzettségének megszerzése után doktori értekezését a 20. század második felének turizmuspolitikájából írta. Érdeklődése és a téma iránti elkötelezettsége éppen az egyik ilyen jellegzetes Kádár-kori építmény, a Balatonalmádi fölé tornyosuló Auróra szálló kapcsán született. Almádiban felnőtt fogalmazódott meg benne a kérdés, hogy vajon kik, mikor, milyen megfontolásból döntöttek úgy, hogy a kisvárosias környezetben egy ilyen toronyszerű, egyértelműen nagyvárosi hotelépületet helyeznek el, és megszületett az elhatározása, hogy a Balaton-felvidék, Veszprém megye, illetve szélesebb látókörben a Kádár-kori Magyarország turizmustörténetét fogja kutatni.

Jaffa Kiadó jaffa.hu 4999Ft
9 789634 759348